

ISSN 1563-0307
Индекс 75876; 25876

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Психология және социология сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия психологии и социологии

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

THE JOURNAL

of Psychology & Sociology

№3 (62)

Алматы
«Қазақ университеті»
2017

ХАБАРШЫ

ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ СОЦИОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ
№3 (62)

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Қуәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Бурханова Д.К., PhD доктор (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Жаманбалаева Ш.Е., ғылыми редактор,
социол. ғ.д., профессор
Аймағанбетова О.Х., ғылыми редактордың
орынбасары, психол.ғ.д., профессор
Әбдірайымова Г.С., социол.ғ.д., профессор
Мадалиева З.Б., психол.ғ.д., профессор
Әбдікерова Г.О., социол.ғ.д., профессор
Ахтаева Н.С., психол.ғ.д., профессор
Ерментаева А.Р., психол. ғ.д., профессор
Шаукенова З.К., әлеум.ғ.д., профессор
Дүйсенбеков Д.Д., психол.ғ.д., профессор
Шеденова Н.У., социол.ғ.д., доцент
Қабакова М.П., психол.ғ.к., профессор м.а.

Қамзанова А.Т., PhD докторы, доцент м.а.
Серікжанова С.С., PhD докторы, доцент м.а.
Ким А.М., психол. ғ.д., профессор
Колева Ирина (Koleva Irina), педагог. ғ.д.,
профессор (Болгария)
Балихар Сангера, PhD доктор, профессор
(Ұлыбритания, Кент университеті)
Виктор Агаджанян, PhD докторы, профессор
(АҚШ, Аризона университеті)
Фей Сан, PhD докторы, профессор (АҚШ)
Ечевская О.Г., социол.ғ.к., доцент (Ресей)
Гаутам Н. Ядама, PhD докторы, профессор
(Вашингтон университеті, АҚШ)
Ризулла А., техникалық хатшы, докторант

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шаққозова
Телефон: +77017242911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева
Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Мөлдір Өміртайқызы
Телефон: +7(727)377-34-11
E-mail: Moldir.Omirtaikyzy@kaznu.kz

ИБ № 11399

Басуға 26.10.2017 жылы қол қойылды.
Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 6,8 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.
Тапсырыс №5668. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2017

1-бөлім
ПСИХОЛОГИЯ

Раздел 1
ПСИХОЛОГИЯ

Section 1
PSYCHOLOGY

**Berdibayeva S.K.¹, Kukubayeva A.H.², Berdibayev S.K.³,
Abdullina G.K.⁴, Alimzhanova A.Sh.⁵**

¹doctor of psychological science, professor, department of general and applied psychology,
al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: berdybaeva_sveta@mail.ru, tel.: +7 777 237 4977

²doctor of psychological science, professor, Abay Myrzahmetov Kokshetau University,
Kokshetau, Kazakhstan, e-mail: Kukubaeva_2011@mail.ru, tel.: +7 701 372 3543

³L.N. Gumilev Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan, e-mail: berdybaev@mail.ru, tel.: +7 777 237 4977

⁴Kazakh Humanitarian Law Innovation University, Semey, Kazakhstan,
e-mail: abdullina1956@list.ru, tel.: +7 702 705 0306

⁵T. Zhurgenov Kazakh National academy of arts, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: asha.001@mail.ru, tel.: +7 701 344 2533

**ETHNIC PSYCHOLOGICAL FEATURES
OF KAZAKHS LIVING ABROAD**

The migration path of the Kazakh diaspora has affected all aspects of their life: on the way of life, traditions, valuesets. **Brightly this phenomenon is reflected in the language that are actively used.**The essential problem of Kazakhs abroad is the study of the Kazakh language, the preservation of national culture, traditions and the implementation of mother-tongue education, which allowed us to talk about the relevance of the study of ethnic psychological features of Kazakhs living abroad, as the basis for the preservation of national culture. The return of repatriates to their historical homeland is an essential part of the national policy of the Republic of Kazakhstan. One of the problems of national policy is to solve the demographic problem since the current demographic situation in Kazakhstan (for example, population is decreasing, the birth rate is low each year, leave the country representatives of other ethnic groups).

In connection with the above, we have considered the problem of the study of ethnic and universal values of representatives of the Kazakh Diaspora abroad as one of the central problems of preservation and development of the Kazakh national culture, traditions, customs and continuity of generations.

In the study of value orientations there are a significant number of contradictions: scientific potential, social and ethnic psychology, determines the direction of socially significant character of value orientations and the degree of its demand for the current psychological practice; between the declared value orientations system and the level of phenomenological operational and socio-psychological characteristics, conditions of development; between the need for a combination of traditional ethnic values and the availability of opportunities for their development in the socio-cultural environment; development of value orientations of the person by effective models, algorithms and technologies in a particular ethno cultural space and the degree of their development; between social and psychological supports of value system development.

These conflicts cause many difficulties and shortcomings in the study of value orientations of the person in the ethno-cultural space. In particular, the Kazakh Diaspora and require scientific and practical resolution. In this article authors considered to study ethnic psychological nature of the value orientations of the Kazakh diaspora living abroad.

Key words: national culture, traditions, customs, the ethno-cultural space, kazakh diaspora.

Бердібаева С.Қ.¹, Кукубаева А.Х.², Бердібаев С.Қ.³, Абдуллина Г.К.⁴, Алимжанова А.Ш.⁵

¹психология ғылымдарының докторы, профессор, жалпы және қолданбалы психология кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: berdybaeva_sveta@mail.ru, тел.: +7 777 237 4977

²психология ғылымдарының докторы, профессор, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ., Қазақстан, e-mail: Kukubaeva_2011@mail.ru, тел.: +7 701 372 3543

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан, e-mail: berdybaev@mail.ru, тел.: +7 777 237 4977

⁴Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: abdullina1956@list.ru, тел.: +7 702 705 0306

⁵Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: asha.001@mail.ru, тел.: +7 701 344 2533

Шет елде тұратын қазақтардың этнопсихологиялық ерекшеліктері

Қазақтан Республикасының қоғамдық және ұлттық қызығулары тұрғысынан шет елде тұратын қазақтардың тарихи және қазіргі жаңа заманауи мәселелерін зерттеуде ұлттық сипатын көрсететін этностық құндылықтарға екіпін жасау аса маңызды мәнділікке ие болады. Сонымен қатар бұл мәселелер шет елде тұратын қазақ өкілдерінің ұлттық және этностық айрықша ерекшеліктерімен байланысты болып табылады. Қазақ диаспорасының миграциялық жолы олардың өмірлерінің барлық аспектілерін қамтыды: салт дәстүрлер, құндылықтар. Бұл құбылыстар тіл мәселесінде қатты білінеді, өте белсенді қолданылатын көптеген тілдік жүйелермен астасып кетеді. Шет елде тұратын қазақтардың негізгі мәселесі қазақ тілін үйрену, ұлттық мәдениетті, салт дәстүрлерді сақтау және білім алуды өзінің ана тілінде жүзеге асыру сұрақтары аясында шет елде тұратын қазақтардың құндылықтарға бағдарлануын зерттеудің маңыздылығын көрсетеді. Оралмандардың өздерінің тарихи отандарына оралуы және шет елде тұратын қазақ диаспора өкілдерімен тығыз байланыс орнату сұрақтары Қазақстан Республикасының ұлттық саясатының бөлінбес бөлігін құрап отыр. Ұлттық саясаттың мәселелерінің бірі демографиялық сұрақты шешу. Жоғарыда талданған жағдайларға орай, біздер ұрпақтардың сабақтастығын, салт дәстүрлерді, ұлттық қазақ мәдениетін дамыту мен сақтаудың негізгі бір мәселесі этностық құндылықтарды зерттеумен байланыстырамыз. Құндылықтарға бағдарлануды зерттеуде бұл күндері көптеген мәселелерді көруге болады: әлеуметтік және этностық психологияда құндылықтарға бағдарлану сипатының негізгі бір сұрақтарының бірі құндылықтарға бағдарланудың әлеуметтік мәнді бағытын анықтайтын ғылыми потенциал; фонологиялық оперативті деңгейдегі құндылықтарға бағдарлану жүйесі және әлеуметтік-психологиялық сипаттамалар, дамудың шарттары мен факторлары; дәстүрлі этностық құндылықтар, әлеуметтік-мәдени ортада олардың даму мүмкіндіктері; тұлғаның нақты бір этномәдени кеңістікте құндылықтарға бағдарлануының дамуы және олардың даму дәрежесі; тұлғаның құндылықтарға бағдарлануының дамуына әлеуметтік-психологиялық қолдау беру және оларды ұйымдастыру деңгейі. Осы конфликтілер көптеген қиындықтар тудырады және этномәдени кеңістікте, соның ішінде қазақ диаспорасының құндылықтарға бағдарлануын зерттеудің жеткіліксіздігі ғылыми және практикалық шешімді талап етеді. Осы жағдайлар әлеуметтік және этностық психологияда психологиялық зерттеулерді қажетсінеді және тұлғаның құндылықтарға бағдарлануының туындау заңдарын жан-жақты талдауды және олардың дамуының әлеуметтік-психологиялық факторларын табуы талап етеді.

Түйін сөздер: дәстүрлер, салттар, құндылықтар, этномәдени кеңістік, қазақ диаспорасы.

Бердибаева С.К.¹, Кукубаева А.Х.², Бердибаев С.Қ.³, Абдуллина Г.К.⁴, Алимжанова А.Ш.⁵

¹доктор психологических наук, профессор, кафедра общей и прикладной психологии, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: berdybaeva_sveta@mail.ru, тел.: +7 777 237 4977

²доктор психологических наук, профессор, Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова, г. Кокшетау, Казахстан, e-mail: Kukubaeva_2011@mail.ru, тел.: +7 701 372 3543

³Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан, e-mail: berdybaev@mail.ru, тел.: +7 777 237 4977

⁴Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г. Алматы, Казахстан, e-mail: abdullina1956@list.ru, тел.: +7 702 705 0306

⁵Казахская национальная академия искусств, г. Алматы, Казахстан, asha.001@mail.ru, 87013442533

Этнопсихологические особенности казахов, проживающих за рубежом

Обращение к этнической стороне ценностей, которые отражают национальный характер новых общественных отношений и отношений казахского народа, изучение исторических и современных проблем, проживающей за рубежом казахской диаспоры, имеют важное значение с точки зрения национального и общественного интересов Республики Казахстан. В то же время данная проблема тесно связана с этнической и национальной уникальностью представителей

казахской диаспоры, проживающих за рубежом. Путь миграции казахской диаспоры затронул все аспекты их жизни: традиции, обычаи, ценности. Ярко это явление находит свое отражение в языке, в котором переплетается множество активно используемых систем языка. Основной проблемой казахов за рубежом является изучение казахского языка, сохранение национальной культуры, народных обычаев, традиций и получение образования на родном языке, что позволило нам говорить об актуальности изучения ценностных ориентаций казахов, живущих за рубежом. Возвращение оралманов на историческую родину и установление тесных связей с представителями казахской диаспоры за рубежом являются неотъемлемой частью национальной политики Республики Казахстан. В связи с вышеизложенным, мы рассмотрели проблему изучения этнических ценностей представителей казахской диаспоры за рубежом в качестве одной из центральных проблем сохранения и развития национальной казахской культуры, традиций, обычаев и преемственность поколений. При изучении ценностных ориентаций сегодня существует значительное количество проблем: научный потенциал, который прежде всего определяет направление социально значимых исследований характера ценностных ориентаций в социальной и этнической психологии; система ценностных ориентаций на уровне феноменологических оперативных и социально-психологических характеристик, факторов, условий развития; традиционные этнические ценности и возможности их развития в социально-культурной среде; развитие ценностных ориентаций личности в конкретном этнокультурном пространстве и их степень развития; социально-психологическая поддержка развития ценностных ориентаций личности и уровень ее фактической организации. Эти конфликты вызывают много трудностей и недостатков в исследовании ценностных ориентаций личности в этнокультурном пространстве, в частности, казахской диаспоры и требуют научного и практического решения. Это требует психологических исследований в социальной и этнической психологии, всестороннего анализа законов проявления и функционирования ценностных ориентаций личности, а также выявления социально-психологических факторов их развития.

Ключевые слова: традиции, обычаи, ценности, этнокультурное пространство, казахская диаспора.

Introduction

Considering the value orientation ethnophors (individual carrier of a certain ethnic culture and national psyche, the representative of the ethnic group), it is impossible to get around the problem of the ethnic group and its ethno-cultural characteristics, socialization, national mentality, ethnic identification, etc.

The relevance of the study of these problems is growing rapidly in the Republic of Kazakhstan. The analysis shows that a more studied are valuable orientations of the person lying in the plane of the perspective of different age groups, group cohesion, conflict, aggression, professionally significant qualities.

Less studied the system of value orientations of representatives of ethnic groups and, in particular, the Kazakh ethnic group, living abroad, is not revealed its structure and system-forming factor, not represented by their substantial components, determinants. Until now, in psychology there are practically no conceptual studies on the fundamental shifts in the process of development of valuable orientations of the person in the conditions of crisis of society.

Thus, the study of value orientations – one of the most urgent problems of modern psychological the-

ory and practice. Its relevance is increasing due to the presence of the social order, formed by the end of the beginning of XX-XXI centuries., To identify the mechanisms and factors in the formation of the system of value orientations among representatives of different ethnic groups.

Kazakh people, and in particular representatives of the Kazakh diaspora living abroad, is currently going through a period of adaptation to the new socio-cultural and socio-economic system, affecting many aspects of the way of life and traditional values. There is a profound contradiction between the need for preservation of ethnic identity, ethnic mentality and the need to adapt to new conditions, to learn a new culture.

Social and psychological needs of the practice, on the one hand, and the need for the conceptualization of known and new results of empirical and theoretical research in this field, on the other hand, determine the relevance of the development of important scientific and practical problems.

This allows us to formulate a scientific problem of the study, which consists in the contradiction between the need to preserve the Kazakh culture, formation of national consciousness among foreign Kazakhs and the insufficient development of scientific representations about the features of valuable orientations, structure, determinants of functioning

and development of valuable orientations of Kazakhs living abroad, for the formation and maintenance in their national consciousness and national identity.

The essential problem of Kazakhs abroad is the study of the Kazakh language, the preservation of national culture, folk customs, traditions and the implementation of mother-tongue education, which allowed us to talk about the relevance of the study of value orientations of Kazakhs living abroad, as the basis for the preservation of national culture (Doshzanov, 2006).

At the present stage of development of the Kazakh diaspora is characterized by two processes: the preservation of ethnic identity or repatriation to Kazakhstan. The process of preservation of ethnic identity among the Kazakh Diaspora is characterized by several criteria: availability and at what stage of development are in the Kazakh community: marriage and the family, society, ethnic, and language schools.

Another feature typical of the Kazakh communities abroad, mainly to 1991. Was the lack of association of organizations and devices Kazakh companies, which can be explained, firstly, their small number, which led, secondly, to the entry of the Kazakhs in the association and ethnic organization of Turkish associations (Rakisheva, 2005).

The situation changed after the proclamation of the sovereignty and independence of the Republic of Kazakhstan, which was the starting point for the establishment of Kazakh companies in different countries, who are currently trying to meet more often, to organize joint cultural and sports events, in what appears strategy of the Kazakh Diaspora – to preserve ethnic identity.

Kazakh Diaspora is formed of three output states or former residence: Kazakhstan, Turkey and China, and then continue to spread around the world. For Kazakhs, living in different countries of the world: Kazakh, exit the country and language of the host country language (Koshanov, Nysanbaev, 2005).

The use of the Kazakh language the second and third generations of Kazakh Diaspora poor. Therefore, the older generation has initiated the organization of schools for teaching Kazakh language and culture among the younger generation. Among the schools established in foreign countries to study the Kazakh language should be noted Kazakh society in Turkey, the UK, the lack thereof in France, the USA, etc. Moreover, the language problem associated with three different alphabets: Cyrillic, Latin and Arabic script.

The Kazakh diaspora older generation are not welcome interethnic marriages. More or less calm

Kazakhs refer only to marriages with representatives of the Turkic peoples, because of family roots origin, which, in turn, lead to the highest compatibility and durability in a marriage (Argynbaev, 1975).

An entirely different view is held by representatives of the Kazakh Diaspora of the young – the second and third generations in the 1990s. living in Western European countries where ethnic and religious motives are not so important for elders. Especially interethnic marriages famous Kazakh Diaspora in France, which has the largest number of them (Mahin, 2000).

The representatives of the Kazakh Diaspora in the UK prefer to mono-ethnic marriage and they are characterized bringing their families in their country of residence. Therefore, it is important for them not to lose the ethnic roots and attach their children to the study of the Kazakh language and traditions of Kazakh people.

Objective: To investigate the versatility of value orientations of the titular ethnos of Kazakhstan and representatives of foreign Kazakh diaspora in identifying features of the structure of value orientations of the Kazakh ethnos living in Kazakhstan and abroad (Germany and China), to create the conditions of formation of ethnic identity, ethnic identity and continuity of Kazakh national culture both in Asia and Europe.

The main hypothesis of the study: value orientation of the Kazakh people in the cultural system of connections and relationships are based on a system-component that defines the conditions of their development, orientation, nature of activity of the individual and ensure the integrity and unity of the Kazakh ethnic group.

Materials and methods

Socio-psychological patterns value orientations of representatives of the Kazakh Diaspora, their essential features are manifested through a system of stable features and significant interactions expressing stable orientations that define the direction and nature of changes throughout the system of value orientations and dynamic components that determine the activity of the subject.

In solving research problems used a wide range of specific methods of collecting factual material and its processing. The reliability of the results and conclusions of the study was provided by using reliable and proven in psychology research methods, mutual testing of the results obtained by different methods, and the use of methods of mathematical

statistics, content analysis revealed the facts and laws of theoretical analysis.

As specific psycho-diagnostic techniques were used: method of Schwartz (evaluative questionnaire (CO) Schwartz), modification techniques Kuhn «Who am I?», An adapted version of the questionnaire T. Schnell and P. Becker «Leba – life values and meanings» (author's adaptation in the Kazakh language), methods of observation and analysis of statistical data in the Republic of Kazakhstan and abroad; mathematical and statistical methods of data processing. In the mathematical treatment of experimental data used comparative method Mann-Whitney Kruskalla – Wallis and Student and factor analysis.

Scientific problem solved in the course of the study, which is to define the system of value orientations of the Kazakh diaspora living abroad, and the identifying constant backbone element -orientations, which determines the ethnic identity of values in times of socio-cultural, socio-economic crises, processes of assimilation and accommodation, which provides integrity and unity of the Kazakh ethnic group and sets its direction of development.

The significance of the study is to solve the scientific problem to study nature, characteristics and mechanisms of development of valuable orientations of the Kazakh people and the development of principles for the development and operation of value orientations of the Kazakh Diaspora abroad and change of the system of value orientations of representatives of the Kazakh diaspora living abroad.

The study of ethno-psychological features of valuable orientations of Kazakhs living abroad, the development of the structure of the value orientations of the Kazakh ethnic group constitute the scientific and psychological basis for future developments and conservation ethnoorientations, make optimal decisions on sensitive issues of cultural, spiritual, economic and political co-existence and dynamic development of the Kazakh people in the modern period.

As the subjects involved were selected on a representative sample of the representatives of the Kazakh people living in Kazakhstan and abroad. The study involved subjects aged from 20 to 60 years. The average age of the subjects 42,5 months. 103 subjects represent a sample of the titular ethnos of Kazakhstan, 54 subjects have made a selection of Kazakhs living in China, and 61 of the test sample was representatives of the Kazakh diaspora living in Germany.

Just study involved 218 representatives of Kazakh ethnos. Also we studied the features of

valuable orientations and structure of the Germans settlers, previously lived in Kazakhstan, and the Germans living in Kazakhstan. 55 subjects have made a selection of the Germans living in Kazakhstan, and 52 subjects have made a selection of German immigrants, previously residing in Kazakhstan.

In addition, the studied age, gender specificity of value orientations of the titular ethnos of Kazakhstan and Kazakhs living abroad. The sample of our study were the representatives of the Kazakh Diaspora living abroad (China and Germany) and representatives of the titular nation of Kazakhstan, living in Almaty and Shymkent, in the study sample included German settlers, who had previously lived in Kazakhstan, and the Germans living in Kazakhstan .

Results and discussion

Valuable orientations of representatives of the Kazakh ethnic group are qualitative and quantitative differences which are not accidental and due to the peculiarities of the ethnic culture and social experience of the respondents.

Value orientation of the Kazakh people in the cultural ties and relations system are based on a system-ethno values component that defines the conditions of their development, orientation, nature of activity of the individual and ensure the integrity and unity of the ethnic group: the most important characteristics of the structure of valuable sphere of the titular ethnos of Kazakhstan are: competence, commitment , organization that demonstrates the importance of achieving social success, success in work for the Kazakh ethnos.

In the structure of valuable sphere of the titular nation of Kazakhstan as significant values, associated with the adherence to the principles and traditional equality and freedom. These value orientations reveal themselves also in the ability to persevere with simultaneous orientation on a desire to be helpful to others, to act for others.

The essence of value orientations manifested through individual personal, group and human structures and processes of regulation of relations, attitudes, behaviors and actions of subjects in order to achieve its objectives and the joint impact of the relevant mental and socio-psychological structure.

If you change the socio-cultural and socio-economic conditions and situations that give rise to a shift of value orientations, have persisted core values, and this is due to the prevalence of human values over ethnic values: for German settlers,

previously lived in Kazakhstan, more important sense of community and well-being, which manifests itself in value human friendship and intimacy, to find meaning in pleasure, romance and intimacy, in pleasure, in unison and harmony with each other and compared with Germans living in Kazakhstan.

The Germans-migrants are characterized by the most pronounced national identity than with Germans living in Kazakhstan, and representatives of the titular nation of Kazakhstan. For the title of Kazakhstan ethnos and the Germans-migrants tend to find more meaning in self-realization, the manner and sense of community and well-being in comparison with Germans living in Kazakhstan.

The tendency to adapt the Kazakh Diaspora in the new socio-cultural environment are socio-psychological mechanisms of assimilation, accommodation and transformation of cultural values of the ethnic group in the individual and personal values.

The process of the Kazakh ethnos productive adaptation to changing socio-historical situation involves balancing the processes of assimilation of new cultural norms and rules, and the accommodation of the proposed system of value orientations in accordance with the established traditional system of ethical values. In the case of equilibrium processes of assimilation and accommodation arises and develops a new system of value orientations.

In general value orientation representatives of the Kazakh ethnic group, depending on the demographic and territorial characteristics of the respondents to the Kazakh titular ethnos of Kazakhstan, regardless of age preferred guiding principles in life are the safety of family, close friends and authority.

The least important is the value for money – gentleness. Most of the values that are important and are a guiding principle for the Kazakh adolescence, characterized by also Kazakhs adulthood. For the youthful age of Kazakh internal conflict in the area between the value and significance of the values expressed its availability for such a value orientation as an active, active life.

Subjects of mature age is not revealed internal conflicts on any of the value orientations separately, but at the same time revealed the internal conflict as a whole between the availability and value of all indicators, considered together. National identity is not sufficiently formed as the Kazakhs adolescence and in adulthood Kazakhs. The role of ethnic groups living in their ethnic territory on the value orientation. The Germans living in Kazakhstan, in the value field of competence and success play a greater role than following and

maintaining traditions compared to the titular ethnos of Kazakhstan and German settlers.

The Germans-migrants are characterized by the most pronounced national identity than with Germans living in Kazakhstan, and representatives of the titular nation of Kazakhstan. For the title of Kazakhstan ethnos and the Germans-migrants tend to find more meaning in self-realization, the manner and sense of community and well-being in comparison with Germans living in Kazakhstan.

Trying to save the ethnic identity can clearly be seen in family relations representatives of the Kazakh Diaspora. The Kazakhs living in Western Europe and North America is dominated by simple (the nuclear) a small family consisting of a married couple and their children, which is a consequence of the reasons why the Kazakhs immigrated to these countries.

In Turkey and Eastern countries Kazakhs prefer to live complex (not separated) families, where the parents are living with unmarried (unmarried) children and do not stand out from the parental family married sons, daughters-and grandchildren.

The Kazakh diaspora older generation are not welcome interethnic marriages. More or less calm Kazakhs refer only to marriages with representatives of the Turkic peoples, because of family roots origin, which, in turn, lead to the highest compatibility and durability in a marriage [6].

Such ethno differentiating role, manifested in family and marital relations, plays a self-consciousness, which gives the Kazakhs the opportunity to try to isolate themselves from other ethnic groups in the non-indigenous environment and to emphasize the connection or affiliation with Kazakh ethnos. I think that another important reason for not greeting intermarriage is a religious factor, strongly developed among foreign Kazakhs.

The most important element of the social environment is the ethnic culture, folding under the influence of historical development of ethnos and ensuring the preservation of the ethnic mentality of an ethnic nature. And ethnicity, and social character are the functional role as an expression of personality traits, manifested in its social behavior, that is, in behavior, in which the individual is merged with the social community.

Conclusion

Awareness of ethnicity, ethnic attitudes, ethnic perceptions, habits, standards of conduct as the constituent elements of ordinary consciousness form a national identity in the narrow sense of

the word. The self-consciousness of the nation includes: ethnic group consciousness and attitudes towards other ethnic groups, commitment to national values.

The variables of ethnic identity (Aboriginal culture orientation and others.) Are included in the structure of the consciousness of every person. In the development of the individual structural units of consciousness are filled with content, due to the historical development of social relations, values, conditions for inter-ethnic relations.

On the ethnic identity of people focused on the value of traditional culture, of course, can not affect the new values of modern civilization. This effect of different values of the individual affects the system, and in particular to a system ethnic values. In some cases, ethnic identity and ethnic identity is not so much transformed, as are destroyed, leading to a blurring of the ethnic identity of the person and a complete loss of connection with traditional culture. It was found that other elements in the structure of ethnic consciousness is a kind of foundation that unites people in certain ethnic communities: awareness of unity and common historical destiny,

the historical territory – ethnic homeland, a common culture, ethnic mentality, and finally, especially the psychology of ethnic education.

Thus, ethnic identity is part of the identity of each individual, is an internal determinant of value orientations, its content due to the nature of the ethnic community, ethnic identity has a social nature, that is based on external determinants – on the material and spiritual culture, language and religion. Theoretical and practical analysis conducted in the study suggests that the problem of preservation and enrichment of ethical values representatives of the Kazakh diaspora living both abroad and in Kazakhstan, currently is extremely relevant, but at the moment is not enough developed.

The study attempted to determine the factors of conservation and enrichment of valuable orientations of representatives of the Kazakh diaspora living abroad, to analyze the role of social experience in the process of acculturation and assimilation. In general, the obtained results indicate a high stability orientations with respect to changes in the cultural-historical situation and their leading role in ensuring the adaptation of the person.

References

- 1 Doszhanov B. (2006) Oralmans [Repatriants]. *Prostor*. 5:62-63.
- 2 Rakisheva B.I. (2005) *Etapy formirovaniya kazakhskoi diaspori za rubezhom: analiticheskiy otchet po rezultatam sotsiologicheskogo issledovaniya* [Stages of formation of the Kazakh diaspora abroad (analytical report on the results of sociological research)]. – Astana.
- 3 *Kazakh diasporanin bugini men erteni* (2005) [Kazakh Diaspora today and tomorrow]. «The editor-in-chief: academicians of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan: A. Koshanov, A. Nysanbaev» – Astana: Elorda.
- 4 Argyubaev H.A. (1975) *Semiya i brak u kazakhov* [Kazakhs' family and marriage]: Author. Dis. ... The doctor hist. sci. – Almaty.
- 5 Mahin B. (2000) *Obnovlenniy Sintzyan: Zarubezhniy opit* [New Xinjiang: Foreign experience] // *Kazakhstanskaya Pravda*. 7 October.
- 6 Akatay S. (2001) *Drevnie kulturni i tradionnaya kultura kazahskogo naroda* [Ancient cults and traditional culture of the Kazakh people]. – Almaty. – 300 p.
- 7 Turner R. (2012) The need for systematic ethnopsychology: The ontological status of mentalistic terminology // *Anthropological Theory*. Vol 12, Issue 1, pp. 29 – 42
- 8 Lansford, J. E., Deater-Deckard, K., Dodge, K. A., Bates, J. E., & Pettit, G. S. (2004). Ethnic differences in the link between physical discipline and later adolescent externalizing behaviors. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 45(4), 801–812.
- 9 Leung, A. K.-Y., Maddux, W. W., Galinsky, A. D., Chiu, C. Y. (2008). Multicultural experience enhances creativity: The when and how. *American Psychologist*, 63(3), 169–181.
- 10 Kraft K. (2000). The short and long-run effects of shocks on life satisfaction: unemployment, health problems and separation from the spouse in comparison. University of Essen, Mimeo.
- 11 Christofi V., Thompson, C. (2007). You cannot go home again: A phenomenological investigation of returning to the sojourn country after study abroad. *Journal of Counseling & Development*, 85, 53-63.
- 12 Molix, L., Bettencourt, B. A. (2010). Predicting well-being among ethnic minorities: Psychological empowerment and group identity. *Journal of Applied Social Psychology*, 40 (3), 513-533.
- 13 Phinney, J.S., Ong, A. D. (2007). Conceptualization and measurement of ethnic identity: Current status and future directions. *Journal of Counseling Psychology*, 54, 271-281.
- 14 Tadmor, C.T., Galinsky, A.D., Maddux, W. W. (2012). Getting the most out of living abroad: Biculturalism and integrative complexity as key drivers of creative and professional success. *Journal of Personality and Social Psychology*; 103 (3): 520

- 15 Werkman, S. et al. The Psychological Effects of Moving and Living Overseas. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, Volume 20,(3), 645 – 657
- 16 Akhtar, S. (2011). *Immigration and acculturation: Mourning, adaptation, and the next generation*. Lanham, MD: Jason Aronson.
- 17 Yancey, A. K., Aneshensel, C. S., Driscoll, A. K. (2001). The assessment of ethnic identity in a diverse urban youth population. *Journal of Black Psychology*, 27(2), 190-208.
- 18 Utsey, S. O., Chae, M. H., Brown, C. F., Kelly, D. (2002). Effect of ethnic group membership on ethnic identity, race-related stress, and quality of life. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 8(4), 366-377.

Литература

- 1 Досжанов Б. Оралманы // Простор. – 2006. – №57. – С. 62-63.
- 2 Ракишева Б.И. Этапы формирования казахской диаспоры за рубежом аналитический отчет по итогам социологического исследования. – Астана, 2005.
- 3 Қазақ диаспорасының бүгінгі мен ертегі. «Бас редакция: ҚР ҒА академиктері: А. Қошанов, Ә. Нысанбаев». – Астана: Елорда, 2005.
- 4 Аргынбаев Х.А. Семья и брак у казахов: автореф. дис. ... доктора ист. наук. – Алма-Ата, 1975. – 130 с.
- 5 Махин В. Обновленный Синьцзян: Зарубежный опыт. //Казахстанская правда – 2000. – 7 окт.
- 6 Акагай С. Древние культы и традиционная культура казахского народа. – Алматы: КазНИИКИ, 2001. – 300 с.
- 7 Turner R. The need for systematic ethnopsychology: The ontological status of mentalistic terminology // *Anthropological Theory*. 2012. Vol 12, Issue 1, pp. 29 – 42
- 8 Lansford J. E., Deater-Deckard K., Dodge K. A., Bates J. E., & Pettit G. S. Ethnic differences in the link between physical discipline and later adolescent externalizing behaviors // *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*. 2004. – №45(4), P.801–812.
- 9 Leung A. K.-Y., Maddux W. W., Galinsky A. D., Chiu C. Y. Multicultural experience enhances creativity: The when and how // *American Psychologist*. 2008. – №63(3). – P.169–181.
- 10 Kraft K. The short and long-run effects of shocks on life satisfaction: unemployment, health problems and separation from the spouse in comparison. University of Essen, Mimeo, 2000.
- 11 Christofi V., Thompson C. You cannot go home again: A phenomenological investigation of returning to the sojourn country after study abroad // *Journal of Counseling & Development*. 2007. №85. – P. 53-63.
- 12 Molix L., Bettencourt B. A. Predicting well-being among ethnic minorities: Psychological empowerment and group identity // *Journal of Applied Social Psychology*. 2010. №40 (3). –P. 513-533.
- 13 Phinney J.S., Ong A. D. Conceptualization and measurement of ethnic identity: Current status and future directions // *Journal of Counseling Psychology*. 2007. № 54. –P. 271-281.
- 14 Tadmor C.T., Galinsky A.D., Maddux W. W. Getting the most out of living abroad: Biculturalism and integrative complexity as key drivers of creative and professional success // *Journal of Personality and Social Psychology*. 2012. №103 (3). –P. 520
- 15 Werkman S. et al. The Psychological Effects of Moving and Living Overseas // *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, Volume 20 , Issue 3. –P. 645 – 657
- 16 Akhtar S. *Immigration and acculturation: Mourning, adaptation, and the next generation*. Lanham, MD: Jason Aronson, 2011.
- 17 Yancey A. K., Aneshensel C. S., Driscoll A. K. The assessment of ethnic identity in a diverse urban youth population // *Journal of Black Psychology*. 2001. № 27(2). –P. 190-208.
- 18 Utsey S. O., Chae M. H., Brown C. F., Kelly D. Effect of ethnic group membership on ethnic identity, race-related stress, and quality of life // *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*. 2002. №8(4). –P. 366-377.

Валиева А.Б.¹, Паевская Е.В.²

¹к.психол.н., доцент каф. социальной педагогики и самопознания,
e-mail: anarabv@mail.ru, +7 701 254 0945

²магистрант специальности «Психология», e-mail: paevskaya@gmail.com, тел.: +7 701 558 5919
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан

**ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕОРИИ
СОВМЕСТНО-ДИАЛОГИЧЕСКОЙ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
С.М. ДЖАКУПОВА
В ИССЛЕДОВАНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВОСПРИЯТИЯ**

Художественные произведения используются в разных областях практической психологии. Недостатками большинства трактовок понятия «художественное восприятие», на основании которого и строится работа с произведениями искусства, являются односторонность взгляда на процесс восприятия, рассмотрение его только в качестве акта мышления и только в направлении «передающий субъект-воспринимающий субъект». Теория С.М. Джакупова лишена данного недостатка, поскольку рассматривает взаимодействие двух субъектов как диалогическое, двустороннее. В статье в обобщенном виде представлены положения теории, применяемые в отношении стадий художественного восприятия. Приведены результаты анализа данных, полученных во время исследования художественного восприятия молодых людей художественного фильма «День сурка». Исследование проведено посредством применения методов анкетирования, сравнения, анализа, синтеза. Выводом проведенной работы является возможность сопоставления этапов развития совместно-диалогической познавательной деятельности со стадиями художественного восприятия. В данной работе была впервые осуществлена попытка применить теорию С.М. Джакупова в области художественного восприятия, что дает возможность, с одной стороны, говорить об универсальности данной теории, а с другой стороны, открывать перспективы для дальнейшей разработки данного вопроса в практической психологии.

Ключевые слова: художественное восприятие, художественное произведение, познавательная деятельность, реципиент, автор.

Valieva A.B.¹, Paevskaya E.V.²

¹Doctorate in Psychology, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Self-Knowledge,
e-mail: anarabv@mail.ru, +7 701 254 0945

²Master Student of «Psychology» specialty, e-mail: paevskaya@gmail.com, tel.: +7 701 558 5919
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

**The prospects for applying the theory of co-dialogical cognitive activity
of S.M. Jakupov in the study of an artistic perception**

Artistic works are used in different areas of practical psychology. The shortcomings of the majority of interpretations of the concept «artistic perception», on the basis of which the work with pieces of art is based, is one-sidedness of the view of the perception process, its consideration only as an act of thinking and only in the direction of «the transmitting subject towards the perceiving subject». S.M. Jakupov's theory has no such a shortcoming, since it considers the interaction of the two actors as dialogical, bilateral one. The article summarizes the postulates of the theory applied to the stages of artistic perception. The results of the analysis of the data obtained during the study of the young people artistic perception of a feature film «The Groundhog Day» are given. The research was carried out using the methods of questioning, comparison, analysis, synthesis. The conclusion of the work carried out is the possibility

of comparing the stages of development of co-dialogic cognitive activity with the stages of an artistic perception. In this work was made the first attempt to apply the theory of S.M. Jakupov in the field of artistic perception, which makes possible, on the one hand, to speak about the universality of this theory, and on the other hand, opens the prospects for further development of this issue in practical psychology.

Key words: artistic perception, artistic works, cognitive activity, author, recipient.

Валиева А.Б.¹, Паевская Е.В.²

¹психол.ф.к., әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының доценті,
e-mail: anarabv@mail.ru, +7 701 254 0945

²«Психология» мамандығының магистранты, e-mail: paevskaya@gmail.com, тел.: +7 701 558 5919
А.Н. Гүмилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан

Көркемдік қабылдауды зерттеу кезінде С.М. Жақыповтың бірлескен-диалогтық танымдық іс-әрекет теориясын қолдану перспективалары

Көркем шығармалар практикалық психологияның әртүрлі салаларында қолданылады. Өнер туындыларымен жүргізілетін жұмыс негізделетін «Көркемдік қабылдау» ұғымының көптеген түсіндірмелерінің кемшіліктері көзқарастың қабылдау процесіне сыңар жақтылығы, оны тек ойлау актісі ретінде және тек «табыстаушы субъект-қабылдаушы субъект» бағытында ғана қарастыру болып табылады. С.М. Жақыповтың теориясында осы кемшілік жоқ, себебі, екі субъектінің өзара іс-әрекетін диалогтық, екі жақты ретінде қарастырады. Мақалада көркемдік қабылдау сатысына қатысты теория ережелері жинақтап қорытылған түрде берілген. «Суыр күні» көркем фильмін жастардың көркемдік қабылдауын зерттеу уақытында алынған деректерді талдау нәтижелері келтірілген. Зерттеу сауалнама, салыстыру, талдау, синтез әдістерін қолдана отырып жүргізілді. Жүргізілген жұмыстың тұжырымы бірлескен-диалогтық танымдық іс-әрекет дамуының деңгейлерін көркемдік қабылдау деңгейлерімен салыстыру ықтималдығы болып табылады. Осы жұмыста көркемдік қабылдау саласындағы С.М. Жақыповтың теориясын алғаш рет қолдануға талпыныс жасалды, бұл, бір жағынан осы теорияның әмбебаптығы туралы сөйлеуге, ал екінші жағынан осы мәселені тәжірибелік психологияда әрі қарай зерттеу перспективаларын ашуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: көркемдік қабылдау, көркем шығарма, танымдық іс-әрекет, автор, қабылдаушы.

Введение

Восприятие личностью художественного произведения является сложным, разносторонним процессом, который включает в себя различные факторы и тенденции.

Актуальность обращения к данной теме объясняется тем, что в искусстве имеется ресурс, способствующий развитию прикладной психологической науки. Общеизвестно, что одно и то же произведение разные люди воспринимают по-разному в зависимости от возраста, жизненного опыта и других переменных. Кроме этого, существующие теории, которые объясняют механизмы восприятия художественного произведения, разрознены по своим основаниям; теории, имеющие классификации, рассматривают процесс восприятия либо как активность читающего, смотрящего или прослушивающего произведения искусства человека, либо как направленное воздействие автора на читателя/зрителя/слушателя, а теорий, объединяющих данные концепции и изучающих процесс восприятия как диалог автора и реципиента, нет.

В данной статье мы хотели бы обратиться к теории С.М. Джакупова о совместно-диалогической

познавательной деятельности (СДПД) и общем фонде смысловых образований (ОФСО) как к теории, объясняющей процесс образования отклика зрителя/слушателя/читателя на то или иное произведение искусства, которое он в данный момент воспринимает. Несмотря на то, что она непосредственно посвящена совместной деятельности обучающего с обучаемым, тем не менее, благодаря высокой степени обобщенности, может быть приложена к любому виду совместной деятельности. В этом мы видим научную новизну работы.

Для упрощения изложения текста нами в статье будут приняты следующие обозначения: для производящего, передающего субъекта (писателя/режиссера/художника/ драматурга/фотографа/композитора) – автор, для воспринимающего субъекта (читателя/зрителя/слушателя) – реципиент.

Согласно П.М. Якобсону, понятие «восприятие» имеет два значения: в узком смысле, и в широком смысле, «подразумевая при этом и различные акты мышления, истолкования, нахождение связей в процессе восприятия предмета».

Недостатком данного определения является односторонность взгляда на процесс восприя-

тия, поскольку выделяется только одна составляющая данного процесса – акт мышления, в то время, как широкая трактовка термина «восприятие» должна включать не только понимание, но и всю дальнейшую мыслительную переработку информации

Данную точку зрения выражает С.Л. Рубинштейн, который пишет о том, что сам термин «восприятие» обозначает как образ предмета, возникающий в результате процесса восприятия, и так и сам этот процесс. «Для того, чтобы правильно понять восприятие, надо обе эти стороны – акт и содержание восприятия – брать в их единстве».

Следует отметить, что сложность этого психического явления определяется тем, что, с одной стороны, это – «процесс непосредственного, чувственного отражения действительности, с другой стороны, восприятие по своей природе «является в то же время и опосредованным смысловым восприятием». Это обусловлено, во-первых, тем, что, согласно С.Л. Рубинштейну, «будучи осознанием предмета, восприятие человека нормально включает акт понимания, осмысления», и, во-вторых, является специфической, второсигнальной природой самого объекта восприятия».

В силу этого смысловое восприятие может рассматриваться как процесс, не только «включающий акт осмысления, но и осуществляемый механизмом осмысления».

Следовательно, положительным результатом процесса осмысления в акте восприятия является понимание, тогда как отрицательный результат этого процесса свидетельствует о непонимании.

Иное мнение по поводу процесса восприятия было высказано Н.Д. Молдавской, которая в данное понятие вместе с мышлением включает также нравственные и эстетические чувства, репродуктивное и творческое воображение, логическую и эмоциональную память, специальные способности и др.

М. Osowiecka, которая также рассматривает процесс восприятия художественного произведения, приводя в пример множество проведенных исследований, определяет его как пассивный эстетический опыт (наряду с активным эстетическим опытом – арт-терапией), способный регулировать эмоции и менять поведение реципиента.

Сопоставляя представленные характеристики категории восприятия, нужно отметить, что, с одной стороны, восприятие содержит в себе

мыслительные процессы по переработке информации, при этом положительной результативной стороной этого феномена является понимание; с другой стороны, этот процесс зависит, по мнению исследователя, от того, как личность в процессе восприятия реализует интеллектуальные, а самое главное – творческие способности.

R. Arnheim так же рассматривал восприятие искусства как познавательный процесс и так же указывал, что это не пассивный, содержательный акт, а творческий, активный процесс. Художественное восприятие не является «механическим регистрированием сенсорных элементов, оно оказывается поистине творческой способностью: образной, пронизательной, изобретательной и прекрасной».

В данной работе мы будем опираться именно на это определение восприятия, которое является, на наш взгляд, наиболее полным и точно отражающим его суть.

С одной стороны, структура восприятия художественного произведения и его направление развития запрограммированы в произведении искусства, с другой стороны, в ходе этого процесса осуществляется творческая деятельность реципиента, так или иначе видоизменяющая воплощенные в художественном произведении образы под влиянием индивидуального жизненного опыта реципиента, его эстетических идеалов, мировоззренческих принципов и определенной целеустремленности. В подтверждение данной позиции можно привести в пример исследование, проведенное R. Actis-Grosso и D. Zavagno, в котором они проверяли гипотезу о том, что картины эмоциональных лиц могут передавать информацию с учетом предполагаемого движения тела. Наиболее интересным, на наш взгляд, побочным результатом данного исследования явилось то, что разные люди видели на лицах, изображенных на картинах, противоположные эмоции: грусть и радость, злость и безмятежность и т. д.

В таком понимании наиболее актуально выглядит теория С.М. Джакупова. Выделим основные положения его концепции, на которых будет строиться наше предположение.

При взаимодействии двух субъектов (одного – передающего определенную информацию, и другого – воспринимающего ее), возникает особый вид деятельности – совместно-диалогическая деятельность. Совместно-диалогическая деятельность со стороны внутреннего, психологического содержания есть познавательная деятельность, которая проходит в своем развитии

ряд этапов, начиная с совместного восприятия объектов познания, и завершается формированием совместно-диалогической мыслительной деятельности (СДМД) – высшего уровня развития совместного познания. С формирования проблемной ситуации в процессе данной двусторонней передающе-воспринимающей деятельности начинается совместно-диалогическая познавательная деятельность (СДПД), дальнейшее развитие которой полностью определяется процессами взаимодействия и общения передающего автора с воспринимающим реципиентом. Итогом данной деятельности является ее результативность, т.е. критерием эффективности системы передачи и восприятия информации является сам процесс формирования совместно-диалогической познавательной деятельности. Последняя есть и условие, и результат функционирования данной системы, причем в качестве условия совместно-диалогическая познавательная деятельность (СДПД) выступает со своей динамической стороны как процесс, а в качестве результата – со своей морфологической стороны как состояние. Из рассмотренного следует, что СДПД оказывается целью всякого процесса передачи-восприятия информации и необходимым условием достижения максимальной его эффективности.

Таким образом, можно предположить, что процесс восприятия реципиентом художественного произведения в контексте теории С.М. Джакупова представляет собой взаимодействие автора и реципиента, результатом которого будет являться понимание реципиентом замыслов автора и возникновение, как следствие, соответствующего когнитивного и эмоционального отклика. В данном случае мы рассматриваем данный процесс не как односторонний, а как диалогический, целью которого является формирование СДПД. Взаимодействие реципиента с автором с помощью того или иного произведения искусства – это своеобразное общение между автором и реципиентом, которое проходит ряд этапов.

С.М. Джакупов экспериментально выделил следующие стадии:

- индивидуальные практические действия;
- псевдо-совместная практическая деятельность;
- псевдо-совместная мыслительная деятельность;
- совместная мыслительная деятельность;
- псевдо-индивидуальная мыслительная деятельность.

Началом взаимодействия автора и реципиента являются поисковые действия реципиента, что означает его готовность к восприятию, к познавательной деятельности. Так, реципиент может взять с полки книгу, найти в сети Интернет или включить на электронном носителе фильм, остановиться около картины в музее и т. п. У реципиента имеется своя собственная система ценностей, установок, мотивов, жизненных целей, которая и определяет стратегию и тактику его жизнедеятельности в социуме, в том числе интересы и вкусы в художественном восприятии.

Определяющим признаком псевдо-совместной деятельности – второго этапа взаимодействия – является наличие общей практической цели при отсутствии общего мотива, вследствие большого расхождения смысловых образований, включенных в деятельность личностей. Псевдо-совместная деятельность формируется при расхождении смысловых образований субъектов деятельности на основе псевдопринятия партнерами формулировок целей. Псевдо-совместная деятельность – это деятельность двух индивидов, которая внешне выглядит как совместная, а по внутреннему, психологическому содержанию является конгломератом двух индивидуальных деятельностей. Иначе говоря, на данном этапе автору важно удержать внимание реципиента, заинтересовать его, но при этом ему также необходимо обозначить саму тему, о которой они в дальнейшем будут «беседовать», и форму, в рамках которой эта «беседа» будет происходить. Для реципиента же ведущим мотивом будет определение, актуальна ли для него эта тема, которую ему предлагает автор, и приемлема ли эта форма. Именно на этом этапе реципиент может закрыть книгу и вернуть ее на полку, или выключить фильм, или отойти от картины, если автор не смог передачей набора понятий, суждений и умозаключений побудить его к продолжению взаимодействия.

При успешном прохождении субъектами данного этапа псевдо-совместная практическая деятельность преобразуется в псевдо-совместную мыслительную деятельность. Это происходит благодаря обнаружению реципиентом особенностей стоящей перед ним практической задачи, успешное выполнение которой требует, прежде всего, самостоятельного формулирования и решения мыслительной задачи. В случае рассматриваемого взаимодействия такой задачей является непосредственно сам процесс понимания ценностей и позиции автора. При этом реципиент точно также может убраться кни-

гу или выключить фильм, но у него уже будет сформирована установка относительно данного произведения. Он будет рассматривать его, например, как скучное/непонятное/неинтересное произведение либо отложит его с целью перечитать/пересмотреть/прослушать еще раз позже. При этом и автор, и реципиент стремятся к одному – к пониманию как к состоянию, к взаимопониманию.

Также существует такой сценарий развития СДМД, когда реципиенту в целом будет понятно произведение, но не все будет ясно в деталях, или же наоборот – понятны отдельные фрагменты, но целый образ не ясен. Возникшие недопонимания вызывают желание у реципиента дочитать/досмотреть/дослушать либо еще раз перечитать, или пересмотреть, или вновь прослушать это произведение. Так происходит переход на следующий этап – совместную мыслительную деятельность, которая и является целью СДМД как процесса. Это происходит в результате развития псевдо-совместной мыслительной деятельности, в ходе которого происходит постепенное сближение смысловых полей взаимодействующих личностей, способствующее частичному их совпадению. Здесь ключевым понятием является ОФСО, поскольку только схожее понимание одних и тех же явлений, наличие общих ценностей, оперирование едиными терминами, имеющими одинаковые дефиниции, определяют успешность коммуникации.

Реципиент полностью понимает и принимает те идеи, которые высказал автор, в произведение вносится личностный смысл реципиента, и данное произведение «находит» своего читателя/зрителя/слушателя – «поклонника». Для автора это своего рода награда за деятельность – он вел реципиента за собой, реципиент шел за ним (что не является тождественным предыдущему положению), и в итоге пришел туда, куда и намечалось ему прийти автором. Но в процессе взаимодействия должно быть преобразование обоих субъектов деятельности. Относительно реципиента результат достаточно понятный – под действием художественного произведения в той или иной мере он может менять цели в жизни, пересмотреть ценности и пр. Но как может преобразовать данное взаимодействие автора? Как писал М.М. Бахтин, «могучее и глубокое творчество во многом бывает бессознательным и многосмысленным. В понимании оно воспринимается сознанием и раскрывается многообразием смыслов. Таким образом, понимание выполняет текст: оно активно и носит творческий характер.

Творческое понимание продолжает творчество, умножает богатство человечества». Иначе говоря, реципиент может открыть иные смыслы, присутствующие в произведении автора, но неизвестные, быть может, даже самому автору. Конечно, это абстрактное объяснение, ведь, к примеру, ни У. Шекспир, ни А. Островский уже не смогут подивиться тому, о чем еще могут поведавать их произведения, но сейчас многие театры мира ставят спектакли по их пьесам в современной аранжировке и с современным переосмыслением содержания. У. Шекспир и А. Островский никак не могли предположить, в каких социальных условиях могут жить века спустя герои их произведений, но в них они заложили фундаментальные идеи и понятия, которые способны в полной мере раскрываться на протяжении долгих лет. И когда реципиент – наш современник, дошедший до уровня СДМД, – читает «Ромео и Джульетту» или «Бесприданницу», он находит их актуальными и сегодня, поскольку преломляет их содержание сквозь призму нынешнего времени и определяет что-то, что является для него важным в этот отрезок времени и на данном этапе развития личности.

Даже после завершения прочтения книги, просмотра фильма или прослушивания музыки может продолжаться мысленный диалог реципиента с автором, заключающийся в «допонимании» задумки автора, выяснения для себя смыслов отдельных фрагментов и эпизодов, осознания мотивов главных героев, возможное продолжение сюжета, жизнеспособность описываемых событий в реальности и пр. Именно поэтому имеет место говорить о восприятии реципиентом художественных произведений как о двустороннем процессе, взаимодействии даже с теми авторами, которые творили много веков или тысячелетий назад. В концепции С.М. Джакупова данный феномен мы видим возможным соотносить с таким выделенным им этапом взаимодействия, как псевдо-индивидуальная мыслительная деятельность. Данная деятельность, выступая со стороны формы как деятельность одного индивида, в психологическом плане представляет собой «совместную» деятельность, поскольку обнаруживает в себе все ее структурные компоненты, то есть общую цель, общий мотив, совместные действия, общий результат и др. Партнером по совместной деятельности в этом случае выступает не реальный, а виртуальный индивид – автор, с которым при отсутствии возможности личной беседы возникает беседа предполагаемая, виртуальная, мысленная. По-

сколькx художественное произведение является как бы квинтэссенцией личности автора, реципиент через ведение внутреннего «разговора» с ним может найти ответы на взволновавшие его после прочтения/просмотра/прослушивания или волновавшие уже давно вопросы. Внутренний «диалог» с воображаемым партнером при решении таких мыслительных задач оказывается не менее эффективным, чем диалог с реальным собеседником. Даже несмотря на то, что на этом этапе их решение будет собственным решением реципиента, на то или иное решение его мог подвигнуть именно автор посредством своего произведения, что является прямым следствием установления уровня СДМД с помощью наличия ОФСО.

Таким образом, данный теоретический анализ позволяет говорить о возможности применения теории СДПД С.М. Джакупова в отношении объяснения механизмов художественного восприятия.

Результаты и обсуждение

Мы провели собственное исследование, целью которого было подтвердить существование описанных стадий в процессе художественного восприятия, а также обозначить признаки, присущие тому или иному этапу формирования СДМД, на основании которых составить типологию уровней восприятия художественного произведения. Объектом исследования является восприятие людьми художественного произведения, а предметом – особенности художественного восприятия в процессе установления СДМД. Гипотеза исследования заключается в том, что на основании ответов реципиентов в отношении просмотренного/прослушанного/прочитанного произведения искусства можно определить этап формирования СДМД, на котором реципиенты находятся.

Для исследования был выбран фильм «День сурка» режиссера Х. Рэмиса, созданный в 1993 году в США. Данный фильм находится на 212 месте в рейтинге 250 лучших фильмов по версии IMDb (крупнейшей в мире базе данных кинематографа) по состоянию на 11 января 2016 года. По сюжету недовольный своей жизнью ведущий прогноза погоды Фил Коннорс, приехавший в маленький городок Панксатони с целью снять репортаж о местном празднике День сурка, неизвестным образом застревает в одном и том же дне и проживает его снова и снова, пока не решается взглянуть на свою жизнь с другой стороны

и изменить себя. Фильм хорошо иллюстрирует поиск человеком смысла жизни. Важным аспектом того, что происходит в фильме, является внутреннее преобразование главного героя.

Для определения особенностей восприятия фильма после просмотра была предложена анкета, состоящая из вопросов, поделенных на категории:

1. Вопросы, направленные на идентификацию героя и его личностной динамики.
2. Вопросы, направленные на выявление понимания замысла фильма.
3. Вопросы, направленные на определение сюжета с реальностью.
4. Вопросы для определения реципиентом личностного смысла.
5. Вопросы для диагностики эмоциональной оценки фильма.

Выборка составила 44 человека в возрасте от 21 до 30 лет. Исследование проводилось в комфортных условиях и в удобное для испытуемых время.

На основании анализа полученных результатов были определены три группы испытуемых с различным уровнем художественного восприятия фильма. Ответы первой группы включают в себя некоторые неточности, относящиеся к изложению сюжета, в них присутствует некая «однобокость», поверхностность («на задержку Фила повлияло то, что это был самый плохой день в его жизни», «в конце Филу понравился город, и он решил в нем остаться», «в конце фильма Фил отчужденный, забытый, умелый, талантливый, отчаянный» и т.п.). Кроме этого, часто указывалось, что фильм скучный, затянутый, его можно было бы ускорить и пр. Хочется отметить, что при просмотре фильма можно насчитать примерно тридцать четыре Дня сурка; какие-то из них (в основном первые и последний) показаны целиком, но большая часть, конечно же, фрагментарно. При этом абсолютно одинаковых Дней сурка в картине нет. Также испытуемыми обращалось внимание на «приторный» либо «банальный конец», «неправдоподобную игру актеров» и другие технические стороны фильма. Основная идея продолжения фильма – переживание Дня сурка семьей Фила и Риты, либо одной Ритой. Средняя эмоциональная оценка фильма в этой группе – 7,7 баллов из десяти. В нашей типологии данной группе соответствует положение на одном из первых этапов формирования СДМД – этапе псевдо-совместной практической деятельности: вроде бы автор и реципиент общались друг с другом, вроде бы какое-то

понимание было достигнуто между ними, но у реципиента не получилось уловить и распознать все смыслы. Из выборки в данную группу попали 20,5% всех испытуемых.

Вторая группа, в которую вошли 25% испытуемых, была сформирована на основе таких ответов, которые были более подробными, обдуманними и личностно окрашенными. Так, вместе с анализом технических аспектов (игры актеров, дубляжа, оригинальности идеи и пр.) и отзывами о нудности фильма, широко распространенными в предыдущей группе, обращалось внимание и на психологическую составляющую: «на задержку Филадельфия в Дне сурка повлияло его грубое отношение к другим людям», «это фильм о том, что надо ценить жизнь, пробовать новое, учиться, любить людей, помогать им», «интересно было наблюдать за процессом самосовершенствования Филадельфия, как он развивал свои таланты и помогал людям», «если бы я оказался в такой же ситуации, я тоже пытался бы находить свои ошибки и исправлять их» и т.д. Интересно обратить внимание на логичные, продуманные продолжения фильма в данной группе, основанные на анализе смыслового содержания фильма: «Фил не остановился бы, и продолжал менять и себя, и свою жизнь в лучшую сторону», «Фил и Рита остались в Панкратово, у них родились дети, и они были хорошими родителями» и пр. Средняя эмоциональная оценка фильма – 8 баллов. Испытуемые в данной группе были определены как находящиеся на этапе псевдосовместной мыслительной деятельности, поскольку автор и реципиент смогли достигнуть определенного взаимопонимания, произведение в сознании реципиента нашло некий отклик, и дальше дало импульс к его преобразованиям.

43% испытуемых были выделены в третью группу. Они, в отличие от испытуемых, попавших в предыдущие группы, никаких неточностей в изложении сюжета не допускали, фильм рассматривали многогранно, целостно, указывали множество смыслов, заключенных в нем: «фильм о духовных ценностях и о взаимоотношениях людей», «День сурка – это в какой-то мере наша суетливая жизнь; главное – «бежать», а куда – не понятно, и показывается, к каким последствиям это приводит. А в жизни столько всего интересного», «в конце Фил стал жить полной жизнью, начал видеть мир вокруг себя, а не только самого себя», «фильм о том, что нужно ценить время, не жаловаться на негативные стороны жизни, а искать в ней позитив» и пр. Относительно собственных действий

в аналогичной ситуации испытуемые подробно указывали и раскрывали все этапы процесса выхода на новый уровень самоосознания и саморазвития: непонимание ситуации, беспечность, отчаяние, рефлексия и идущие за ней активная деятельность, самосовершенствование. Также испытуемые указывают, что в фильме им все понравилось, все в нем продуманно даже в случае возникновения у них каких-либо замечаний: «не понравились эпизоды визита к врачу и психотерапевту, хотя я понимаю, что без них фильма бы не было, т.к. они оттеняют ужасное состояние главного героя на тот момент». Средняя эмоциональная оценка фильма в этой группе – 8,95 баллов. Особо важно отметить, что большинство испытуемых в данной группе отказывают фильму в продолжении: «в этом фильме так все хорошо заканчивается, лучше и не придумаешь; думаю, продолжения не нужно», «фильм логически завершен и продолжения не требует», «этот фильм не нуждается в продолжении, т.к. все ошибки исправлены, не осталось недосказанности» и пр. Возможно, что данный показатель говорит о том, что между реципиентом и автором полностью сформировался ОФСО, реципиент полностью понимает произведение и, что ценно, принимает его, его смыслы и его логику. Как следствие, положение художественного восприятия в данной группе было отнесено к этапу совместной мыслительной деятельности.

Оставшиеся 11,5% испытуемых были выделены в особую группу, не сопоставляемую с каким-либо этапом формирования СДМД по С.М. Джакупову. Согласно ответам на вопросы о разнице в характере главного героя в начале и в конце фильма, 60% испытуемых данной группы нечетко воспринимают и объясняют результаты трансформации личности: «в начале фильма Фил усталый, акцентированный на себе и своих потребностях», «в конце фильма Фил ощущает грусть, хочет вернуться к прошлой жизни, сентиментальный» и пр., – в совокупности с расплывчатым понятием об идее фильма: «фильм о том, что нужно притягивать людей хорошими делами», «у Филадельфия происходит духовная трансформация, потому что он один был в городе таким эгоистичным» и т. д. Как и в первой группе, недостатками фильма считались плохая озвучка и затянутость фильма, т. е. большее внимание уделялось не содержанию фильма, а его форме. В этой группе фильм получил среднюю эмоциональную оценку – 6,6 баллов из десяти. Однако наиболее важным индикатором, на наш взгляд, являются варианты продолжения сюжета. Так, у

20% испытуемых в группе указывалось, что им хотелось бы узнать, остался ли Фил таким же внимательным и отзывчивым, или вернулся к прежнему образу жизни; 80% – не предъявляют других вариантов, кроме как возвращение Фила в рутину и обратную личностную регрессию, т. е. они показывают непонимание высказанной позиции режиссера о возможности духовного преображения после серьезных и длительных жизненных испытаний, и были определены нами как «остановившиеся» на этапе псевдо-совместной практической деятельности, не прошедшие ее.

Таким образом, исследование показало возможность определения соответствия уровней и характера восприятия реципиентов художественного произведения этапам формирования СДПД.

Заключение

Рассмотрение процесса восприятия произведения искусства как диалога между автором и реципиентом имеет широкие перспективы для дальнейшего всестороннего исследования данного процесса, поскольку различные существующие теории, его объясняющие, в своих

концептуальных основах разрозненны. В результате экспериментальной проверки гипотезы были определены три типа уровня восприятия на основе классификации этапов формирования совместно-диалогической познавательной деятельности по теории С.М. Джакупова. Данное исследование является попыткой доказать универсальность данной теории, возможность ее применения не только непосредственно к процессу обучения, но и к любому взаимодействию между двумя субъектами, имеющему познавательный характер.

На основании полученных данных была определена практическая значимость проведенного исследования: возможность дальнейшего развития данной темы в разрезе двустороннего взаимодействия автора и реципиента в процессе художественного восприятия, а также создание в дальнейшем расширенной классификации с включением всех пяти этапов формирования СДПД.

На наш взгляд, результаты подобных исследований могут быть использованы для дальнейших исследовательских работ, посвященных разработке проективных личностных методик на основе определения механизмов и уровней восприятия и понимания произведений искусства.

Литература

- 1 Барабанщиков В. А. Психология восприятия. Организация и развитие перцептивного процесса. – М.: Когито-Центр, Высшая школа психологии, 2006. – 240 с.
- 2 Батюта М.Б. Развитие восприятия и понимания произведения живописи у детей: монография. – Саратов: Электронно-библиотечная система IPRbooks, 2013. – 102 с.
- 3 Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
- 4 Бодров В.А. Психологические основы профессиональной деятельности. – М.: ПЕР СЭ; Логос, 2007. – 855 с.
- 5 Выготский Л. С. Психология искусства. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2016. – 448 с.
- 6 Гройсман А. Л. Основы психологии художественного творчества. – М.: Когито-Центр, 2003. – 187 с.
- 7 Грошенкова В.А. Обучение чтению в специальной (коррекционной) школе: учебно-методическое пособие. // URL: <http://cito-web.yspu.org/link1/metod/met143/node7.html> (Дата обращения: 20.07.2017г.)
- 8 Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения. – 2 изд. – Алматы: Қазақ университеті, 2009. – 308 с.
- 9 Джакупов С.М. Развитие смысловой теории мышления в концепции совместно-диалогической познавательной деятельности // Вестник Московского университета. Сер. 14. ПСИХОЛОГИЯ. – 2008. – №2.
- 10 Журавлева Н. А. Психология социальных изменений: ценностный подход. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2013. – 522 с.
- 11 Кинопоиск. День сурка. // URL: <http://www.kinopoisk.ru/film/527/> (Дата обращения: 30.07.2017г.)
- 12 Леонтьев Д.А. Произведение искусства и личность: психологическая структура и взаимодействия // Художественное творчество и психология. – М., 1991. – С. 53.
- 13 Лотман Ю.М. Структура художественного текста. Анализ поэтического текста. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2016. – 704 с. – (Культурный код).
- 14 Никифорова О.И. Психология восприятия художественной литературы. – М., 1972.
- 15 Органова О.Н. Специфика эстетического восприятия. – М., 1975. – С. 206
- 16 Actis-Grosso R; Zavagno D. (2015). E-motions. Art & Perception, 3, 53-66.
- 17 Bode C.; Bertamini M.; Helmy M.S. (2016). Left-Right Position in Moving Images: An Analysis of Face Orientation, Face Position, and Movement Direction in Eight Action Films. Art & Perception, 1, 241-263.

- 18 Cutting J.E. (2015). The Framing of Characters in Popular Movies. *Art & Perception*, 3, 191-212.
- 19 Gerhard H.E.; Bethge M. (2014). Towards Rigorous Study of Artistic Style: A New Psychophysical Paradigm. *Art & Perception*, 2, 23-44.
- 20 Gralowski J. (2015). The Psychology of Creativity: A Discussion Between Creative Potential and Its Realization. *Creativity. Theories – Research – Applications*, 2, 49-55.
- 21 Hui A.N.N. (2015). Commentary on The Psychology of Creativity: A Critical Reading. *Creativity. Theories – Research – Applications*, 2, 56-63.
- 22 Koenderink J.; van Doorn A.; Pinna B.; Pepperell R. (2016). On Right and Wrong Drawings. *Art & Perception*, 4, 1-38.
- 23 Lagerspetz M. (2016). Lay Perceptions of Two Modern Artworks. *Art & Perception*, 4, 107-125.
- 24 Mann S.; Mann P.; Pepperell R. (2016). Perceptual Systems, an Inexhaustible Reservoir of Information and the Importance of Art. *Art & Perception*, 4, 265-279.
- 25 Muth C.; Carbon C.-C. (2016). SeIns: Semantic Instability in Art. *Art & Perception*, 4, 145-184.
- 26 Osowiecka M. (2016). An Artist Without Wings? Regulation of Emotions Through Aesthetic Experiences. *Creativity. Theories – Research – Applications*, 3, 94-103.
- 27 Pinna B.; Deiana K. (2015). The Syntax Organization of Shape and Color and the Laws of Coloration in Vision, Art and Biology. *Art & Perception*, 3, 319-345.
- 28 Riley H. (2016). Seeing into Drawing: Perception and Communication. *Art & Perception*, 4, 57-71.
- 29 Wright D.; Bertamini M. (2015). Aesthetic Judgements of Abstract Dynamic Configurations. *Art & Perception*, 3, 283-301.
- 30 Zhu L. (2016). Outline of a Theory of Visual Tension. *Art & Perception*, 4, 127-144.

References

- 1 Barabanshnikov V. A. (2006). Psihologija vosprijatija. Organizacija i razvitie perceptivnogo processa. [Psychology of perception. Organization and development of perceptive process]. M.: Kogito-Centr, Vysshaja shkola psihologii.
- 2 Batjuta M.B. (2013). Razvitie vosprijatija i ponimaniya proizvedeniya zhivopisi u detej: Monografija. [Development of perception and understanding of the painting in children: Monography]. Saratov: Jelektronno-bibliotekhnaja sistema IPRbooks.
- 3 Bahtin M.M. (1979). Jestetika slovesnogo tvorcestva. [Aesthetics of verbal creativity]. M.: Iskustvo.
- 4 Bodrov V.A. (2007). Psihologicheskie osnovy professional'noj dejatel'nosti [Psychological foundations of professional activity]. M.: PER SJe; Logos, 2007.
- 5 Vygotskij L. S. (2016). Psihologija iskusstva [Psychology of art]. SPb.: Azbuka, Azbuka-Attikus.
- 6 Grojsman A. L. (2003). Osnovy psihologii hudozhestvennogo tvorcestva [The basis of the psychology of artistic creativity]. M.: Kogito-Centr.
- 7 Groshenkova V.A. (2017). Obuchenie chteniju v special'noj (korrekcionnoj) shkole. Uchebno-metodicheskoe posobie [Teaching reading in a special (correctional) school. Teaching aid]. // URL: <http://cito-web.yspu.org/link1/metod/met143/node7.html> (Available: 20.07.2017)
- 8 Dzhakupov S.M. (2009). Psihologicheskaja struktura processa obuchenija [Psychological structure of the learning process]. Almaty: Kazak universiteti.
- 9 Dzhakupov S.M. (2008). Razvitie smyslovoj teorii myshlenija v koncepcii sovmestno-dialogicheskoj poznavatel'noj dejatel'nosti [Development of the semantic theory of thinking in the concept of co-dialogical cognitive activity]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Vol. 14. PSIHLOGIJA. №2*
- 10 Zhuravleva N. A. (2013). Psihologija social'nyh izmenenij: cennostnyj podhod [Psychology of social change: the value approach]. M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN».
- 11 Kinopoisk. Den' surka [Groundhog Day]. // URL: <http://www.kinopoisk.ru/film/527/> (Available: 30.07.2017)
- 12 Leont'ev D.A. (1991). Proizvedenie iskusstva i lichnost': psihologicheskaja struktura i vzaimodejstvija [Work of art and personality: psychological structure and interactions]. *Hudozhestvennoe tvorcestvo i psihologija*. Moscow.
- 13 Lotman Ju.M. (2016). Struktura hudozhestvennogo teksta. Analiz poeticheskogo teksta [Structure of artistic text. Analysis of poetic text]. SPb.: Azbuka, Azbuka-Attikus.
- 14 Nikiforova O.I. (1972). Psihologija vosprijatija hudozhestvennoj literatury [Psychology of perception of fiction]. Moscow.
- 15 Organova O.N. (1975). Specifika jesteticheskogo vosprijatija [Specificity of aesthetic perception]. Moscow.
- 16 Actis-Grosso R; Zavagno D. (2015). E-motions. *Art & Perception*, 3, 53-66.
- 17 Bode C.; Bertamini M.; Helmy M.S. (2016). Left–Right Position in Moving Images: An Analysis of Face Orientation, Face Position, and Movement Direction in Eight Action Films. *Art & Perception*, 1, 241-263.
- 18 Cutting J.E. (2015). The Framing of Characters in Popular Movies. *Art & Perception*, 3, 191-212.
- 19 Gerhard H.E.; Bethge M. (2014). Towards Rigorous Study of Artistic Style: A New Psychophysical Paradigm. *Art & Perception*, 2, 23-44.
- 20 Gralowski J. (2015). The Psychology of Creativity: A Discussion Between Creative Potential and Its Realization. *Creativity. Theories – Research – Applications*, 2, 49-55.

- 21 Hui A.N.N. (2015). Commentary on The Psychology of Creativity: A Critical Reading. *Creativity. Theories – Research – Applications*, 2, 56-63.
- 22 Koenderink J.; van Doorn A.; Pinna B.; Pepperell R. (2016). On Right and Wrong Drawings. *Art & Perception*, 4, 1-38.
- 23 Lagerspetz M. (2016). Lay Perceptions of Two Modern Artworks. *Art & Perception*, 4, 107-125.
- 24 Mann S.; Mann P.; Pepperell R. (2016). Perceptual Systems, an Inexhaustible Reservoir of Information and the Importance of Art. *Art & Perception*, 4, 265-279.
- 25 Muth C.; Carbon C.-C. (2016). SeIns: Semantic Instability in Art. *Art & Perception*, 4, 145-184.
- 26 Osowiecka M. (2016). An Artist Without Wings? Regulation of Emotions Through Aesthetic Experiences. *Creativity. Theories – Research – Applications*, 3, 94-103.
- 27 Pinna B.; Deiana K. (2015). The Syntax Organization of Shape and Color and the Laws of Coloration in Vision, Art and Biology. *Art & Perception*, 3, 319-345.
- 28 Riley H. (2016). Seeing into Drawing: Perception and Communication. *Art & Perception*, 4, 57-71.
- 29 Wright D.; Bertamini M. (2015). Aesthetic Judgements of Abstract Dynamic Configurations. *Art & Perception*, 3, 283-301.
- 30 Zhu L. (2016). Outline of a Theory of Visual Tension. *Art & Perception*, 4, 127-144.

Жантикеев С.К.

кандидат психологических наук, и.о. профессора университета «Туран-Астана»,
г. Астана, Казахстан, e-mail: zhantikeev_serik@mail.ru, тел.: +7 701 521 03 41

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ АКТУАЛИЗАЦИИ УМЕНИЙ

Автор впервые рассмотрел проблему актуализации умений с точки зрения динамической связи трех подсистем: «Формирование» – «Хранение» – «Применение». Внутри каждой подсистемы экспериментально установлены условия, способствующие эффективной актуализации. К первой подсистеме относится трансситуативное обучение, которое обеспечивается, во-первых, сформированностью в структуре умения связей между нормативной ситуацией требуемого действия и самим действием, а во-вторых, способностью к обобщению существенных признаков изучаемого объекта. Исследование второй и третьей подсистем позволило углубить представление о роли сохранения информации и способа ее актуализации через мотивационную сферу личности. Экспериментальное исследование показало наличие существенной связи между высокой мотивацией и возможностью качественного выполнения учебных действий, влияющего на последующую актуализацию. Чем выше мотивация, тем больше успешность выполнения задания. В ходе эмпирического исследования автором выявлена система психолого-педагогических условий актуализации умений, образующих три подсистемы: первая – особенности организации процесса усвоения, обеспечивающие возможность последующей актуализации знаний и умений; вторая подсистема условий характеризует способ хранения знаний и умений, соответствующий их последующей актуализации; третья – особенности организации «деловой» активности, способствующие актуализации знаний и умений.

Ключевые слова: актуализация, актуализируемость, интериоризация, усвоение, экстериоризация.

Zhantikeev S.K.

Candidate of psychological science, a.a.professor of «Turan-Astana» university,
Astana, Kazakhstan, e-mail: zhantikeev_serik@mail.ru, tel.: +7 701 521 03 41

Empiric research of pedagogy psychological terms of actualization of abilities

An author first considered the problem of actualization of abilities from the point of view of dynamic connection of three subsystems: «Forming», «Storage» – «Application». Experimentally terms set assisting effective actualization are into every subsystems. To the first subsystem applies the transsituative educating that is provided, firstly, behaves to their numberformed in the structure of ability of connections between the normative situation of the required action and action, and secondly, by a capacity for generalization of substantial signs of the studied object. Research of second and third subsystems allowed to deepen an idea about the role of maintenance of information and method of its actualization through the motivational sphere of personality. The experimental research showed the presence of substantial connection between high motivation and possibility of quality implementation of educational actions, influencing on subsequent actualization. The higher motivation, the more success of the work processing. During empiric research the author is expose the system of pedagogy psychological terms of actualization of abilities, formatting three subsystems: first is the features of organization of process mastering, providing possibility of subsequent actualization of knowledge and abilities; second subsystem of terms, characterizing the method of storage of knowledge and abilities, corresponding their subsequent actualization; third is features of organization of «business» activity, cooperant actualizations of knowledge and abilities.

Key words: actualization, actualization, interiorization, mastering, exteriorization.

Жантیکеев С.Қ.

психол.ғ.к., «Туран-Астана» университетінің профессоры м.а.
Астана қ., Қазақстан, e-mail: zhantikeev_serik@mail.ru, тел: +7 701 521 03 41

Эмпирикалық зерттеу барысында педагогикалық-психологиялық жағдайында іскерлікті өзектендіру

Автор алғаш рет іскерлікті өзектендіру мәселесін динамикалық байланыс тұрғысынан үш жүйесін қарастырды: «Қалыптастыру» – «Сақтау» – «Қолдану». Әрбір жүйеде тиімді өзектендіруге ықпал ететін эксперименттік шарттары белгіленген. Бірінші кіші жүйесіне транситуативті оқыту жатады, ол біріншіден нормативті жағдайды талап ететін іс-әрекет пен өз іс-әрекеті арасындағы құрылымыңызды белгілерін жинақтау жатады. Екінші және үшінші кіші жүйені зерттеу арқылы ақпаратты сақтау және оны өзектендіру тәсілін жеке басын ынталандыру арқылы сақтау ролін тереңдетіп ұсынуға мүмкіндік берді. Эксперименттік зерттеу жоғары ынталандыру мен сапалы оқу іс-әрекеттерін орындау арасында үлкен байланыс бар екендігін көрсетті және ол іскерлікті өзектендіруге өз әсерін тигізеді. Ынталандыру жоғары болған сайын, тапсырманың орындалу сәттілігі де жоғары болады. Эмпирикалық зерттеу барысында автор психологиялық-педагогикалық жағдайында іскерлікті өзектендірудің жүйесін орнатты, ол үш жүйеден тұрады: бірінші – меңгеру процесін ұйымдастыру ерекшелігі білім мен дағдыларды өзектендіруге мүмкіндік тудырады; екінші жүйе білім мен іскерлікті сақтайды, ары қарай өзектенуіне сай болады; үшінші – «іскерлік» белсенділікті ұйымдастыру ерекшелігі, білім мен дағдылардың өзектенуіне әсерін тигізеді.

Түйін сөздер: өзектендіру, өзектілендіру, интериоризация, меңгеру, экстериоризация.

Введение

Психолого-педагогическая наука, как и все другие науки, для исследования своего предмета предполагает наличие определенных методов. Используемые в психологии конкретные методы обнаруживают зависимость от теории, от понимания предмета исследования, от основных теоретических и методологических принципов данной науки.

С целью изучения психолого-педагогических условий актуализации умений нами использовался ряд научных методов, таких как наблюдение, самонаблюдение, формирующий эксперимент, анкетирование, беседа; каждый из них имел свою специфику и определенную направленность.

Психолого-педагогический теоретический анализ исследований процесса актуализации позволил выдвинуть предположение о наличии системы ее условий, которые относятся к особенностям организации процесса усвоения, способу хранения знаний и умений, соответствующей цели их последующей актуализации и особенностям организации «деловой» активности, способствующим актуализации соответствующих знаний и умений.

Психолого-педагогический аспект изучения проблемы усвоения знаний и умений предполагает учет характера ориентировочной основы

действия (ООД) и соответствующего ей типа учения (Гальперин, 2011).

Как известно из исследований, проведенных в рамках теории поэтапного формирования умственных действий и понятий, второй и третий типы учения являются наиболее благоприятными: в таких ситуациях субъект ориентируется на полную систему ориентиров и указаний и учитывает всю систему условий правильного выполнения действия. При этом обеспечивается безошибочность действия, определенный диапазон его обобщенности, высокий уровень сознательности и других первичных и вторичных свойств действия.

Материалы и методы

В упомянутых исследованиях предметом специального отражения в схеме ориентировочной основы действия (СхООД) было действие как таковое, последовательность его операций. Нами же в данной серии экспериментов ставилась цель исследовать то, как повлияет на исполнение включение в содержание СхООД особой информации – сведений о той ситуации (ситуациях), в которой следует выполнять действие. Для проверки данного предположения было организовано несколько серий эмпирического исследования, отраженных в таблицах 1, 2, 3.

Таблица 1 – Общая характеристика первой серии экспериментального исследования

Серия 1	Метод	Цель и методика	Контингент испытуемых и их количество
Исследования, относящиеся к особенностям организации процесса усвоения	Эксперимент	Изучение необходимости включения в СхООД особой информации о ситуации, в которой выполняется данное действие	Учащиеся 5 класса. Общее количество – 33
	Эксперимент	Изучение влияния обобщенного типа ориентировки на актуализацию учебного материала	Учащиеся 6 класса. Общее количество – 25
	Эксперимент	Изучение влияния выполнения действия в умственной форме на последующую актуализацию соответствующего умения	Учащиеся 6 класса. Общее количество – 25

Таблица 2 – Общая характеристика второй серии эмпирического исследования

Серия 2	Метод	Цель и методика	Контингент испытуемых и их количество
Исследования, относящиеся к способу хранения знаний и умений, соответствующему цели их последующей актуализации	Анкетирование	Изучение проблемы хранения усвоенного и возможной его трансформации в процессе усвоения	Студенты. Общее количество – 91
	Эксперимент	Исследование влияния дополнительной произвольной и непроизвольной отработки действия по показателю актуализируемости	Учащиеся 6 класса. Общее количество – 20

Таблица 3 – Общая характеристика третьей серии эмпирического исследования

Серия 3	Метод	Цель и методика	Контингент испытуемых и их количество
Исследования, относящиеся к особенностям организации «деловой» активности, способствующим актуализации соответствующих знаний и умений	Анкетирование	Изучение влияния «подготовительного этапа» к лекции на последующую актуализацию необходимой учебной информации	Преподаватели. Общее количество – 55
	Эксперимент	Исследование влияния сходства условий в ситуации формирования умения и в ситуации воспроизведения соответствующего этому умению действия	Учащиеся 5 класса. Общее количество – 16
	Эксперимент	Исследование влияния сформированности совокупного стимула на успешность актуализации	Учащиеся 5 класса. Общее количество – 28
	Эксперимент	Изучение влияния мотивации на успешность и своевременность актуализации	Учащиеся 6 класса. Общее количество – 14

В результате проведения указанных серий экспериментального обучения и анкетирования были получены следующие качественные данные; их структура отражена в таблице 4.

Для проведения исследования классы были подразделены на экспериментальную и контрольную группы, и соответственно каждая из групп была разделена еще на две подгруппы.

У нас образовались две подгруппы экспериментальной группы (ЭГ-1, ЭГ-2) и две подгруппы контрольной группы (КГ-1, КГ-2) в которых нами было введено варьирование а) внешних

условий, а именно типа помещения – класса, в котором проводится урок, и б) СхООД давалась на учебной карте, а не в устном объяснении.

Первая подгруппа (ЭГ-1) получила информацию от учителя о том, что данное действие уместно выполнять в любом помещении, а именно и в швейном классе, и в кабинете психолога, и во многих других помещениях.

Отработка выделенных операций частью испытуемых данной группы выполнялась в швейном классе, а второй половиной – в кабинете психолога.

Таблица 4 – Система условий успешной актуализации, установленных в ходе исследования

Подсистема условий актуализации, относящихся к организации процесса усвоения	Подсистема условий актуализации, характеризующих способ хранения знаний и умений	Подсистема условий актуализации, относящихся к «деловой активности»
<p>По результатам эксперимента:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) выявлена необходимость формирования в структуре умения связей между нормативной ситуацией требуемого действия и самим действием; 2) обнаружено положительное влияние обобщенного представления ситуации усваиваемого действия в процессе усвоения умения; 3) обнаружено положительное влияние отработки действия в умственной форме. 	<p>По результатам эксперимента:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) показано, что актуализации способствует дополнительная произвольная и непроизвольная отработка действия по показателю актуализируемости после завершения собственно учебной деятельности. <p>По результатам анкетирования:</p> <p>Опрошенные свидетельствовали, что актуализации способствует</p> <ol style="list-style-type: none"> 2.1) периодическое осознание возможности и необходимости использования изучаемого материала в дальнейшей, профессиональной деятельности; 2.2) представленность материала в обобщенной и логичной форме; 2.3) интересное и целенаправленное представление материала; 2.4) составление кратких записей, повторение вслух, «про себя»; 2.5) пересказ учебного материала окружающим; 2.6) преднамеренное вызывание образов, составляющих содержание изученного материала; 2.7) образное представление ситуации (экзамен, семинар, публичное выступление); 2.8) мысленное обдумывание и проигрывание своих действий; 2.9) воспроизведение всей последовательности действий. 	<p>По результатам эксперимента:</p> <p>для актуализации необходимо</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) объективное наличие ситуации действия принципиально тождественной с той, что имела место при усвоении соответствующего умения 2) способность и возможность учащегося распознавать наличную ситуацию; 3) мотивация к выполнению «делового» действия <p>По результатам анкетирования:</p> <p>Опрошенные свидетельствовали, что актуализации способствует</p> <ol style="list-style-type: none"> 4) написание плана и (или) текста лекций и повторение их перед началом лекции; 5) представление себя опытным лектором; 6) использование эмоциональных средств – «преднастройки», «заряжения себя»; 7) предварительное воспроизведение действия в уме.

Таким образом, в подгруппе ЭГ-1 мы можем выделить полноценное уяснение и полноценную отработку.

Вторая подгруппа (ЭГ-2) получала от учителя информацию о возможных ситуациях выполнения задания, то есть содержание ООД было аналогично тому, что было у ЭГ-1, однако отработка происходила без варьирования наличной ситуации, а именно только – в кабинете психолога.

Таким образом, в экспериментальной группе (ЭГ-2) было одно преимущество по сравнению с ЭГ-1 – полноценное уяснение.

Аналогично была подразделена контрольная группа, а именно на КГ-1, КГ-2.

Первая подгруппа (КГ-1) указаний о ситуации, то есть возможности выполнения данных действий в любом помещении, а именно и в швейном классе, и в кабинете психолога, и во многих других помещениях, от учителя не полу-

чала. Однако отработка проводилась с варьированием наличных ситуаций, т.е. часть учебных заданий ученики выполняли в швейном классе, а часть – в кабинете психолога.

Таким образом, в данной подгруппе контрольной группы отмечаем полноценную отработку, а уяснение неполноценное.

Вторая подгруппа (КГ-2) также не получала информации о связи ситуации и возможности выполнения указанных действий. Отработка в данной подгруппе происходила в одном и том же помещении, без изменений внешних условий.

Таким образом, в данной подгруппе и уяснение и отработка неполноценны.

Итак, проверялась гипотеза, согласно которой наилучшую актуализацию следует ожидать от ЭГ-1, а наихудшую – от КГ-2; далее по показателям актуализации будут следовать ЭГ-2, и лишь затем КГ-1.

Таким образом, было проведено четыре подсерии экспериментов:

ЭГ: ЭГ-1 и ЭГ-2, т.е. две подсерии в экспериментальной группе;

КГ: КГ-1, КГ-2, т.е. две подсерии в контрольной группе.

Результаты и обсуждение

Полученные результаты по четырем подгруппам, представленные в таблице 5, свидетельствуют о том, что имеются некоторые различия в выполнении учащимися подгрупп последовательности операций.

Полученные результаты свидетельствуют о подтверждении выдвинутой нами гипотезы о том, что достижение достаточно высокой актуализируемости умения требует специального

формирования у учащихся *знания о нормативной связи между ситуацией действия и самим действием.*

Одной из значимых составляющих продуктивности усвоения учебного материала является умение выделять систему *существенных признаков* и абстрагирование от несущественных. Таким показателем является характеристика *обобщенности*. Ряд исследований по анализу характеристики обобщенности свидетельствуют о необходимости ориентировки не на систему частных ориентиров, а на «обобщенный принцип».

Нами в рамках данного исследования изучено *влияние обобщенного типа ориентировки на актуализацию* учебного материала, возможность переноса общего принципа действия на принцип частный.

Таблица 5 – Общие результаты исследования сформированности знания о связи между определенной ситуацией действия и самим действием в четырех подгруппах

Подгруппа (ЭГ-1,ЭГ-2, КГ-1, КГ-2)	Время задержки действия	Кол-во ошибочно выполн. актов	Время затрат. на выполнение действия	Оценка (успеваемость)
ЭГ-1	59,7	3	22,3	4,5
ЭГ-2	67,7	7	28,1	4,3
<i>ЭГ средние</i>	<i>63,7</i>	<i>5</i>	<i>25,2</i>	<i>4,4</i>
КГ-1	71,1	10	25,1	4,1
КГ-2	91,8	17	41	4,1
<i>КГ средние</i>	<i>81,4</i>	<i>13,5</i>	<i>33</i>	<i>4,1</i>

Отличительной особенностью обеих серий экспериментов является то, что в процессе усвоения учащимся уже в ориентировочную основу включалась информация о возможности использования других материалов для изготовления игольниц. Таким образом, намеренное включение в ориентировочную основу действия *существенных признаков* для формирования обобщенного типа даст возможность, по нашему предположению, их учета и ориентации на них в процессе выполнения задания учащимися, и это приведет к более качественному выполнению задания. Полученные результаты показывают существенное различие в выполнении задания испытуемыми контрольной и экспериментальной групп. В экспериментальной группе данное задание выполнили 9 из 12 учащихся, тогда как в контрольной группе 5 из 13, причем одна из учащихся задание переделывала. Вышивку на

игольнице выполнили 7 испытуемых из 12 в экспериментальной группе и 3 из 13 в контрольной группе. Эти различия оказались статистически достоверны, в соответствии с использованием *t*-критерия Стьюдента.

Результаты нашего исследования свидетельствуют о том, что если нормативная ситуация действия представлена в его ориентировочной основе в обобщенном виде, то отвечающая ей наличная ситуация («стимул») провоцирует у деятеля нужное действие, т.е. происходит адекватная и своевременная актуализация умения.

Еще одним, экспериментально проверенным, условием актуализации, отнесенным нами к первой группе условий, т.е. к числу тех, что характеризуют ход собственно усвоения, была отработка в умственной форме всей последовательности операций.

Анализ показателей экспериментального исследования (рисунок 2) дает нам возможность полагать, что в экспериментальной группе актуализация была более устойчивой, нежели в контрольной группе.

Это позволило актуализировать в последующем необходимый материал без особых усилий, легче, чем это происходило у испытуемых контрольной группы.

Данный показатель указывает на то, что при усвоении учебного материала отработка в умственной форме содействует упрочению усваиваемого умения как целостности и упрочению фиксированной в нем связи «ситуация-действие», облегчая тем самым актуализацию.

Помимо условий актуализации знаний и умений, относящихся к организации самого процесса усвоения, существуют также ее условия, хронологически относящиеся к периоду хранения знаний и умений.

Следует отметить, что согласно результатам многих психологических исследований, знания и умения по завершении процесса их усвоения находятся в постоянном развитии и изменении. Для выявления особенностей процесса хранения информации в аспекте рассматриваемой нами проблемы и определения характера изменений усвоенного нами было проведено анкетирование. Мы подготовили анкету, состоящую из вопросов, которые затрагивают проблему хранения усвоенного и возможную ее трансформацию в процессе усвоения.

В анкетировании принял участие 91 студент социального, философско-психологического факультетов и факультета физической культуры Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова.

Полученные в ходе анкетирования данные дают нам основание полагать, что процесс хранения информации предполагает выполнение системы условий, оказывающих влияние не только на прочность знаний или умений, но и на их последующую актуализацию.

Мы выше упоминали об исследовании, проведенном с целью выявления влияния «отработки ориентировки». Ориентируясь на эти исследования, в данной серии экспериментов мы поставили перед собой задачу проверить, не может ли подобная отработка улучшить воспроизведение действий при их усвоении в умственном плане. Та последовательность операций, которая была продемонстрирована учителем и которая проигрывалась учащимися вслед за демонстрацией (или параллельно ей) в умственном плане, должна была отрабатываться путем повторения этой же последовательности во внутреннем плане, в речи про себя. Мы хотели таким путем выявить одно из возможных условий актуализации. Как нам кажется, такая отработка, то есть повторное воспроизведение последовательности операций в умственном плане будет содействовать успешному осуществлению действий во внешнем плане. Для контроля была взята группа, где данная отработка не проводилась.

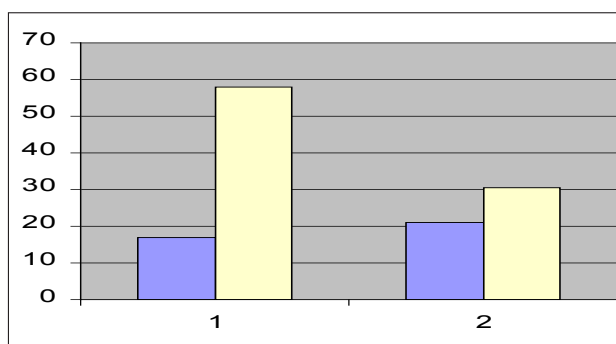

Рисунок 1 – Общие данные по двум группам – экспериментальной и контрольной

В данном исследовании мы преследовали цель определения критериев возможности обучения «сходу».

Гипотеза исследования в рамках данной работы такова: *специальная отработка подлежащего усвоению действия во внутреннем плане*

будет положительно влиять на возможности учащегося актуализировать сформированные умения и окажется тем самым одним из ее значимых условий.

Полученные результаты показывают, что операции, о которых рассказывал и которые по-

казывал учитель, были воспроизведены в той же последовательности всеми участвующими в данном экспериментальном исследовании испытуемыми. Не было зафиксировано ни одного случая нарушения последовательности воспроизведения операций, которые учащиеся воспроизводили по мере восприятия в умственном плане.

Варьируемый нами момент можно отнести к ситуации «отработки ориентировки».

Однако следует отметить, что хотя последовательность операций была воспроизведена всеми испытуемыми, их качество имело определенный разброс, который мы фиксировали путем оценивания каждой из операций, присваивая предварительно назначенное количество баллов.

Анализ результатов по качеству показывает статистически значимые различия показателей по критерию Стьюдента в контрольной и экспериментальной группах.

В экспериментальной группе статистически значимо и равно 0,4%, то есть менее 1, хотя по количеству выполненных изделий и по времени выполнения статистических различий по t-критерию нет. Гипотезой же нашего исследования была проверка влияния указанной отработки на успешное воспроизведение последовательности операций во внешнем плане, то есть актуализации действия.

Таким образом, исходя из выше описанных результатов, можно предположить, что вводимая нами дополнительно отработка первичного умения в умственном плане, в ходе которой отрабатывалась (упрочивалась) и сама связь действия со стимулом, по-видимому, содействует получению более качественного результата.

Для выявления условий актуализации усвоенного материала, относящихся к третьей подсистеме, т.е. соответствующих особенностей организации деловой активности, в ходе которой происходит использование данного умения, наряду с применением экспериментальных методов исследования, проводилось *анкетирование* среди преподавателей. Его целью было изучение влияния *«подготовительного этапа» к лекции на последующую актуализацию необходимой учебной информации.*

Исходя из того, что преподаватели имели солидный опыт педагогической деятельности и постоянно использовали в ней лекционный материал, мы полагали, что соответствующие знания и умения у них были достаточно прочными.

Однако, как показал анализ исследований, наличие прочных знаний самих по себе еще не определяет возможности их своевременного

применения. По-видимому, необходимо осуществить еще какие-то особые действия, чтобы имеющиеся знания и умения стали готовы к использованию.

В анкетировании приняли участие 55 преподавателей педагогического и экономического факультетов Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова, имеющих достаточно большой стаж преподавательской деятельности.

Для проведения исследования по выявлению условий, обеспечивающих актуализацию имеющихся знаний и умений и относящихся к третьей группе, была подготовлена анкета, состоящая из 11 вопросов. В ряде вопросов предлагались варианты ответов для выбора.

Вопросы касались подготовки к лекциям, необходимости и возможности повторения плана и текста лекций, оценки своего умения держаться перед аудиторией и «владения» ею.

Ответы на вопросы анкеты дают нам возможность проанализировать, каким образом, при каких обстоятельствах осуществляется определенная подготовка для передачи необходимой учебной информации студентам.

Исследованию *сходства условий в ситуации формирования умения и в ситуации воспроизведения соответствующего этому умению действия* предшествовал анализ ряда экспериментальных работ (Пантина Н.С., Котова С.А., Галатенко Н.А., Погожина И.Н.), в которых собственно внешнедвигательное взаимодействие с предметами было необязательным условием формирования тех или иных действий (умений).

Нами была выдвинута гипотеза: каковы будут результаты усвоения, если определенная последовательность действий будет представлена как рассказ о действии в ситуации, адекватной для выполнения этих действий, и сравнить их с результатами усвоения в такой ситуации, которая бы отличалась от первой.

Полученные данные, отраженные в таблице 6, подтверждают, что в первом случае ситуация, являющаяся адекватной данному действию, и при которой образуются связи структурных моментов деятельности учения, условий, как внешних, так и внутренних, благоприятно повлияла на успешную актуализацию действий и был получен более качественный продукт, чем в сравниваемой ситуации.

Нами выдвинута нулевая гипотеза (H) об отсутствии различий между средними значениями в экспериментальной и контрольной группах и

альтернативная гипотеза (H), о том, что различия не случайны и значимы. Согласно расчету по соответствующей формуле установлено, что различия между средним временем, затрачиваемым на выполнение одного изделия, достоверны на 1% уровне. Параметрический критерий – *t*-критерий Стьюдента позволяет прямо оце-

нить различия в средних, полученных в двух выборках.

Таким образом, наименьшее время показала экспериментальная группа, которая слушала объяснение темы в адекватных для выполнения данного изделия условиях (в 2,1 раза меньше, чем в контрольной).

Таблица 6 – Сопоставление результатов экспериментальной и контрольной групп

	Кол-во испытуемых	Общее время выполнения одного изделия (мин.)	Среднее время выполнения одного изделия	Кол-во баллов	Среднее кол-во баллов	Общее кол-во выполненных изделий
1 группа контрольная	8	19	10,1	70	8,7	28
2 группа экспериментальная	8	5	4,6	95	11,8	41

Если же рассматривать качество выполнения изделия, выразившееся в количестве баллов, присвоенных за выполнение первого изделия, то в экспериментальной группе оно равнялось 95, а в сравниваемой – 70. Используя известные статистические методы, в частности критерий Стьюдента, мы также в данном случае имеем статистические различия – разница существует на 5 % уровне значимости.

Таким образом, и более высокое качество выполнения изделия отмечалось в той группе, которая усваивала знание о последовательности операции в адекватной ситуации.

Общее количество изделий, выполненных в каждой из этих групп за одно и то же время, было следующим. Контрольная группа в целом изготовила 28 изделий (40,5 %), тогда как экспериментальная группа – 41 (59,5 %), что почти в 1,5 раза превышает результаты контрольной группы. Проведя математический подсчет количества изделий, полученных в экспериментальной и контрольной группах, мы также выявили значимые различия по критерию Стьюдента на уровне не более 5 %.

Анализ ряда исследований по изучению значения *ориентировки* позволяет констатировать, что ни в одном из них не ставилась проблема формирования в сознании учащегося прочной связи самого процесса действия с «совокупным стимулом». Мы же предприняли подобную попытку в одной из экспериментальных серий, имея в виду установить значение такого формирования для последующей актуализации умения.

В экспериментальном исследовании участвовали испытуемые, имеющие в своем социальном опыте минимум применяемых операциональных компонентов действия, которые выполнялись ими в процессе занятий по производительному труду.

Для учащихся как контрольной, так и экспериментальной группы ориентировка давалась в обобщенной форме. Однако, для выявления значения ориентировки в экспериментальной группе предлагали учебную карту, которая представляет собой перечень операций, выполняемых испытуемыми этой группы. Мы намеренно акцентировали внимание испытуемых экспериментальной группы на необходимости установления связей между учебной картой и техникой выполнения накладной латки. Таким образом, учебная карта представляла собой некое средство, применение которого давало возможность установления прочной связи между субъектом и предметом. И если учащийся не способен самостоятельно распознать ситуацию, то ему это помогает сделать учебная карта.

В контрольной группе информация учителя предлагалась в обобщенной форме, однако использование учебной карты не предполагалось, то есть формирования связи не было.

Для выявления особенностей и определения значения совокупного стимула как средства, используемого для актуализации действия мы намеренно изменили внешние условия для отработки действий.

Ниже представлен рисунок, отражающий результаты по четырем подгруппам экспериментальной и контрольной групп (Обозначения: 1, 2

– экспериментальные группы; 3, 4 – контрольные группы; время в минутах; продуктивность – кол-во выполненных операций).

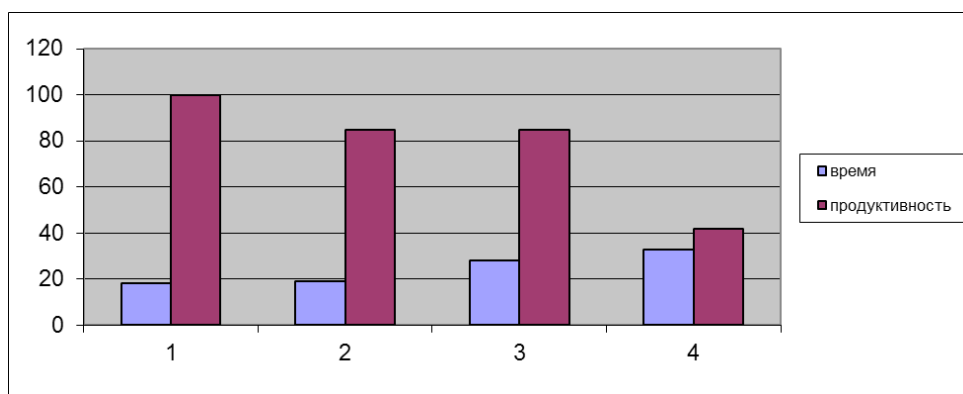

Рисунок 2 – График результатов изучения влияния сформированного совокупного стимула на успешность актуализации

Заключение

Полученные результаты показывают, что имеются значимые и существенные различия в выполнении заданий не только в контрольной и экспериментальной группах, но и в соответствующих подгруппах.

Успешность учебной деятельности зависит от многих факторов психологического и педагогического порядка, в том числе от *мотивации*.

Взаимосвязь мотивационной сферы с успешностью деятельности интересует нас с точки зрения критериев эффективности и продуктивности

деятельности. К ним следует отнести количественные и качественные показатели конечной продукции. А между тем эти показатели обеспечиваются в психологической структуре деятельности последовательностью операций, действий и умений, которые подчинены целям и мотивам субъекта деятельности.

Экспериментальное исследование показало наличие существенной связи между высокой мотивацией и возможностью качественного выполнения учебных действий, влияющего на последующую актуализацию, чем выше мотивация, тем больше успешность выполнения задания.

Литература

- 1 Гальперин П.Я. Методы обучения и умственное развитие ребенка. – М.: Изд-во МГУ, 2011. – 45 с.
- 2 Пантина Н.С. Формирование двигательного навыка письма в зависимости от типа ориентировки в задании // Вопросы психологии. – 1957. – № 4. – С. 117-132.
- 3 Котова С.А. Актуализация зрительных представлений у детей дошкольного возраста: Автореф. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Л.: ЛГУ, 1990. – 16 с.
- 4 Галатенко Н.А. Роль манипуляций в формировании зрительного и мыслительного умения: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – М.: МГУ, 1981. – 196 с.
- 5 Погожина И.Н. Манипуляция с объектом в составе внешней деятельности как условие познавательного развития дошкольников: автореф. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – М.: МГУ, 1988. – 20 с.
- 6 Gabai T.V. Automated teaching systems in the U.S.S.R // Computer-based learning. State of the art reports. Pergamon Infotech Limited. Berkshire, England, 1983.
- 7 Vygotsky, (1978). Mind and society: The development of higher psychological processes. – Cambridge: Harvard University Press.
- 8 Gal'perin. P.Ya. (1989). Study of the intellectual development of the child. // Soviet Psychology. – 27(3). – Pp. 26-44.
- 9 Gal'perin. P.Ya. (1989). Organization of mental imageri and the effectiveness of learning // Soviet Psychology. – 27(3). – Pp. 65-82.

References

- 1 Gal'perin. P.Ya. (2011) Metodi obucyeniya I umstvennogo rasvitiya rebenka. – M. Isd-vo MSU. – 45 s.
- 2 Pantina N.S. Formirovanie dvigatel'nogo navika pisma v savisimosti ot tipa orientirovki v sadanii // Voprosi psichologii. – 1957. – № 4. – S. 117-132.
- 3 Kotova S.A. Aktualisaziya sritelnich predstavleni u detei doskolnogo vosrasta: Avtoreferat kand. Psuchol.nauk.: 19.00.07. – L.: LGU, 1990. – 16 s.
- 4 Galatenko N.A. Rol manipulyazi v formirovanii sritelnogo i mislitelnogo umeniya Роль манипуляций в формировании зрительного и мыслительного умения: Dissertazia kand. Psuchol.nauk.: 19.00.07. – L.: MSU, 1981. – 196 s.
- 5 Pogosina I.N. Manipulyaziya s jbektom v sostave vneshnei deyatelnosti kak uslovie posnavatel'nogo rasvitiya doskolnikov: Avtoreferat kand. Psuchol.nauk.: 19.00.07. – M.: MSU, 1988. – 20 s.
- 6 Gabai T.V. (1983) Automated teaching systems in the U.S.S.R. // Computer-based learning. State of the art reports. Pergamon Infotech Limited. Berkshire, England.
- 7 Vygotsky, (1978). Mind and society: The development of higher psychological processes. Cambridge: Harvard University Press.
- 8 Gal'perin. P.Ya. (1989). Study of the intellectual development of the child. Soviet Psychology, 27(3). Pp 26-44.
- 9 Gal'perin. P.Ya. (1989). Organization of mental imageri and the effectiveness of learning. Soviet Psychology, 27(3). Pp. 65-82.

2-бөлім
СОЦИОЛОГИЯ

Раздел 2
СОЦИОЛОГИЯ

Section 2
SOCIOLOGY

Биекенов К.У.¹, Авсыдыкова Қ.А.², Сарыбаева И.С.³

¹доктор социологических наук, профессор, e-mail: Biekenov.Kenes@kaznu.kz, тел.: +7 777 277 3973

²кандидат социологических наук, доцент, e-mail: kura_80@mail.ru, тел.: +7 707 429 1605

³кандидат социологических наук, доцент, e-mail: indira-1982@mail.ru, тел.: +7 702 408 6526

кафедра социологии и социальной работы,

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

**ДУХОВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ГУМАНИТАРНЫХ ЗНАНИЙ
В СФЕРЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ**

Данная статья посвящена теме повышения роли и значения гуманитарного образования, расширения его сферы и восстановления статуса предметов гуманитарных наук, ликвидированных еще в советское время. Гуманитарные науки когда-то были закономерной основой великих открытий в естественных науках.

Цель работы – разъяснение преимущества восстановления статуса предметов гуманитарных наук – этики, эстетики, социологии, ораторского искусства, логики. Президентом было отмечено, что в современных условиях интернет-культуры, глобализации, вестернизации и турбулентности, то есть ускорения исторического времени и динамики человеческой жизни, необходимо в корне менять методологию и программу обучения. По методологии сейчас необходима новая энергия. Через некоторое время будут исчерпаны все энергетические ресурсы планеты. Использование энергии солнца, ветра и воды является закономерным этапом развития нашего общества.

Методологией исследования являются труды К.Маркса, Ф.Энгельса, Вебера, Конта, Лукмана, Бергера, Р.Гордона.

Методология касается усиления гуманитарного образования. Это: конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знаний, эволюционное развитие, открытое сознание.

Основные результаты, выводы исследовательской работы заключаются в том, что стране, для того чтобы избавиться от груза «догоняющего» повышения производительности, важно внедрение новых подходов и технологий как в развитии производства, так и в экономике в целом. Чтобы компенсировать влияние замедления темпов роста занятости на рост экономического благосостояния, нам важно усовершенствование производственных процессов, разделение задач, механизация, автоматизация производства.

Обоснование выбора темы, ее актуальность объясняются выбором проблемы на основе общественной востребованности и выступления Президента Назарбаева Нурсултана Абишевича, в котором были отражены приоритетные сферы, ключевые задачи по дальнейшему улучшению качества гуманитарного образования. Актуальность темы определяется общим интересом к гуманитарным наукам. Объектом исследования является программа гуманитарного образования, предметом исследования – методы реализации и внедрение предметов гуманитарных наук. Цель исследования связана с доказательством тезиса о том, что автоматизация, роботизация, урбанизация, цифровизация, искусственный интеллект и возникновение новых отраслей общественной жизни, понимание которых, адаптация и приспособление к ним требуют модернизации общественного сознания. Авторы считают, что улучшение качества гуманитарного образования может быть эффективным инструментом модернизации сознания. Методами исследования в данном случае являются контент-анализ и наблюдение, а измерением эффективности стали индикаторы и шкалы Гутмана. Таким образом обеспечены валидность релевантность исследований, а также аддиктивность.

Ключевые слова: гуманитарное образование, модернизация сознания, социология, энергия будущего, конкурентоспособность, статус предметов.

Bikenov K.U.¹, Avsydykova K.A.², Sarybaeva I.S.³

¹Doctor of Sociology, Professor, e-mail: Biekenov.Kenes@kaznu.kz, tel.: +7 777 277 3973

²candidate of sociological sciences, associate professor, e-mail: kura_80@mail.ru, tel.: +7 707 429 1605

³Candidate of Sociology, Associate Professor, e-mail: indira-1982@mail.ru, tel.: +7 702 408 6526

Department of Sociology and Social Work of Kazakh National University al-Farabi,
Kazakhstan, Almaty

**Spiritual potential of humanitarian knowledge in the sphere
of modernization of public consciousness**

This article is devoted to the topic of enhancing the role and importance of humanitarian education, expanding its scope and restoring the status of humanitarian sciences, which were eliminated in the Soviet era. Humanities were once the natural basis of the law of great discoveries in the natural sciences.

The purpose of the work is to explain the advantages of restoring the status of subjects of the humanities – ethics, sociologists of oratory, logic. The President noted that in today's Internet culture, globalization, Westernization and turbulence, that is, the acceleration of historical time and the dynamics of human life, it is necessary to radically change the methodology and curriculum. The methodology now requires a new energy. After a while all the energy resources of the planet will be exhausted. Using the energy of the sun, wind and water is a natural stage in the development of our society.

The methodology of the study is the works of K. Marx, F. Engels, R. Gordon.

The methodology concerns the strengthening of humanitarian education. These are: competitiveness, pragmatism, preservation of national identity, cult of knowledge, evolutionary development, open consciousness.

The main results and conclusions of the research work are that it is important to introduce new approaches and technologies in the development of industries and in the economy as a whole in order to get rid of the burden of "catching up" productivity increase. To compensate for the impact of the slowdown in employment growth on economic growth, it is important for us to improve the production processes, the division of tasks, mechanization, and automation of production.

The rationale for choosing the topic, its relevance is due to the choice of the topic on the basis of public demand and the speech of President Nazarbayev Nursultan Abishevich, which reflected priority areas, key tasks for further improving the quality of the humanities education. The relevance of the topic is determined by the common interest in the humanities. The object of the study is the program of humanities education, the subject of research – the methods of implementation and introduction of subjects of the humanities. The aim of the study is to prove the thesis that automation, robotization, urbanization, digitalization, artificial intelligence and the emergence of new branches of social life, whose understanding, adaptation and adaptation to them require the modernization of public consciousness. Hypotheses may be that with the improvement of the quality of humanities education can be an effective tool for modernization of consciousness. The methods of research in this case are content analysis and observation, and Gutman's indicators and scales became measures of effectiveness.. Thus, the validity of the research as well as the additivity are provided.

Key words: humanitarian education, modernization of consciousness, sociology, energy of the future, competitiveness

Биекенов К.У.¹, Авсыдыкова К.А.², Сарыбаева И.С.³

¹әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: Biekenov.Kenes@kaznu.kz, тел.: +7 777 277 3973

²әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., e-mail: kura_80@mail.ru, тел.: +7 707 429 1605

³әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, доцент м.а., e-mail: indira-1982@mail.ru, тел.: +7 702 408 6526

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы, Қазақстан, Алматы қ.

**Қоғамдық сана модернизациясы саласындағы
гуманитарлық білім потенциалы**

Бұл мақала гуманитарлық білімнің рөлі мен маңыздылығын арттыруға арналған, оның қолданыс саласын кеңейту және кеңес дәуірінде жойылған гуманитарлық ғылым пәндерінің мәртебесін қайта қалпына келтіруге бағытталған. Кезінде гуманитарлық ғылымдар жаратылыстану ғылымдарындағы ұлы ашылулардың заңды негізі болған болатын.

Жұмыстың мақсаты – гуманитарлық ғылымның этика, шешендік өнер әлеуметтануы, логика сияқты пәндерінің мәртебесін қайта қалпына келтірудің артықшылықтарын түсіндіру. Президент заманауи интернет мәдениеті, жаһандану, батысшылдану және турбилендтену, яғни тарихи уақыттың және адам өмірінің жылдамдауы жағдайында білім беру бағдарламасы мен әдіснамасын толықтай өзгерту қажет екендігін атап өткен болатын. Әдіснама бойынша қазіргі таңда жаңа энергия қажет. Біршама уақыттан кейін планетаның энергетикалық ресурстары

сарқылатын болады. Күн, жел және су энергиясын қолдану біздің қоғамның дамуының заңды кезеңі болып табылады.

Зерттеу әдіснамасы К. Маркс, Ф. Энгельс, Р. Гордон еңбектері болып табылады.

Әдіснама гуманитарлық білімді күшейтумен байланысты. Бұл: бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық сәйкестікті сақтау, білімділікке ұмтылу, эволюциялық даму, сананың ашықтығы.

Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері мен қорытындылары елімізге өнімділікті арттырудағы «қуып жетуші» салмағынан арылу үшін өндіріс пен экономикаға жаңа технологиялар мен тәсілдер енгізу қажеттілігімен байланысты. Жұмысбастылықтың өсу қарқынының баяулауының экономикалық әл-ауқаттың артуына әсерін орнына келтіру үшін бізге өндірістік процестерді жетілдіру, тапсырмаларды бөлу, механизация, өндірісті автоматтандыру қажет.

Тақырып таңдаудың негізі, оның өзектілігі қоғамдық сұранысқа ие болуымен және Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың басым салалардың көрсетілуі, гуманитарлық білім сапасының бұдан арғы негізгі мақсаттары туралы сөзі болды. Тақырыптың өзектілігі гуманитарлық ғылымға деген жалпы қызығушылықпен анықталады. Зерттеу объектісі гуманитарлық білім беру бағдарламасы болып табылады, зерттеу пәні – гуманитарлық ғылым пәндерінің енгізілуі және жүзеге асыру әдістері. Зерттеу мақсаты автоматизация, роботизация, урбанизация, цифровизация, жасанды интеллект және қоғамдық өмірдің жаңа салаларының туындауы және оларды ұғыну, бейімдеу және оларды игеру қоғамдық сананы жаңғыртуды қажет ететіндігі туралы тезиспен байланысты. Гуманитарлық білімнің сапасын арттыру қоғам санасын жаңғыртудың эффективті құралы болуы мүмкіндігі гипотеза болып табылады. Зерттеу әдісі контент анализ және бақылау, ал эффективтілік өлшемі Гутман индикаторы және шкаласы. Осылайша зерттеу валидтілігі және релеванттылығы, сонымен қатар аддиктивтілігі қамтамасыз етілді.

Түйін сөздер: гуманитарлық білім беру, сананы жаңғырту, әлеуметтану, болашақ энергиясы, бәсекеге қабілеттілік.

Введение

В выступлении Президента Назарбаева Нурсултана Абишевича отражены приоритетные сферы нашего предстоящего труда, ключевые задачи по дальнейшему улучшению качества гуманитарного образования, которыми мы, преподаватели кафедры социологии и социальной работы КазНУ им. аль-Фараби, занимаемся. Поэтому выступление президента получилось организующим, мобилизующим и ориентирующим. Мы поддерживаем выступление президента, которое ориентировано на модернизацию общественного сознания, преобразование программы гуманитарного образования, которые преподаем молодому поколению. Это повышение роли и значения гуманитарного образования, расширение его сферы и восстановление статуса предметов, гуманитарных наук, ликвидированных еще в советское время как устаревших. Это – социология этики и эстетики, риторика – ораторское искусство, логика и другие, которые сейчас необходимы как никогда. Когда-то гуманитарное образование было отодвинуто на задний план государственных интересов, полностью игнорировалось. Поэтому идею Президента о гуманитарном образовании считаем историческим этапом духовного прогресса. Всем известно, что гуманитарные науки когда-то были закономерной основой великих открытий в естествен-

ных науках. Гуманитарные науки занимаются конструированием социальной реальности. По П. Бергеру и Т. Лукману, это теория, рассматривающая взаимосвязь индивида и общества, причем общество понимается как процесс непрерывного конструирования значений и символов, лежащих в основе человеческой деятельности, обыденного и научного знания. Было время, когда жили Сократ, Платон, Аристотель, Гераклит, Демокрит и др., однако не были ни Галилея, Ньютона и других. Кстати, это в какой-то степени повторяется и сейчас. Когда ученые обратились к лауреатам Нобелевской премии Лаудау и Капице и говорили, что в последнее время у людей подает интерес к математике, они ответили: немедленно увеличить количество часов по литературе, это было верным шагом. Когда у Эйнштейна спросили, кто больше всех повлиял на вашу профессионализацию, научную социализацию, он назвал не Гауса, а Достоевского. Спрашивается, какое отношение труды этого писателя повлияли на физику и математику, которыми интересовался Эйнштейн.

Материал и методы

Наш Президент отмечает, что в условиях интернет-культуры, глобализации, вестернизации и турбиленности, то есть ускорения исторического времени и динамики человеческой жизни,

необходимо в корне менять методологию и программу обучения на 360 градусов. Что касается методологии, то президент отмечает, что сейчас необходима новая энергия окружающим. Сделать так, чтобы не было ограничений в желаниях, а были ограничения в возможностях. Через 300-400 лет будут исчерпаны все энергетические ресурсы земного шара, и выход человека в космос и океан, использование вместо газа, нефти и угля энергию солнца, ветра и воды являются закономерным этапом развития человеческого общества. Это энергия дает новую экономику, то есть автоматизацию, роботизацию, урбанизацию, цифровизацию, искусственный интеллект. Все это приводит к новой политике, способствующей возникновению новых отраслей общественной жизни, понимание, адаптация и приспособление которых к ним требуют модернизацию общественного сознания.

Вторая методология касается усиления гуманитарного образования, считает Президент. Это – конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знаний, эволюционное развитие, открытое сознание. Все эти вопросы находятся ближе к жизни. Мы на кафедре обсудили эти проблемы и пришли к выводу, что в последнее время сферы гуманитарного образования заметно сузились. Надо нам восстановить статус тех наук, которые когда-то ликвидированы как отжившие. Ведь на данном философском факультете больше было кафедр, необходимых для будущих педагогов и научных работников. Если даже не восстанавливать их, надо хотя бы некоторые необходимые компоненты включить в новую программу, о чем рекомендовал Президент. Он отметил программу надо менять полностью.

Результаты и обсуждение

Вот возьмем социологию этики, как науки о морали и нравственности. Она изучает корреляцию взаимоотношений людей. Это вечная проблема, еще в XIX веке, будучи президентом США, Джефферсон, 18 лет возглавивший философское общество Америки и не имея ни одной научной работы, в одном из писем к друзьям написал: «В этом мире есть все, кроме нормальных отношений, конечно создающих самими людьми. Это настоящая этика. А наш Шакарим писал: Жизнь на земле была бы раем для каждого человека если бы люди не мешали друг другу», это тоже этика. Один американский генерал писал: в этом мире нет никому гарантий, есть

возможность. Иммануил Кант – родоначальник немецкой классической философии писал: «мы чересчур цивилизованные, однако недостаточны культурные. Это тоже этика, которая требует чтобы не было столкновений эмоций, менталитетов, систем ценностей, со своей судьбой, самим собой». Этика учит людей не стремиться всегда к идеалам, а заниматься тем, чтобы интересно. Главное, чтобы это нравилось человеку. Однако в последнее время понятие «этика» исчезает в нашей литературе и появилось такое понятие как «толерантность». Питирим Сорокин писал, что миром управляет интуиция высокоразвитой личности. У Эйнштейна спросили, какой человек нам нужен: он ответил нам не нужен человек успешный, нам нужен человек мыслящий. От этого говорил и Абай: не каждый ученый Хаким, но каждый Хаким ученый. Следовательно, на нужна теория чувства, которая бы учила человека заниматься развитием живого созерцания, ощущением, восприятием и представлением. Такая интуиция может появиться на основе сверхчувственного восприятия информации, когда информация воспринимается непосредственно мозгом, минуя органы чувств человека.

Толерантность на теоретическом уровне, на уровне общества дает позитивные результаты, благодаря ей мы живем спокойно в дружбе и сотрудничестве. Однако толерантность как субстанция на эмпирическом уровне имеет несколько противоречивых атрибутов. На уровне индивидов она не всегда ищет истину. Толерантность может иметь не только уважение, но и терпение, равнодушие, безразличие, страх, некомпетентность. Следовательно, для эффективного использования толерантности необходима высокая культура дискуссии. Мы, обсуждая данную проблему на научном семинаре, считали, что актуальной проблемой для нас сейчас является социология эстетики. Она как наука об искусстве дает студентам умение чувствовать прекрасное во взаимоотношениях людей. В связи с этим нам необходимо преподавать знаменитое произведение Чернышевского Николая Гавриловича. «Эстетическое отношение искусства к действительности», на основе которого была создана система Станиславского и Немировича-Данченко, разработана новая концепция эстетической культуры, воспитания и мышления. Эстетика дает понимание глобализации, вестернизации, американской и западноевропейской культуры, наслаждаться, например, оперой Верди «Анда», балетами «Лебединое озеро» и «Спящая красавица» Петра Ильича Чайковского. Мы на кафе-

дре в новую программу включили некоторые компоненты эстетической культуры запада и Америки.

Для нас важным моментом обновленной программы является социология ораторского искусства. Сейчас умные люди делают из риторики карьеру. Риторика дает молодым людям занять высокие политические посты. Люди продвигаются по вертикали снизу вверх, если они хорошо выступают, владеют языками, эрудицией и профессионализмом, покажут себя ораторами и пишут грамотно. Поэтому риторика в качестве предмета нам необходима как никогда и мы обязаны хотя бы частично это преподавать. Наш философский факультет – единственный в республике идеологическая организация, которой нет больше в других вузах. Мы готовим не только политологов, а политиков, не только социологов, а аналитиков, не только философов, а идеологов. Президент как-то говорил, что сегодня накопилось большое количество концепций и люди запутались, не зная, на какую ориентироваться, и здесь должен заниматься наш факультет, как главная идеологическая организация. Нам надо усилить и вести в программу такую науку как логика. Логика поможет тому, чтобы программировать социальные модели, аналитическую работу. Программирование как навык способствует созданию анимации, учит анимировать социальные мобильные разработки, писать компьютерную игру, развивать креативность. Раньше логика была одним из критериев оценки выпускников. Логика – это связь мыслей в рассуждениях, поэтому несоблюдение и незнание логики приводят к нелогичному восприятию информации, искажению фактов. Так, если допустим человек скажет, что он трудолюбив, то воспринимают, что он не любит свою семью. Если человек скажет, что он доволен своей зарплатой, то люди могут думать, что он ворует. Чтобы избежать таких искажений, надо владеть логикой, и формальной и диалектической. Все эти факты говорят, что в последнее время рамки гуманитарного образования сузились, надо их расширить. Если иметь ввиду социологию, то как предлагает профессор Джаманбалаева Ш.Е., историю можно было начать с Аль-Фараби, а не с Конта, который, работая 6 лет секретарем у Сен-Симона, заимствовал у него многие теории, в том числе и концепцию, о трех стадиях развития человечества, нас должны интересовать первоисточники. А иначе будет плагиат. Мы решили в обновленную программу включить некоторые концепции раздела «Марксистский этап в

развитии социологии»: «человек не только объект, но и субъект отношений»; «человек – продукт обстоятельств», но и обстоятельства создаются человеком», по которым Вебер создал свои теории «Идеального типа», «Социального действия». Мы говорили, что определение человека впервые в истории человеческой мысли дано Вебером, однако это оказалось неверным. Определение дано Марксом «в тезисах о Фейербахе». Вот какое определение человека дано Марксом: «сущность человека не есть абстракт, присущий отдельному индивиду, в своей действительности она есть совокупность всех общественных отношений» следовательно.

Вместо Маркса изучаем Вебера, мысль о роли философии в изменении мира принадлежит Марксу, а не Веберу. Маркс писал: «философы различным образом объясняли мир, но дело заключается в том, чтобы изменить его». Это Маркс, а не Вебер. В программу мы включим работу Энгельса «Диалектика природы», где с начала до конца дается «Антропология», которую мы преподаем сейчас студентам.

Кафедра трудилась по программе «знание», «понимание», «компетентность», «анализ-синтез», «оценивание», «критическое мышление» и добились неплохих результатов. Это – успеваемость студентов, ежедневная работа со студентами, публикационная активность преподавателей, набор абитуриентов, профессиональная ориентация и т.д., однако резервов неиспользованных много, над которыми коллектив работает. Нам необходимо изучать зарубежный опыт. Нами уже определены труды классиков мировой социологии для перевода на государственный язык. Здесь мы изучали опыт, наполненный в процессе реализации государственной программы «Культурное наследие», по результатам которого опубликовано 10 томов антологии трудов мировой социологии. В процессе преподавания мы акцент делаем на позитиве.

За годы независимости наша экономика выросла в 20 раз. В 2012 году Казахстан вошел в число 50-ти самых конкурентоспособных экономик мира (И. Нос, 2017).

В стране создан сильный национальный бизнес. В рейтинге Всемирного Банка «Doing Business» Казахстан занимает 35-е место. Сегодня 1,3 млн предпринимательских структур производит $\frac{1}{4}$ всего национального богатства.

Только за последние десять лет в рамках Государственной программы индустриально-инновационного развития построено более одной тысячи новых производств, среди которых про-

изводство автомобилей, локомотивов, вагонов, вертолетов и многого другого. Освоен выпуск 500 новых видов продукции, которые в нашей стране никогда ранее не производились.

Масштабно модернизируется транспортная инфраструктура Казахстана. За 25 лет построено и реконструировано свыше 10 тыс. км автодорог. В ближайшие годы дополнительно к этому будет модернизирована сеть автомобильных дорог протяженностью более 8 000 км.

Мы полностью завершили строительство казахстанского участка Трансконтинентальной магистрали «Западная Европа – Западный Китай» протяженностью 2 800 км. Построено более 2,5 тыс. км новых железных дорог.

Комплексно модернизирована инфраструктура морского порта Актау, построен новый морской паромный порт Курьк. Общая пропускная способность морских портов на Каспии увеличена до 26 млн тонн. Ежегодно вводятся в эксплуатацию новые аэропорты и железнодорожные вокзалы.

За годы независимости Казахстан построил 120 млн кв. метров жилья, обеспечив свыше 1,1 млн семей казахстанцев квартирами. Только за 8 месяцев 2017 года в рамках Государственной программы «Нұрлы жер» введено в строй 6,9 млн кв. м нового жилья. В том числе построено 18,3 тыс. индивидуальных домов. Более 61 тыс. семей казахстанцев улучшили свои жилищные условия.

Жилищное строительство активно развивается. Только в этом году в эксплуатацию будет сдано 10,1 млн кв. м нового жилья.

В стране активно развивается социальная инфраструктура. Построено свыше 1,3 тыс. новых больниц и поликлиник, 500 новых детских садов и 1,4 тыс. школ.

По программе «Болашак», инициированной Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым, более 12,5 тыс. молодых граждан страны обучились в 200 лучших мировых вузах 35 стран.

Ежегодно в среднем создается по 270 тысяч новых рабочих мест. За последние 15 лет средняя зарплата и пенсии увеличились в Казахстане более чем в 10 раз.

По официальным данным Международной ассоциации пенсионных и социальных фондов, минимальный и средний размеры пенсий в Казахстане выше, чем в Кыргызстане в 5 и 3 раза, соответственно. Средняя продолжительность жизни в нашей стране увеличилась до 72,3 года.

Что касается тарифов на услуги, то в настоящее время в Казахстане реализуется новая модель, направленная на обновление и модернизацию основных фондов, с учетом обеспечения балансов интересов субъектов естественных монополий и потребителей. При этом очевидно, что тарифы на электроэнергию, генерируемую гидроэлектростанциями, ниже тарифов на электроэнергию, получаемую с использованием ископаемых источников энергии.

Реализуя стратегическое видение Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева, мы создали новую столицу – Астану. В развитие столицы привлечено свыше 50 млрд долл. США инвестиций. Сегодня население Астаны превысило 1 млн. жителей.

В этом году в Астане впервые во всем СНГ была проведена Всемирная выставка «ЭКСПО-2017 «Энергия будущего». В ней приняли участие более 115 государств и 22 международных организации. За период проведения выставки ее посетили порядка 4 миллионов туристов.

Благодаря экономической состоятельности государства, стабильности, благоприятному инвестиционному климату крупнейшие транснациональные корпорации работают во всех секторах экономики Казахстана. Общий объем прямых иностранных инвестиций за годы независимости составил 265 млрд долл. США.

В 2000 году Президентом страны создан Национальный фонд Республики Казахстан. На сегодняшний день общий объем Национального фонда и золотовалютных резервов Казахстана составляет порядка 91 млрд долларов США. Устойчивое развитие экономики, поступательный рост ВВП страны позволяют Казахстану оказывать все виды помощи странам-партнерам.

Утверждения о том, что инвестиции в образование и профессиональную подготовку нарастят долю работников, способных использовать новые идеи, неоднозначны. К примеру, исследователь-экономист Северо-Западного университета США Роберт Гордон считает, что американская система образования сама по себе стала ограничителем экономического роста. В его колонке для *The New York Times* говорится, что в 1900 году среднюю школу оканчивали менее чем 10% молодых людей, а к 1970 году аттестат имели уже 80% американцев. Рос уровень образования, а параллельно росли экономика и благосостояние: «с 1891 по 2007 годы реальный объем производства на одного человека рос в среднем на 2% в год, то есть удваивался каждые 35 лет».

Согласно данным Гордона, в 2007 году средний американец получал в 2 раза больше, чем в 1972 году, в 4 раза больше, чем в 1937 году и в 8 раз больше, чем в 1902 году. Но все хорошее когда-то заканчивается. Так и произошло в американском образовании, его дороговизна стала тормозить экономический рост. В колонке им приведены данные о том, что к 2007 году рост среднегодового объема производства на душу населения за последние 25 лет снизился с 2% до 1,3%. Чем дальше, тем хуже результат, да еще при этом реальный доход средней американской семьи упал (Тусипбекова, 2017).

Причиной экономист и аналитик называет факт роста стоимости университетского образования на протяжении десятилетий. Ценник знаний рос быстрее, чем инфляция. А государство сокращало расходы на обучение. Больше того, Роберт Гордон сетует, что перестают окупаться инвестиции в обучение. Он пишет, что 4 года назад высшее образование гарантировало высокие доходы, а сейчас четверть выпускников колледжей не могут найти работу.

Заключение

Оценивая выводы Гордона, несложно понять, почему компании-производители равнодушно относятся к различным видам исследований. Низкий темп роста заработной платы в развитых странах сам по себе удерживает от изобретений и использования рационализаторских предложений. При всех этих условиях сохраняется вера в то, что человечество еще не весь потенциал изобретений и идей исчерпало. Это обнадеживает.

Между тем казахстанской экономике рост производительности труда нужен как воздух, поскольку выход в промышленную революцию № 4 в безвоздушном пространстве невозможен. Согласно данным G-Global, нынче производи-

тельность труда в Казахстане в среднем на одного занятого достигает 25 тыс. долларов. Норма ли это для нас или есть куда расти?

Взглянем на исследование McKinsey Global Institute, опубликованное в прошлом году и опирающееся на данные из 20 стран, на долю которых приходится 63% миронаселения и 80% мирового ВВП. Последние 50 лет в этих странах общий рост ВВП был на уровне 3,6% в год. Производительность в среднем росла на 1,8%. С 1964 года по 2016 год выросло население: с 3,4 млрд человек до 7,5 млрд. Производительность работника за это время увеличилась в 2,4 раза. Однако человечество стареет, количество рабочей силы снижается, и до 2050 года рост занятости упадет до 0,3% в год. При этом в McKinsey Global Institute утверждают: рост занятости во всех странах предположительно закончится в ближайшие 50 лет. Сократятся и темпы роста ВВП в крупнейших странах на 40%.

Однако Казахстан, страна с осознанной трудовой и экономической политикой, намерен использовать производительность труда как средство от спада. Чтобы избавиться от груза «догоняющего» повышения производительности, нам важно внедрение новых подходов и технологий как в развитии производств, так и в экономике в целом. Чтобы компенсировать влияние замедления темпов роста занятости на рост экономического благосостояния, нам важно усовершенствование производственных процессов, разделение задач, механизация, автоматизация производства. К тому же исчисленные показатели обязывают к активизации: производительность труда должна расти на 80% быстрее, чем это исторически сложилось – вместо 1,8% в год на 3,3%. Какие отрасли обеспечат нам подобное, скажет очередное исследование того же привлеченного McKinsey Global Institute, а мы попробуем поразмышлять самостоятельно.

Литература

- 1 Ирина Нос «Инновации – не гарант» // Казахстанская правда. – №198. – 16 октября 2017.
- 2 Тусипбекова Л. «В рабочем режиме» // Казахстанская правда. – №194. – 10 октября 2017.
- 3 Шеина И.М. Гуманитарное образования в современном обществе // Аккредитация в образовании. Информационно-аналитический журнал. – №6. – декабрь 2016.
- 4 Бодина Е. Жизненность знаний как условие обновления содержания образования. // «Воспитание школьников». – 1997. – № 4.
- 5 Ионин Л. Социология культуры. – М., 1996.
- 6 Коган Л. Теория культуры. – Екатеринбург, 1993.
- 7 Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре // Культурология XX в. – М., 1995.
- 8 Федоров Н. Сочинения. – М.: Мысль, 1982.
- 9 Шестов Л. Собрание сочинений. – Т. 2. – М.: Наука, 1993.

- 10 Лавренюк И.А. Роль и место гуманитарных знаний в современном образовании // <http://www.openclass.ru/node/257574>
- 11 Краевский В.В. Роль гуманитарных наук в развитии общества // http://www.kraevskyyv.narod.ru/papers/gum_nauki.htm
- 12 Файнберг У. Демократия и реформа системы образования в США // Сов. Педагогика. – 1991. – № 6. – С. 135.
- 13 Имамичи Т. Моральный кризис и метатехнические проблемы // Вопросы философии, 1995. – № 3. – С. 75.
- 14 Андреев А. Гуманитарное образование: очередной кризис? // Высшее образование в России. – 2004. – № 7. – С. 95-103.
- 15 Бодрова Е.В. Определяющий фактор повышения эффективности гуманитарной подготовки в высшей школе – его профессиональная ориентация.
- 16 http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/2007/professor.ru/Bodrova_EV/
- 17 Gromyko V.V. (1992), State Policy in the Educational Sphere of Grain Britain. The State and the Education: The Experience of Western Countries. The Review, red. C.L. Zaretska, Moscow.
- 18 Guberskiy L.V. (2006), Modern Philosophy of Humanitarian Knowledge: Paradigms and Discourses, „ Philosophical Issues of Humanitarian Science” vol. 8-9.
- 19 Mill J.S. (2002), The Boundaries and foundations of Iaisser – Faire, or the Principle of Non Intrusion. Liberalism. Anthology, K, Smoloskyp.
- 20 Ognevyuk V.O. (2003), The Discourse of State Standards of Basic and Full Secondary Education, „ Education Management. Special Edition”, August
- 21 Sarkisov P., Altakh O. Humanitarian education in technical in technical universities of Russia // <http://biopolitics.gr/biowp/wp-content/uploads/2013/04/sarkisov.pdf>
- 22 Dupuy K. E., ‘Education in Peace Agreements: 1989-2005, Conflict Resolution Quarterly, vol. 26, no. 2, 2008, pp. 149-166
- 23 United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization and the Office for the United Nations High Commissioner for Refugees, Analytic Review of Selected Peace Education Materials , UNESCO and UNHCR, Geneva, 2005.
- 24 Arlow M., « Citizenship education in a contested society « , The Development Education Journal , vol. 6.1, October 1999
- 25 Tawil S. (ed.), Educational Destruction and Reconstruction in Disrupted Societies, International Bureau of Education (IBE:UNESCO), Geneva, 1997
- 26 Abramowitz, S., Kleinman, A. (2008). Humanitarian intervention and cultural translation. International Journal of Mental Health, Psychosocial Work and Counselling in Areas of Armed Conflict. Volume 6, Number 3/4, Page 219 -277
- 27 Flick U. (1998). The social construction of individual and public health: Contributions of social representations theory to a social science of health. Social Science Information
- 28 Jacobi F., David Hume on Faith or Idealism and Realism: A Dialogue, in G. di Giovanni (ed.), The Main Philosophical Writings and the Novel Allwill, Montreal: McGill-Queen’s University Press, 1994.
- 29 Sassen, B., (2000), Kant’s Early Critics: The Empiricist Critique of the Theoretical Philosophy, Cambridge: Cambridge University Press.
- 30 Rawls, J., (2000), Lectures on the History of Moral Philosophy, B. Herman (ed.), Cambridge and New York: Harvard University Press.
- 31 Reath, A., (1988), “Two Conceptions of the Highest Good in Kant,” Journal of the History of Philosophy, 26: 593-619.

References

- 1 Irina, Nos. (2017) «Innovasia – ne garant» [Innovation is not a guarantor] // Kazakhstan truth №198 (28577) – 16 oktober 2017
- 2 Tusupbekova, L. (2017) «V rabochem rejime» [In operating mode] // Kazakhstan truth №194 (27573) – 10 oktober 2017
- 3 Sheina, I.M. (2016) Gumanitarnoe obrazovanie v sovremennov obshestve [Humanitarian education in modern society] // Accreditation in education. Informational and analytical magazine. – №6.
- 4 Bodina, E. (1997) Jiznennost znani kak uslovie obnovlenia sodержanie obrazovania [Vital knowledge as a condition for updating the content of education] // «Education of schoolchildren. – № 4.
- 5 Ionin, L. (1996) Sociologia kultury [Sociology of culture]. – M.
- 6 Kogan, L. (1993) Teoria kultury [Theory of culture]. – Ekaterinburg.
- 7 Rikkert, G. (1995) Nauky o prirode I nauky o culture [The sciences of nature and the science of culture] // Culturology of the XX century. -M., 1995.
- 8 Fedorov, N. (1999) Sochinenia [Compositions]. M.: Think.
- 9 Shestov, L. (1993) Sobranie sochineni, t.2. [Collected Works, v.2] M.: The science.
- 10 Lavreniuk, I.A. Rol I mesto gumanitarnyh znani v sovremennom obrazovanii [The role and place of humanitarian knowledge in modern education] // <http://www.openclass.ru/node/257574>
- 11 Kraevsky, V.V. Rol gumanitarnyh nauk v razviii obshestva [The role of the humanities in the development of society] // http://www.kraevskyyv.narod.ru/papers/gum_nauki.htm
- 12 Fainberg, U. (1991) Demokratia I reforma sistemi obrazovani v SSHA [Democracy and the reform of the educational system in the US] // Sov. Pedagogy, 1991. № 6. s. 135
- 13 Imamichi, T. (1995) Moralny krizis I metatehnicheskie problem [Moral crisis and meta-technical problems] // Questions of philosophy, 1995, №3, s. 75.

- 14 Andreeva, A. (2004) Gumanitarnoe obrazovanie: ocherednoi krizis? [Humanitarian education: another crisis?] // Higher education in Russia. – № 7. – s. 95-103.
- 15 Bodrova, E.V. Opredeliashi factor povisheniya effektivnoy gumanitarnoy podgotovky v vishei shcole – ego professionalnaya orientatsiya [The determining factor in increasing the effectiveness of humanitarian training in higher education is its professional orientation] http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/2007/professor.ru/Bodrova_EV/
- 16 Gromyko, V.V. (1992), State Policy in the Educational Sphere of Great Britain. The State and the Education: The Experience of Western Countries. The Review, red. C.L. Zaretska, Moscow.
- 17 Guberskiy L.V. (2006), Modern Philosophy of Humanitarian Knowledge: Paradigms and Discourses, „ Philosophical Issues of Humanitarian Science” vol. 8-9.
- 18 Mill J.S. (2002), The Boundaries and foundations of *laissez – Faire*, or the Principle of Non Intrusion. Liberalism. Anthology, K, Smolokyp.
- 19 Ognevyyuk, V.O. (2003), The Discourse of State Standards of Basic and Full Secondary Education, „ Education Management. Special Edition”, August
- 20 Sarkisov, P. Altakh, O. Humanitarian education in technical in technical universities of Russia // <http://biopolitics.gr/biowp/wp-content/uploads/2013/04/sarkisov.pdf>
- 21 Dupuy, K. E. (2008) ‘Education in Peace Agreements: 1989-2005, Conflict Resolution Quarterly, vol. 26, no. 2, pp. 149-166
- 22 United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization and the Office for the United Nations High Commissioner for Refugees, Analytic Review of Selected Peace Education Materials , UNESCO and UNHCR, Geneva, 2005.
- 23 Arlow, M. (1999) «Citizenship education in a contested society», The Development Education Journal , vol. 6.1
- 24 Tawil, S. (ed.), Educational Destruction and Reconstruction in Disrupted Societies, International Bureau of Education (IBE:UNESCO), Geneva
- 25 Abramowitz S., Kleinman, A. (2008). Humanitarian intervention and cultural translation. International Journal of Mental Health, Psychosocial Work and Counselling in Areas of Armed Conflict. Volume 6, Number 3/4, Page 219 -277
- 26 Flick, U. (1998). The social construction of individual and public health: Contributions of social representations theory to a social science of health. Social Science Information
- 27 Jacobi, F. (1994) David Hume on Faith or Idealism and Realism: A Dialogue, in G. di Giovanni (ed.), The Main Philosophical Writings and the Novel *Allwill*, Montreal: McGill-Queen’s University Press.
- 28 Sassen, B. (2000), Kant’s Early Critics: The Empiricist Critique of the Theoretical Philosophy, Cambridge: Cambridge University Press.
- 29 Rawls, J. (2000), Lectures on the History of Moral Philosophy, B. Herman (ed.), Cambridge and New York: Harvard University Press.
- 30 Reath, A. (1988), “Two Conceptions of the Highest Good in Kant,” Journal of the History of Philosophy, 26: 593-619.

Myrzabekova A.A.

master of social sciences, assistant of Department of Sociology and Social Work,
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: aigerimsociology@gmail.com, tel.: +7 778 348 6820

**THE ROLE OF UNIVERSITY IN
ORGANIZING THE STUDENTS LEISURE**

Study of leisure activities of certain social groups is of particular interest, especially leisure activities of the most dynamic group – student youth. Students are the most promising part of the youth, due to the fact that the needs for self-development and self-improvement, as well as the opportunities and conditions for their development in this socio-demographic group are higher than those of other categories of youth. This article includes the sociological research of the leisure practices of student youth. The empirical research was built on quantitative methods (questionnaire) of collecting and processing empirical information. The survey gave an opportunity to answer the following research questions about types of leisure practices among students, self-organization of leisure by the student, the university and leisure interaction. The data are presented on the example of students of the Kazakh National University.

Aim of article is to determine the structure of the time budget and classification of the forms of student's leisure practices. The main research hypotheses are that leisure practices are evaluated as positive way to fill student's free time. As a result of the study, students were divided into several types by the perception of the concept of "leisure", preferences in choosing leisure practices, the social environment of the student during leisure and the student's attitude to university leisure (spending free time at the university) were taken into account.

Theoretical and practical importance is development of scientific and theoretical recommendations for the study of leisure practices of student youth. The materials of this study can be used in the process of organizing a student's leisure by the university or other organizations.

Key words: leisure, leisure practices, youth, students, free time.

Мырзабекова А.А.

әлеуметтік ғылымдарының магистрі, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс
кафедрасының оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aigerimsociology@gmail.com, тел.: +7 778 348 6820

Студенттердің бос уақытын ұйымдастырудағы университеттің рөлі

Белгілі бір әлеуметтік топтардың бос уақытын зерттеу ерекше қызығушылық тудырады, әсіресе ең белсенді әлеуметтік топтың, яғни студент жастардың бос уақытын өткізу мәселесі. Студенттер жастардың ең перспективалы бөлігі болып табылады, себебі бұл әлеуметтік-демографиялық топтың өзін-өзі дамыту мен өзін-өзі жетілдіруге, сондай-ақ оларды дамыту мүмкіндігіне қызығушылығы басқа санаттарға қарағанда жоғары. Бұл мақалада студенттік жастардың бос уақытын өткізудің әлеуметтанулық зерттеуі қарастырылған. Эмпирикалық зерттеулер ақпаратты жинау және өңдеудің сандық әдістеріне (сауалнамаға) негізделген. Зерттеу студенттер арасында бос уақыт тәжірибесі туралы, студенттің өзінің бос уақытын ұйымдастыруы, университет пен бос уақыттың өзара әрекеттесуі туралы сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік берді. Бұл мәліметтер ҚазҰУ студенттерінің мысалында келтірілген.

Мақала бос уақыт құрылымын анықтау және студенттің бос уақытындағы тәжірибе нысандарын жіктеуге бағытталған. Негізгі ғылыми гипотезалар бос уақытты өткізу тәжірибелері студенттің бос уақытын толтырудың оң әдісі ретінде бағаланатындығына негізделген.

Зерттеу нәтижесі бойынша студенттер «бос уақыт» тұжырымдамасын түсіну, бос уақытты өткізу тәжірибесін таңдау және бос уақытты университетте өткізуге қарым-қатынасы ескерілді.

Теориялық және тәжірибелік маңыздылығы – студенттік жастардың бос уақыттағы тәжірибесін зерттеуге арналған ғылыми және теориялық ұсыныстар жасау. Зерттеу материалдары университеттің немесе басқа ұйымдардың студенттің бос уақытын ұйымдастыру процесінде пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: демалыс, бос уақыт тәжірибелері, жастар, студенттер, бос уақыт.

Мырзабекова А.А.

магистр социальных наук, преподаватель кафедры социологии и социальной работы,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: aigerimsociology@gmail.com, тел.: +7 778 348 6820

Роль университета в организации досуга студентов

Особый интерес представляет изучение досуга определенных социальных групп, особенно досуг самой динамичной группы – студенческой молодежи. Студенты являются наиболее многообещающей частью молодежи из-за того, что потребности в саморазвитии и самосовершенствовании, а также возможности и условия для их развития в этой социально-демографической группе выше, чем потребности других категорий молодежи. Эта статья включает социологическое исследование практики досуга студенческой молодежи. Эмпирические исследования были построены на количественных методах (вопроснике) по сбору и обработке эмпирической информации. Опрос дал возможность ответить на следующие исследовательские вопросы о типах досуга среди студентов как проблемы самоорганизации досуга студентом и проведения досуга в университете. Данные представлены на примере студентов Казахского национального университета. Цель статьи – определить классификацию форм досуговых практик студентов. Основные исследовательские гипотезы заключаются в том, что практика досуга оценивается как положительный способ заполнения свободного времени студента. В результате исследования студенты были разделены на несколько типов: восприятие понятия «досуг», предпочтения в выборе методов досуга, социальная среда студента во время досуга и его отношение к досугу в университете (свободное время в университете). Теоретическое и практическое значение имеет разработка научных и теоретических рекомендаций по изучению досуговых практик студенческой молодежи. Материалы этого исследования могут быть использованы в процессе организации студенческого досуга университетом или другими организациями.

Ключевые слова: досуг, досуговые практики, молодежь, студенческая молодежь, свободное время.

Introduction

The sphere of leisure is an area of intersection of individual and group interests, allowing an individual to become part of a community in order to meet physiological, spiritual and moral or another specific needs. The educational and cognitive side of recreational activities is also significant component of leisure time for young people (Voronin 2011: 286).

The development and future of the whole generation depends on the quality of content and the intensity of the various leisure activities during free time (Ivanov, Denshchikova 2009:43). Youth leisure can be considered is a means of developing skills for social interaction, it is a time of personal freedom as a young person, a way of self-expression and self-realization.

The problematic situation in modern society today is the ambiguity of methods that contribute to the development of young people's skills, abilities and competencies that are in demand in the future. The existing state of instability in society does not

allow students to determine the direction of future effective application of the gained knowledge (Shaw 1999:271). Most of the young people devote their time to the leisure activities at the student stage.

Student leisure is the most important direction in the educational work of the university, which must be is systematically planned (Surovenkova 2013:67). However, despite the large number of works devoted to the study of youth leisure, the leisure activities of this social group in a particular were not sufficiently disclosed.

Material and methods

The purpose of the article is to classify student's leisure forms and thus to elaborate typology of students, based on the way of structuring leisure practices. Achieving this purpose implies the solution of the task as develop proposals for the modernization of the system of informing students about the forms and types of cultural and leisure activities.

Research methods of leisure study are divided (Russell 2005:414):

1) methods used during the discovery phase of problem formulation and research tasks (analysis, synthesis, deduction, induction);

2) methods of collecting primary sociological information (surveys of respondents, experts, observation, experiment, examination of documents, etc.);

3) methods of processing of primary sociological information (grouping, ranking, correlation, factor analysis);

4) methods of interpretation of the data (generalization, modeling, typology).

The research methodology was the theory of structuring leisure activities; philosophical and sociological theory of value; work of domestic and foreign sociologists, dealing with the problem of cultural and leisure activities of student youth (Jackson 1999:299).

The empirical research was built on quantitative methods (questionnaire) of collecting and processing empirical information. A sociological questionnaire in Kazakh and Russian languages was developed to determine the main features of the time budget and leisure practices among the bachelor students of KazNU from different faculties (1-4 years).

The main objectives of university work around leisure: protection and presentation of the rights and interests of students; assistance students in dealing with education, welfare and other issues affecting them; creation of conditions for the development of a sense of social responsibility of youth participation in solving urgent problems of the society; the organization of student social events, student conferences, round tables, exhibitions, reunions and the like; carrying out of work aimed at raising the spirit of patriotism, raising awareness of students and their demands to the level of their knowledge, education of careful attitude to state property, etc (Petrova 2011: 43).

Literature review

The beginning of the study of free time was founded in the work of Veblen "Theory of a leisure class". The issue of society and time was considered attention by Durkheim, Weber, Marx, positioning labor as the basis of any culture. In the 20s – 30s of the 20th century, empirical studies of leisure activities began within various social studies (Cooper 1999:15). Landberg "City Leisure" (1934) and Lind "The Middle City in the process of transformation" (1937). After the Second World

War, the study of free time is spreading among philosophers, sociologists and psychologists, in the works of Kaplan "Leisure in America" (1960), Roberts "Leisure" (1970), Smith "Leisure and Society in Britain" (1973).

Their concepts are put forward by Friedman, Becker, and Riesman, who consider the sphere of leisure in relation to labor, its role in the formation of an individual, a family. At this time, the rapid development of mass communication is gaining momentum, and a new ground for research appears (Elkington 2012:256). As an independent sphere of sociology, the theory of leisure activities is formed in the works of Parker "Sociology of leisure" (1976), Dumazedier "Empirical Sociology of Leisure" (1974).

Parker identified the following basic approaches to leisure: a time free from working and meeting physiological needs. Dumazedier defined leisure as a form of the individual's activity outside the performance of one's professional duties.

Another point of view was held by DeGrasia, who perceived the idea of leisure as an unattainable ideal, and Marcuse, who considered leisure as one of the activities, and idealized free time (Dilley 2010:125). Also, research in this area was conducted by the psychologist Kelly, who created the theory of personality construct, Kendo, who researched leisure and popular culture, Bourdieu with the theory of influence on the choice of the activity of acquired predispositions, Stebbins, who determines the optimal form of leisure, Shivers, considering leisure as a human need and an opportunity for self-realization (Klyusko 2016: 170).

Results and discussion

The research of student's youth leisure is very important, as it allows assessing the preferences of students, their behavior, tastes, and position. As well as to draw conclusions about steps needed to be done to improve and optimize students' leisure time within university and outside (Kelly 1999:53). Paying attention to students' leisure needs is necessary to organize the leisure, to make the conditions for the feasibility of its normal forms. In the research, students were asked to explore students' expectations from the University as a place of leisure time and requirements for the organization of leisure at the University (Dudkina, Kovalev 2012: 38).

The social infrastructure of the University, where students often spend their free time can be seen in the Figure 1:

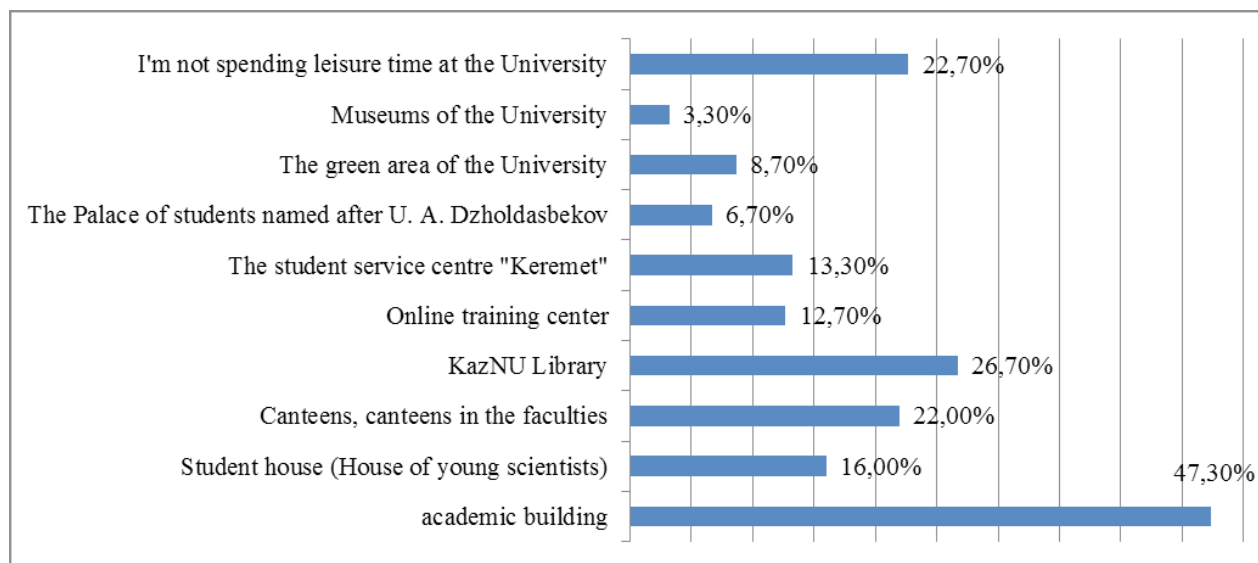

Figure 1 – Objects of social infrastructure of the University

Majority of their free time students spend in academic buildings; libraries, University libraries (faculty); canteens. Also, there are places in the University as a student house (house of young scientists), online training center, sports complex, student service centre “Keremet”, campus.

Extremely rare in their free time students can be found in the Palace of students, the museums of the University. At the same time, it should be noted that a quarter of respondents spend their leisure time at the University.

In the analysis of the responses to the following specified question “Please, rate the opportunities for spending your free time in Your University on a 5-point scale (where 1-very bad, 5-excellent)” the highest rates observed in the evaluation of “good”. At the same time, the equal part of respondent could not answer the question (table 1).

Table 1 – Assessment of possibilities of spending free time in the University

very bad	bad	d/a	good	excellent
4,7%	8,7%	34,0%	39,3%	13,3%

It is important to note that students expect activity in the organization of leisure from the University, they clearly imagine that they would like to have at home University in their free time. In the research the questionnaire students were asked to give their suggestions for improvement of the

social infrastructure, especially of places to spend free time students at their University: *Increase the number of student groups and clubs for different activities. Unfortunately, in the University it is not always possible to find a club on your interest (17); To reduce the number of specified IWS (independent work of student) or to optimize their number. Since it is not always possible to prepare a 5-6 works for midterm (15); To improve the sports complex of the University. More seats for sporting events, open and free access to gym, pool, football field (131); When scheduling, take into account the opinion of students. It is sometimes difficult to combine courses and classes, as each day of the week, as we finish at different times (65).; Conduct courses or lectures on time management. I have a lot of free time but I spend it for nothing (23).*

The University would solve such issues, such as lack of money, lack of access to many of the city’s leisure facilities for young people through the organization of leisure of students. The timing issue could be resolved, as the leisure base organized by the University would save, the limited time that students can spend for leisure by reducing time spent on search and the road to the place of leisure.

Youth leisure fixes, and largely found in a young man such habits and skills, which will then entirely determine his/her attitude to the free time (Surovenkova 2013:69). It is at this stage of human life individual style and leisure activities are produced, the first experience of organization of free time is collected, and becomes attached to the different activities.

A product of modern leisure practices of the individual should be primarily the health, development and positive social experiences in the process of leisure (Grushetskaya 2016:282). In addition, the rules of the organization of leisure activities and norms of leisure behavior need to be socialized from childhood.

As a result of the study, students were divided into several types by the perception of the concept of "leisure", preferences in choosing leisure practices, the social environment of the student during leisure and the student's attitude to university leisure (spending free time at the university) were taken into account (table 2).

Table 2 – Typology of students according to their leisure behavior

Type of student	Leisure meaning	Type of leisure practices	University leisure
Home student	Leisure activity – is socializing with close family and friends	Home leisure (free time at home) Internet Leisure (spending free time in social networks, communities, websites, etc.)	don't prefer
Social active student	Leisure is the reward for work, for good academic performance. Leisure is a change of scenery and activities	Outdoor Leisure (hiking, camping, excursions, picnics, walks, etc.) Sports leisure (spending free time in fitness clubs, gyms, stadiums, swimming pool, etc.) Social leisure	prefer
Self-developing student	Leisure is the reward for work, for good academic performance Leisure is a way of meeting the need for learning something new	Developing leisure (spending free time in circles, sections, language centers, libraries, development centers, etc.)	prefer
Party-goer student	Leisure is a way to relax, cheer up, distraction	Entertaining leisure (cinemas, bars, cafes, restaurants, night clubs, etc.)	don't prefer
Employed student	Leisure is a change of scenery and activities	Internet leisure (spending free time in social networks, communities, websites, etc.) Entertaining leisure (cinemas, bars, cafes, restaurants, night clubs, etc.)	prefer
Sluggard student	Leisure is the time when man can do nothing	Destructive leisure	don't prefer

«Home student» type is typical a narrow and traditional circle of communication, they are focusing mainly on stable contacts with relatives, neighbors and acquaintances, in some cases – with colleagues in work (study), prefer simple and «home» forms of leisure (reading, television, radio, newspapers, work at home and just rest). Leisure meaning for this type associated with activity with close family and friends. Usually they don't prefer spending free time at university, because they connect university only with education. Among the respondents, this type is not widespread and has about 15 % of respondents.

“Socially active student” and “self-developing student” types are more positive and useful position for students (Stebbins 1999:67). They choose developing forms of communication and leisure (visiting sports clubs, museums, exhibitions, classes in circles, associations of interests, additional classes for self-education, etc.). Such a way of

life is impossible without social and recreational costs (material, physical and intellectual plan), which gives it activity and organization, thereby disciplining its followers. Leisure meaning for this type associated with way of meeting the need for learning something new and reward for work, for good academic performance.

“Social active student” likes to participate in social life at university, organize events, social and entertainment actions (Savchenko, 2014: 179). They are usually participants of students' organizations and clubs. Among the respondents, this type has about 25 % of respondents. At KazNU exist a several big student's organization, which are regulated and managed by students as *Public Association* “Trade Union of Students” “Sunkar”, *Students' Senate*, *Supreme Student Council*, *Public Fund* “Komek”, *Student Bureau of the Bologna process*.

“Self-developing student” type also participates in social life of university, but this type is more directed

to self-realization than spending time to social useful activities (Babesko 2013:136). They actively visit university events, which devoted to meeting with interesting persons, free master-classes, and additional lessons (Stebbins 2005:11). In choosing leisure activity firstly they ask themselves “Is this activity useful for myself?”. Among the respondents, this type has about 20% of respondents.

“Party-goer student” understands leisure as a way to relax, cheer up, distraction. Usually they like entertaining leisure (cinemas, bars, cafes, restaurants, night clubs, etc.). In addition, this type does not prefer leisure at university and think that university events are more traditional, not modern and boring. Among the respondents, this type has about 25% of respondents.

“Employed student” usually choose Internet leisure (spending free time in social networks, communities, websites, etc.) and entertaining leisure (cinemas, bars, cafes, restaurants, nightclubs, etc.) for relaxing after work and study day. They have not time for university events. They feel special from other students, because they have a work place and more duties. Among the respondents, this type has about 10% of respondents.

“Sluggard student” is less positive type among all types. Leisure for these students is the time when person can do nothing. They do not see the opportunities that can fill their free time with different interesting activities. Among the respondents, this type has about 5% of respondents.

For last three types of students, university must pay more attention, because they have risk to go for destructive forms of leisure – create an effective mechanism for informing students about programs and projects in the leisure sector of university, present motivation to participate in these activities (Rojek 1999: 81).

Often, students do not know what kind of leisure activities the University can offer them on a free basis, not to mention the regional and city programs implemented by the relevant institutions.

In modern social and cultural conditions leisure practice is not just a free time activity aimed at the preservation and restoration of the integrity of the individual, leisure is one of the essential elements of life having a deep and complex connection with the general problems of work, politics, economy, development of new information technologies, various kinds of innovations (Rojek 2005:13).

Leisure practices transform and change every day. In this case some types of leisure are appearing and some of them disappearing (Vagapova 2017: 164). According to research results, were

collected several innovative forms of leisure practices among student youth as “Biblionight” or “Night in Museum”, “Qwest games”, “Internet competitions”, “Electronic books, magazines”, “Blogging”, “Marathons (Yarkocross, Velokross, Veloprobeg)” (Ridinger, Funk, Jordan, Kaplanidou 2012:155), “Extreme sports”, “Master classes and seminars”.

When choosing types of leisure activities, students also prefer to use Internet resources: websites, blogs, Internet pages about possible leisure activities and thematic events. Respondents usually notice in leisure diaries that they visit following Internet pages (Shodim.kz, Afisha.kz, Jam.kz, AfishaDay.kz, *Afisha.nur.kz*, Almatylife.kz, Go.almaty, Online tickets buying services, Coupons and discounts buying services).

The choice of one or another innovative form of leisure is largely determined by the value priorities of student youth as the most dynamic, intellectual group of young people: the desire for self-determination, that is, the expression of personal and professional positions in socio-cultural situations.

The statement of an individual style of life through the assimilation of new social roles; inclusion in modern processes of transformation of many spheres of social and cultural life, first of all through new channels of socialization – the Internet and the media.

Conclusion

According Dumazedier the “civilization of leisure” has already come, although it is at the beginning of its development. Arguments in favor of its existence are the rapid growth of the amount of free time for all sectors of society, the growth of the value of leisure and, in particular, it is growing autonomy. Leisure and work as values, according to Dumazedier, change places: leisure ceases to be a simple compensation of labor, becomes a necessity, and turns into an “independent variable”, into “the meaning of the evolution of developed industrial societies” (Dumazedier 1993:83).

In this case youth in society also changes their opinion about leisure concept. Youth leisure secures, and in many respects also founds in a young man such habits and skills, which then will completely determine his/her attitude to free time (Littlefield 2012: 465). It is at this stage of a person’s life that an individual style of leisure and recreation is developed, the first experience of organizing free time accumulates, and attachment to this or that occupation arises.

The product of leisure practices of a modern person should be primarily health, its development and positive social experience acquired in the process of leisure (Eremeeva 2017: 43). Moreover, the rules for organizing recreational activities and the norms of leisure behavior should be socialized from childhood. Leisure activities are designed to perform recreational, developing, entertaining, socially useful functions (Barton, Jackson 1999:17). Sufficient availability and rational use of leisure practices leads to improving education, cultural level, mastery of science, participation in social activities determine the real possibility of expanded reproduction of both the workforce and the spiritual forces of society.

Creating an effective mechanism for informing students about programs and projects in the leisure sector at university, presenting motivation to participate in these activities are main methods (Sharkovskaya 2014:100). Often, students do not

know what kind of leisure activities they can offer to the university on a free basis, not to mention the regional and city programs implemented by the relevant institutions.

In this case, it can be recommended to promote university events by internet resources: websites, blogs, Internet pages about possible leisure activities and thematic events or advance web page of university by doing advertisements more attractive and visual for students.

It is important to notice that web page of university directed mostly to reports about leisure events, rather than advertise and promote these events. The university has full important social infrastructure objects, but student don't use this opportunity. Thus it is necessary to popularize university leisure. It is useful not only for students but also for the university, as the leisure sphere is very profitable in economic aspect.

References

- 1 Babeshko O. A. (2013) Osobennosti samorealizatsionnogo dosuga studentov [Features of self-realization leisure of students] *Analytics of culture studies*. №26. pp. 136-143.
- 2 Barton, T., Jackson, E. (1999) Reviewing leisure studies: an organizing framework. *Leisure Studies*. State College, Venture Publishing, Inc., pp. 17-18.
- 3 Cooper, W. (1999) Some philosophical aspects of leisure theory. *Leisure Studies*. State College, Venture Publishing, Inc., pp. 3-15.
- 4 Dilley, R. E., Scraton, Sh. J. (2010) Women, clamping and serious leisure. *Leisure Studies*, No. 2, pp. 125—141.
- 5 Dudkina, M. V., Kovalev, V. P. (2012) Vneauditornaya deyatel'nost' kak chast' obrazovaniya i dosuga studentov [Extracurricular activities as part of the education and leisure of students] *Vestnik CHGPU im. I.Y. Yakovleva*. №1-1. pp.38-45.
- 6 Dumazedier, J. (1993) Towards a civilization of leisure *Vestn. MSU*. Ser. 12, the Socio-political research. – No. 1. pp. 83-88.
- 7 Elkington, S. (2012) Review of the book S. Page and J. Connell "Leisure: an introduction". Harlow, Pearson, 2010, 544 pp. *Leisure Studies*, 2012, No. 2, pp. 256-258.
- 8 Grushetskaya, I.N. (2016) Tipologiya sovremennykh tekhnologiy organizatsii dosuga molodezhi [Typology of modern technologies of youth leisure organization]. *Bulletin of Kostroma State University. Series: Pedagogy. Psychology. Socio-kinetics*. №4. pp.282-283.
- 9 Ivanov, V. M., Denshchikova, T. U. (2009) Dosug sovremennykh studentov kak sfera sotsializatsii lichnosti [Leisure of modern students as a sphere of socialization of personality]. *Science. Innovation. Technologies*. №6. pp.43-46.
- 10 Jackson, E., Scott, D. (1999) Constraints to leisure. *Leisure Studies*. State College, Venture Publishing, Inc., pp. 299-321.
- 11 Kelly, J. (1999) Leisure and society: a dialectical analysis. *Leisure Studies*. State College, Venture Publishing, Inc., pp. 53-68.
- 12 Klyusko, Ye. M. (2016) Sovremennoye sostoyaniye kategorial'nogo apparata teorii dosuga (po materialam zarubezhnykh issledovaniy) [The current state of the categorial apparatus of the theory of leisure (on the basis of materials of foreign research)]. *Vestnik MGUKI*. №1 (69). pp.170-181.
- 13 Littlefield, J., Siudzinski, R. (2012) Nike your own hike: equipment and serious leisure along the Appalachian Trail. *Leisure Studies*, No. 4, pp. 465-486.
- 14 Petrova M. E. (2011) Osobennosti dosugovoy zhiznedeyatel'nosti studentov: sotsiologicheskiy analiz [Features of leisure activities of students: a sociological analysis]. *Service +*. №3. pp. 43-48.
- 15 Ridinger L. L., Funk D. C., Jordan J. S., Kaplanidou K. (2012) Marathons for the masses: exploring the role of negotiation- efficacy and involvement on running commitment. *Leisure Research*, No. 2, pp. 155-178.
- 16 Rojek C. (2005) An outline of the action approach to leisure studies. *Leisure Studies*, No. 1, pp. 13-25.
- 17 Rojek C. (1999) Deviant leisure: the dark side of free-time activity. *Leisure Studies*. State College, Venture Publishing, Inc., pp. 81-95.
- 18 Russell, R. V. (2005) Pastimes. The context of contemporary leisure. Sagamore Publishing L.L.C. Champaign, Illinois, p 414.
- 19 Savchenko, V. S. (2014) Formirovaniye sotsial'noy aktivnosti studentov vuza v dosugovoy deyatel'nosti [Formation of social activity of university students in leisure activities]. *Vector of science of Togliatti State University. Series: Pedagogy, psychology*. №3. pp.179-184.

- 20 Sharkovskaya, N. V. (2014) Ponyatiye «dosug» v kontekste gumanitarnogo diskursa [The concept of «leisure» in the context of humanitarian discourse]. Bulletin of the Moscow State University of Culture and Arts. № 5 (61). pp. 100-106.
- 21 Shaw, S. (1999) Gender and leisure. Leisure Studies. State College, Venture Publishing, Inc., pp. 271-281.
- 22 Stebbins, R. (1999) Serious leisure. Leisure Studies. State College, Venture Publishing, Inc., 1999, pp. 67-79.
- 23 Stebbins, R. (2005) Project-based leisure: theoretical neglect of a common use of free time. Leisure Studies, No. 1, pp. 1-11.
- 24 Surovenkova, M. A. (1998) Dosugovaya deyatel'nost' sovremennoy studencheskoy molodezhi [Leisure activities of modern student youth] Bulletin of the Association of Tourism and Service Universities №1. pp. 67-71.
- 25 Vagapova, A. R. (2017) Predpochitayemye formy dosuga studencheskoy molodezhi [The preferred forms of leisure for student youth]. Izv. Sarat. University of Nov. Ser. Ser. Acmeology of education. Developmental psychology. №2. S.164-167.
- 26 Voronin, A.A. (2011) Dosug v diskurse sovremennoy vospitaniya molodezhi [Leisure in the Discourse of Modern Education of Youth]. Society and Law. №2 (34). pp. 286-288.
- 27 Yeremeyeva, L.I. (2017) Dosugovaya deyatel'nost' kak faktor samorazvitiya studencheskoy molodezhi [Leisure activity as a factor in the self-development of student youth]. Vestnik UGU. 2017. №1-1 (44). pp.43-48.

Литература

- 1 Бабешко О. А. Особенности самореализационного досуга студентов // Аналитика культурологии. 2013. №26. – С. 136-143
- 2 Barton T., Jackson E. Reviewing leisure studies: an organizing framework. Leisure Studies. State College, Venture Publishing, Inc., 1999, pp. 17-18.
- 3 Cooper W. Some philosophical aspects of leisure theory. Leisure Studies. State College, Venture Publishing, Inc., 1999, pp. 3-15.
- 4 Dilley R. E., Scraton Sh. J. Women, clamping and serious leisure. Leisure Studies, 2010, No. 2, pp. 125—141.
- 5 Dudkina M. V., Kovalev V. P. (2012) Vneauditornaya deyatel'nost' kak chast' obrazovaniya i dosuga studentov [Extracurricular activities as part of the education and leisure of students] Vestnik CHGPU im. I.Y. Yakovleva. №1-1. pp.38-45.
- 6 Dumazedier J., towards a civilization of leisure Vestn. MSU. Ser. 12, the Socio-political research. – 1993. – No. 1. pp. 83-88.
- 7 Elkington S. Review of the book S. Page and J. Connell “Leisure: an introduction”. Harlow, Pearson, 2010, 544 pp. Leisure Studies, 2012, No. 2, pp. 256-258.
- 8 Грушецкая И.Н. Типология современных технологий организации досуга молодежи // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. 2016. №4. С.282-283
- 9 Иванов В. М., Денщикова Т. Ю. Досуг современных студентов как сфера социализации личности // Наука. Инновации. Технологии. 2009. №6. С.43-46
- 10 Jackson E., Scott D. Constraints to leisure. Leisure Studies. State College, Venture Publishing, Inc., 1999, pp. 299-321.
- 11 Kelly J. Leisure and society: a dialectical analysis. Leisure Studies. State College, Venture Publishing, Inc., 1999, pp. 53-68.
- 12 Ключко Е. М. Современное состояние категориального аппарата теории досуга (по материалам зарубежных исследований) // Вестник МГУКИ. 2016. №1 (69). С.170-181
- 13 Littlefield J., Siudzinski R. Nike your own hike: equipment and serious leisure along the Appalachian Trail. Leisure Studies, 2012, No. 4, pp. 465-486.
- 14 Петрова М. Е. Особенности досуговой жизнедеятельности студентов: социологический анализ // Сервис +. 2011. №3. С.43-48
- 15 Ridinger L. L., Funk D. C., Jordan J. S., Kaplanidou K. Marathons for the masses: exploring the role of negotiation-efficacy and involvement on running commitment. Leisure Research, 2012, No. 2, pp. 155-178.
- 16 Rojek C. An outline of the action approach to leisure studies. Leisure Studies, 2005, No. 1, pp. 13-25.
- 17 Rojek C. Deviant leisure: the dark side of free-time activity. Leisure Studies. State College, Venture Publishing, Inc., 1999, pp. 81-95.
- 18 Russell R. V. Pastimes. The context of contemporary leisure. Sagamore Publishing L.L.C. Champaign, Illinois, 2005. p 414.
- 19 Савченко В. С. Формирование социальной активности студентов вуза в досуговой деятельности // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология. 2014. №3. С.179-184
- 20 Шарковская Н. В. Понятие «досуг» в контексте гуманитарного дискурса // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. 2014. № 5 (61). С. 100-106.
- 21 Shaw S. Gender and leisure. Leisure Studies. State College, Venture Publishing, Inc., 1999, pp. 271-281.
- 22 Stebbins R. Serious leisure. Leisure Studies. State College, Venture Publishing, Inc., 1999, pp. 67-79.
- 23 Stebbins R. Project-based leisure: theoretical neglect of a common use of free time. Leisure Studies, 2005, No. 1, pp. 1-11.
- 24 Суровенкова М. А. Досуговая деятельность современной студенческой молодежи // Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса. 2013. №1. С.67-71
- 25 Вагапова А. Р. Предпочитаемые формы досуга студенческой молодежи // Изв. Сарат. ун-та Нов. сер. Сер. Акмеология образования. Психология развития. 2017. №2. С.164-167
- 26 Воронин А.А. Досуг в дискурсе современного воспитания молодежи // Общество и право. 2011. №2 (34). С.286-288
- 27 Еремеева Л.И. Досуговая деятельность как фактор саморазвития студенческой молодежи // Вестник ЮГУ. 2017. №1-1 (44). С.43-48

Нұран Д.Н.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
«Әлеуметтік жұмыс» мамандығының 1-курс PhD докторанты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: dinara386@mail.ru, тел.: +7 707 823 1525

СОҚЫРЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ: ЗАҒИП ЖАНДАРДЫҢ ҚОҒАМҒА ИНТЕГРАЦИЯЛАНУЫ

Барлық әлемде мүгедектер денсаулықтарындағы ауытқушылықтар мен өмірлік іс-әрекет шектелуінің салдарынан өздерін экономикалық, әлеуметтік, моральды және саяси аспектілерде теңсіздікті сезінетін тұрғындардың бір бөлігі болып табылады. Соның ішінде зағип жандардың да жағдайы – өте өзекті мәселе. Адам кеңістікте өздігінен қозғала алмай, біреудің көмегіне мұқтаж болады, адамның араласатын адамдар шеңбері тарылады, жалпы әлеуметтену процесіне кері ықпалын тигізеді. Салдары тек өзіне ғана емес, сонымен қатар оның отбасына және қоғамға да елеулі әсер етеді. Әсіресе, ауру немесе жарақаттан кейін көру қабілетінің жоғалуы өмір сүру салтында, әдеттерінде көптеген өзгерістерді тудырып, нәтижесінде психологиялық түзетулерге алып келеді.

Мақаланың мақсаты монографиялық дереккөздер мен ғылыми мақалаларды талдау арқылы зағип жандардың қоғамда бәрімен теңдей өмір сүруі үшін қажетті шаралар жиынтығын анықтау болып табылады.

Әлеуметтік саясаты зағиптардың санын азайту, зағиптар мен нашар көретіндерді қоғамға бейімдеудің және интеграциялаудың басты шарты болып табылады. Зағип жандарды қоғамға әлеуметтік интеграциялау барысында әлеуметтік оңалту шараларының орны ерекше. Бұл шараларды жүзеге асыру үшін зағип жандарды қосымша тифлотехникалық құралдармен қамтамасыз ету қажет. Сондай-ақ қоғамда мүгедектерге қол ұшын созу идеологиясын қалыптастыру қажет.

Түйін сөздер: соқырлық, мүгедектік, зағип жандар, оңалту, әлеуметтік интеграция.

Nuran D.N.

PhD doctoral student of «Social work», al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: dinara386@mail.ru, tel.: +7 707 823 1525

Blindness as social problem: integration of blind person to society

Worldwide disabled because of a violation of health and limitations in activity are considered to be categories of the disadvantaged in the economic sphere, moral and political aspects. The situation of the blind is one of actual problems of society. A blind person without outside help can not move in space, limited range of communication, overall a very negative impact on socialization. The consequences hurt not only the individual but also the family and society. Especially acquired blindness has great psychological changes that result from the human need of psychological correction.

The purpose of the article is to identify a set of measures for the blind to live with all on an equal possibilities in society. To achieve the goal were used a monographic analysis of the data and scientific articles.

Active social policy in social work and social technologies is one of the conditions reducing the number of blind people, adaptation of the blinds and low sight and their integration in society. In the process of integration of the blind into society the role of social rehabilitation is indispensable. For the implementation of these measures it is necessary to provide the blind with with typhlitis technical means. You also need to create the ideology in the society to assist the disabled.

Key words: blindness, disabilitation, blind person, rehabilitation, social integration.

Нуран Д.Н.

PhD докторант специальности «Социальные работы» 1 курса,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, Алматы, e-mail: dinara386@mail.ru, тел.: +7 707 823 1525

Слепота как социальная проблема: интеграция незрячих в общество

Во всем мире инвалиды из-за нарушения здоровья и ограничения в жизнедеятельности считаются категориями уязвимыми в сфере экономики, морали и в политических аспектах. Ситуация с незрячими является одной из наиболее актуальных проблем общества. Незрячий человек без сторонней помощи не может двигаться в пространстве, ограничивается одним кругом общения, что в целом очень негативно влияет на социализацию личности. Последствия вредят не только самому человеку, но и семье, и обществу. В особенности, приобретенная слепота имеет большие психологические изменения, в результате которых человеку необходимы психологические коррекции. Целью статьи является определение мер для незрячих, чтобы жить со всеми на равных правах в обществе. Для этого используется анализ монографических данных и научных статей. Активная социальная политика государства в русле социальной работы и социальной технологии является одним из условий снижения количества слепых, адаптации незрячих и слабовидящих и их интеграции в обществе. В процессе интеграции незрячих в обществе роль социальной реабилитации незаменима. Для осуществления этих мер необходимо снабжать незрячих с тифлотехническими средствами. Также нужно сформировать идеологию в обществе в оказании помощи инвалидам.

Ключевые слова: слепота, инвалидство, незрячие, реабилитация, социальная интеграция.

Кіріспе

Қазақстан қоғамы әлеуметтік жаңғырудың бағдарламасын жүзеге асыру барысында әлеуметтік көмекті қажет ететін топтарға әлеуметтік қолдау мен әлеуметтік қызмет көрсетуге баса назар аударылуда. «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», – деп Ата Заңымызда көрсетілген (Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995). Бұл жерде Қазақстан мемлекетінің жасап жатқан іс-шараларының елімізде тұрып жатқан халықтың әл-ауқатына, игілігіне бағытталып жатқандығын және бағытталатындығын көруімізге болады. Дегенменде әлеуметтік, мәдени, саяси, экономикалық және рухани мүмкіндіктерді денсаулықтарының кемістігіне байланысты тең құқықта толықтай қолдана алмайтын, мемлекет тарапынан және өзін қоршаған ортадан ерекше қолдауды қажет ететін топтар бар.

Адамның әлеуметтік потенциалы ең алдымен физикалық, биологиялық ерекшеліктерімен сипатталады. Сондықтан да, адам жүйе ретінде толыққанды жұмыс жасауы үшін оның он екі мүшесінің сау және толықтай жұмыс істеуі маңызды. Сол жүйенің қандай да бір компоненті ақаулық танытса, ол жүйенің дұрыс жұмыс істеуінде кедергілер туындайды. Соның ішінде көздің адам физиологиясында алар орны өте

ерекше. Бәрімізге белгілі, көз көру қызметін атқарады. Көру арқылы біз сыртқы әлемді танып қана қоймастан, сонымен қатар өз өмірімізді барынша жүзеге асыруға мүмкіндік аламыз. Көздің күдіретімен өз бетімізше қозғала, жұмыс жасай, бағыт-бағдар және білім ала аламыз. Жалпы айтқанда, ешкімге тәуелсіз бар құқықтарымыз мен мүмкіндіктерімізді пайдаланып, жан-жақты өзімізді дамыта аламыз. Ең бастысы көз көру арқылы іс-қимыл, қозғалыс, өзін-өзін қамтамасыз ету мүмкіндігіне, яғни тәуелсіздікке, еркіндікке ие болады. Ал жүре пайда болған соқырлық адамды кері әлеуметтендіру процесіне алып келуі әбден мүмкін.

Ал осы көздің көру бақытына ие болмаған немесе көре жүріп, қандай да бір себептермен зағип болып қалған адамдар қоғамымызда қалай өмір сүріп жатыр? Зағип жандардың қоғам мүшесі ретінде бәрімен тең құқықта өмір сүруі үшін қандай шаралар жасалуда?

Мақаланың объектісі жарықты көруден айырылған (көр соқыр, туғаннан көру қабілетінен айырылған) зағип жандар. Зерттеу пәні зағип жандардың қоғамға интеграциялану мәселесі. Мақаланың мақсаты зағип жандардың қоғамда бәрімен теңдей өмір сүруі үшін қажетті шаралар жиынтығын анықтау болып табылады.

Мақаланың міндеттері:

- мүгедек және мүгедектік ұғымының мазмұнын ашу;
- соқырлық ұғымын медициналық және әлеуметтік тұрғыда анықтау;

- көзі көрмеуіне байланысты мүгедектік мәселесіне Қазақстан Республикасының заңнамалары тұрғысында түсініктеме беру;

- зағип жандарды әлеуметтік оңалту ерекшеліктерін анықтау.

Мақаланың зерттеу әдіснамасы болып монографиялық дереккөздер мен ғылыми мақалаларды талдау әдісі табылады.

Материал

Барлық әлемде мүгедектер денсаулықтарындағы ауытқушылықтар мен өмірлік іс-әрекет шектелуінің салдарынан өздерін экономикалық, әлеуметтік, моральды және саяси аспектілерде теңсіздікті сезінетін тұрғындардың бір бөлігі болып табылады. Шамамен осыдан 1000 жыл бұрын оларды кемсіту, мойындамау, оқшаулау, басымдық көрсету қарым-қатынасы орын алған болса, ал 100 жылдан бері ол аяушылыққа және ізгі ниеттілікке ауысты. Қазіргі таңда мүгедектерге, соның ішінде соқырларға деген жағымды қарым-қатынас байқалады (Sood, Nada, Nagpal, 2004).

Қазақстан Республикасының мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы Заңы бойынша мүгедек ұғымына тұрмыс-тіршілігінің шектелуіне және оны әлеуметтік қорғау қажеттігіне әкеп соқтыратын, ауруларға, мертігулерге (жаралануға, жарақаттарға, контузияларға), олардың зардаптарына, кемістіктерге байланысты организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулығы нашарлаған адам деген анықтама беріледі. Ал мүгедектік деп организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулықтың бұзылуы салдарынан адамның тіршілік-тынысының шектелу дәрежесі айтылған (Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы, 2005).

Мүмкіндігі шектеулі адамдарды әлеуметтік оңалту қазіргі әлеуметтік көмек пен әлеуметтік қызмет көрсету жүйелері үшін ең маңызды және қиын міндеттердің бірі. Мүгедектер құқығы жөніндегі декларация 1975 жылы қабылданды. Мүгедектерді қоғамға бейімдеуде, олардың әлеуметтік топ ретіндегі ерекшеліктерін, психологиясын білудің маңызы зор. Мүгедектер тәуелсіздігі Декларациясы оларға әлсіз адам ретінде қарамауға, тең серіктестік тұрғыдан қарым-қатынас жасауға, олардың өмірге белсенді позициясын қалыптастыруға, құрметтеуге шақырады. Бұл құжатта мүгедектерге қалай қарау, қатынас жасау керектігі, мүгедектердің көңіл-күйі, ортадан не қажет ететіні көрсетілген.

Аталған құжат мүгедектермен әлеуметтік жұмыс жүргізу туралы нұсқау десек болады.

Мүгедектер құқығы туралы декларацияға сәйкес (БҰҰ, 1975) мүгедек денелік және ақыл-ой мүмкіндіктеріндегі кемшіліктеріне қарай жеке және әлеуметтік өмірдегі қажеттіліктерін өздігінше қамтамасыз ете алмайтын әрбір адам (The convention on the rights of persons with disabilities, 1975). 1992 жылғы 5 мамырдағы Еуропа кеңесі Ассамблеясының 44 сессиясының реабилитациялық бағдарламасына сәйкес мүгедектік денелік, психологиялық, әлеуметтік, мәдени, заңдық және басқа да кедергілерге байланысты адамның қоғамның дені сау мүшелері сияқты болуына мүмкіндік бермейтін шектеулердің болуы ретінде анықталады (Епифанова, 2017).

Мүгедектіктің түрлері, себептері.

I Жасына қарай мүгедектікті: 1) мүгедек балалар; 2) ересек мүгедектер;

II. Пайда болуына қарай: 1) бала кезінен мүгедек болғандар немесе туа пайда болған кемістік; 2) соғыс мүгедектері; 3) еңбек мүгедектері;

III. Жалпы аурулары бойынша: 1) еңбекке жарамды; 2) еңбекке жарамсыз;

IV. Мүгедектік дәрежесіне қарай: 1-топтағы мүгедек-еңбекке жарамсыз; 2-топтағы мүгедек уақытша еңбекке жарамсыз немесе белгілі бір ауқымдағы жұмысқа ғана жарамды; 3-топтағы мүгедек – еңбекке жарамды; 4-топтағы мүгедек-еңбекке жарамды, – деп бөліп көрсетуге болады.

Мүгедектерге өмірде қиындық келтіретін кедергілер:

- *денелік шектеулер*, ақыл-ой, денелік басқа да кедергілер мүгедектің өздігінше кеңістікте қозғалуын қиындатады;

- *еңбектік шектеулер*, патологиялық жағдайына байланысты мүгедектің жұмыс орнына бару мүмкіндігінің қиындауы немесе тіптен болмауы;

- *аз қамтамасыздандырылғандық*, әлеуметтік-еңбектік шектеулердің салдарынан төмен еңбекақымен күнелтуге немесе абыройлы түрде өмір сүруге мүмкіндік бере алмайтын төлемдерге қарап қалу;

- *кеңістіктік-орталық*, қоршаған ортада еркін түрде қозғалуға жағдайлардың жеткіліксіздігі;

- *ақпараттық*, өте маңызды жалпы ақпараттар мен жеке өздерінің өміріне тікелей қатысы бар ақпараттарды алудағы кедергілер;

- *эмоционалдық*, бір жағынан қоршаған ортадағы адамдардың таңдана, күлкімен, мүсіркеумен, қорқыныспен қарауы, екінші жағынан

мүгедек адамның өзін аяуы, қоршаған адамдарға өшпенділікпен қарауы, өзінің жағдайына біреулерді кінәлау, оқшаулану, аса қамқорлықты күту т.б. сияқты екі жақты түрде көрінеді;

- *коммуникативтік шектеулер*, дене мүшесіндегі кемістіктердің негізінде шектеулердің болуынан, эмоционалдық тұрғыдан қорғану мақсатында оқшаулану, ұжымнан шеттеп қалу, қалыпты ақпараттардың жеткіліксіздігінен болатын толыққанды қарым-қатынас жасаудың бұзылуы (Абдикерова, 2014).

Соқырлық – бұл терең эмоционалдық және экономикалық мәнге ие физикалық жағдайдың бұзылуына байланысты мүгедектіктің түрі. Медицина тұрғысында соқырлық дегеніміз жарықты қараңғыдан ажырату қабілетсіздігін тудыратын екі көздің көруінің қайтарымыз жойылуы. Дегенмен бұл адам жағдайының сипаттамасы болғанымен, әлеуметтік тұрғыда бұдан көп мағынаны білдіреді. Адам кеңістікте өздігінен қозғала алмай, біреудің көмегіне мұқтаж болады, адамның араласатын адамдар шеңбері тарылды, жалпы әлеуметтену процесіне кері ықпалын тигізеді. Салдары тек өзіне ғана емес, сонымен қатар оның отбасына және қоғамға да елеулі әсер етеді. Әсіресе, ауру немесе жарақаттан кейін көру қабілетінің жоғалуы өмір сүру салтында, әдеттерінде көптеген өзгерістерді тудырып, нәтижесінде психологиялық түзетулерге алып келеді (Foxall, 1992).

Толықтай соқырлық жарықты түбегейлі сезбеу ретінде анықталады. Кейбір елдерде «тәжірибелік соқырлық» деген ұғым бар. Тәжірибелік соқырлық (көруге деген біршама қабілеттілік) – адамның қараңғы мен жарықты ажырата білу жағдайы, кейде тіпті визуалды ақпараттарды да қабылдай алу қабілетінің болуы, бірақ бұл қабілеттілік нақты еместігі сондай, оған сенім артудың қажеті жоқ.

Соқырлық туа біткен және жүре біткен болып екіге бөлінеді. Туа біткен соқырлық – бұл бас миының көру жүйкесінің, көз торларының кейбір бөліктерінің дамуының бұзылуы. Жүре біткен соқырлық көз ауруларының салдарынан пайда болады: глаукома, трахома, кератит, көру жүйкесінің бұзылуы, сондай-ақ көз алмасының жарақаты, көз шарасы мен бас сүйек-ми зақымы.

Соқырлық жағдайында адам мүгедек болып саналады. Көзге байланысты мүгедектік екіге бөлінеді: соқыр және әлсіз көруші. Бұл бөліністің көз өткірлігінің көрсеткішіне байланысты. 0 мен 0,04 аралығындағы көрсеткіштегілер соқыр болып, ал 0,04 пен 0,2 аралығындағы көрсеткіштегілер әлсіз көретіндер болып санала-

ды. Олардың арасындағы басты айырмашылық әлсіз көрушілер үшін көз ақпараттың негізгі қайнар көзі ретінде қала береді және әртүрлі іс-әрекеттерде пайдаланылады (оқу және жазу) (Гельмутдинова, Сабитова, 2012).

Көзінің көрмеуіне байланысты мүгедек болып қалған зағип жандар осы жоғарыда айтылған барлық кедергілерге ұшырайды. Бұл әлеуметтік топ мемлекет тарапынан аса әлеуметтік қорғауға, айналасындағылардың оларға әрқашан қол созуына мұқтаж.

Осындай көзі көрмейтін зағип жандарға әлеуметтік көмек көрсету қазіргі таңның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Заңнамаларымыз кез келген топтағы мүгедектердің білім алуына, жұмыспен қамтамасыз етілуіне тиым салынбағанымен, тәжірибе жүзінде тек үшінші топтағы мүгедектер ғана жұмыс істеуге қабілетті. 1-2 топтағы мүгедектер жұмыссыздар ретінде есепке тұра алмайды. 1-2 топтағы мүгедектерге анықтама бергенде, оларға «жұмыс істеуге қабілетсіз» деп жазып береді. Сондықтан да 1-2 топтағы мүгедектер тек зейнетақы алады. Сондай-ақ зағип жандар тифлотехникалық құралдармен қамтамасыз етіледі. Тифлотехникалық құралдар дегеніміз – мүгедектердің көру кемістігі салдарынан жоғалтқан мүмкіндіктерін түзеуге және олардың орнын толтыруға бағытталған құралдар (Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы, 2005).

Бұзылыс, өмірлік іс-әрекеттің шектелуі және әлеуметтік жетіспеушіліктің Халықаралық номенклатурасына сәйкес көру қабілетінің бұзылуының мынандай түрлері қарастырылған:

- екі көздің де көруінің терең бұзылуы;
- бір көздің көруінің терең бұзылуы, ал екінші көз көруінің төмен болуы;
- екі көздің де көруінің орташа бұзылысы;
- бір көздің көруінің терең бұзылуы, ал екіншісінің қалыпты көруі.

Көзілдірік немесе көзге арналған линзалар арқылы көруге болатын болса, бұл көз көрудің бұзылуына жатпайды. Дүниежүзілік статистика бойынша халықтың 1% соқырлыққа ұшыраған екен (Холостова, 2006). Ал Қазақстан бойынша олардың саны 2015 жылғы статистика бойынша 5236 адамды құраған (Knpk.kz).

Әрине көз соқырлығы адамды көп нәрседен шектеп, қоғамға толықтай енуіне кедергісін тигізеді. Дегенмен қазіргі таңда бұрынғы уақыттарға қарағанда олардың да білім, кәсіби білім алуларына, жұмыспен қамтамасыз етулеріне мемлекет тарапынан қолдаулар біршама жетіл-

ген. Зағип балалар мен нашар көретін балаларды арнайы оқытатын мектептердің барлығы, ЖОО-да білім алу мүмкіндіктерінің болуы, арнайы жасалған технологиялық құрылғылар, көзі көрмейтін адамдарға арналған жұмыс орындарының ашылуы олардың қоғамға енуіне ықпал етеді. Қазіргі таңда технологияның көмегімен нашар көретін адамдар өздерінің сыныптастарымен, оқытушыларымен, жұмыстағы әріптестерімен, клиенттері мен достарымен, компьютерлік құрылғылар мен бағдарламалық қамтамасыздандырулардың үнемі инновациясының арқасында бір-бірімен сөйлесе алады (Lisi, 2005).

Бірақ көздері тіпті көрмейтін, яғни абсолютті соқырлық адамның өз-өзіне қызмет етуін төмендетіп, физикалық тәуелділікке алып келеді. Олар қоршаған ортаны қол арқылы сипап, ұстап білу, заттың формасына, иісіне мән беру, аяқ арқылы басып көру, тілмен дәмін сезу арқылы таниды. Ал есту қабілеті оларда өте жоғары дамыған. Есту арқылы кеңістікте бағыт-бағдар жасауға тырысады. Сондықтан да қоғамға ену де және бейімдеуде дауыстарды бақылауға мән берген маңызды. Оларға көмек көрсетуде осы ерекшеліктерді ескеру қажет.

Мүгедектердің қоғамға интеграциялануы олармен әлеуметтік жұмыс технологияларының тиімділігіне байланысты. Мүгедектерді әлеуметтік қорғау – мүгедектерге әлеуметтік көмек көрсету, оңалту, сондай-ақ олардың қоғамға етене араласуы жөніндегі шаралар кешені. Ал мүгедектерді әлеуметтік оңалту дегеніміз мүгедектердің тіршілік-тынысының шектелуін жеңіп шығуы үшін жағдай туғызуға, олардың әлеуметтік мәртебесін қалпына келтіруге, әлеуметтік-тұрмыстық және ортаға бейімделуіне бағытталған шаралар кешені болып табылады (Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы, 2005).

Жалпы оңалту ұғымына қамауда болғаннан кейін, қауіпті әдет немесе аурудан кейін оқыту және терапия арқылы адамның денсаулығын немесе өмірін қалпына келтіру іс-әрекеті деген анықтама беріледі (Definition of rehabilitation).

Медицинадағы оңалту (фр. *rehabilitation*, лат. *re* жеке + *habilis* ыңғайлы, икемделген) бұл – жүре пайда болған (реабилитация) немесе туа біткен (абилитация) аурулардың, сондай-ақ жарақаттардың нәтижесінде физикалық және психикалық шектеулі жандардың денсаулықтарын, еңбек қабілеттіліктерін қалпына келтіру бойынша медициналық, психологиялық, педагогикалық, кәсіби және заңдық шаралардың

кешені. Көзі көрмейтін мүгедектерді оңалту қалпына келтіруге, қызмет көрсетуі бұзылған немесе жойылған ағзаны компенсациялауға, мүгедектің қандай да бір іс-әрекетті атқару қабілеттілігін орнына келтіруге бағытталған іс-шараларды ұйымдастырумен анықталады (vos.org.ru).

Қайта қалпына келтіру медициналық, әлеуметтік, білім беру және кәсіби шараларды адамның функционалды қабілетін барынша жоғарғы деңгейде оқыту немесе қайта оқыту үшін жинақтай және бағыттай пайдалануды қамтиды. Мүгедектерді оңалтудың негізгі үш стратегиясы бар. Олар: институциялануы, насихатталуы және қоғамға бағытталуы (Mishara, 2003; Sharma, Vashist, 2002).

Жалпы, мүгедектерді оңалту мыналарды қамтиды: ертерек ауруды анықтау, диагноз және араласу; жақсарту, жеңілдету, ынталандыру және/немесе қабілетсіз адамдарға, олардың отбасыларына және қызметшілеріне қызмет көрсету; медициналық қалпына келтіру, мүмкіндігінше қабілетсіздігін жою; кеңес және көмек берудің әлеуметтік, психологиялық және т.б. түрлері; өзін әлеуметке енуге, этикетке, қозғалуға, коммуникацияға және арнайы жағдайларда өзіне қажетті күнделікті өмірлік дағдыларын оқыту; техникамен, қозғалумен және т.б. құрылғылармен қамтамасыз ету; арнайы оқу қызметтері; кәсіби оңалту, соның ішінде кәсіби басқару, оқыту, орналастыру және өзін-өзі жұмыспен қамтамасыз ету; мүгедектік тобына байланысты құжатының болуы және тиесілі көмекті алуы (Punani, Rawal, Sajit, 2004; Vanneste 1998).

Оңалту көзі көрмейтін барлық жас ерекшелігіндегі топтарды және мүгедектер категорияларын қамтиды: соқырлар, әлсіз көрушілер, жұмыс істейтіндер және денсаулығы мен жасына байланысты жұмыс істемейтіндер.

Соқырларды оңалтудың қазіргі орталықтарында мынандай кешенді оңалдандырулар жүзеге асырылады:

- медициналық – көру функциясын қалпына келтіру, қалған көру қабілетін алдын ала емдеуге бағытталған;

- әлеуметтік – емдеу-сауықтыру, мәдени-сауықтыру шараларының кешені;

- әлеуметтік – зағиптардың әлеуметтік интеграциясына, жойылған қоғамдық байланыстарды қалпына келтіруге, өз-өзіне қызмет көрсетудің қарапайым дағдыларын қалпына келтіру мен қалыптастыруға, физикалық және әлеуметтік ортаға, Брайль жүйесінде оқуға бағытталған шаралар кешені;

- психологиялық – тұлғаны психологиялық қалпына келтіру, соқырлық жағдайында өмір сүруге дайындау;

- педагогикалық – оқыту және тәрбиелеу;

- кәсіби – кәсіби бағдар, кәсіби дайындық және денсаулығына, біліктілігіне, жеке қабілеттеріне сай жұмысқа орналастыру;

- теплотехникалық құралдарды өңдеу және енгізу, соқырларды онымен қамтамасыз ету.

Оңалту жүйесінде мүгедектерді медициналық-әлеуметтік оңалтудың алар орны ерекше.

Зағиптарға арнайы инфрақұрылымдық құрылғылармен жабдықталған тренажер залдарында немесе арнайы спорт алаңдарында дене шынықтырушылық іс-шаралар жүргізіледі. Зағиптарды оңалтудың барлық шаралары мүгедектердің қозғалыс белсенділіктерін көтеру мен олардың адамдармен араласу дағдысын қоса алып жүруге бағытталуы тиіс. Өйткені әлеуметтік оңалтудың табысы олардың кеңістікте қозғала алуы, қоршаған ортамен байланыс орната алуымен байланысты, ал көр соқырлық қозғалу дағдысы мен ептілігінің қалыптасуын, қозғалыс бостандығын, адамдармен араласу дағдысын шектейді (Карагозова, 2008). Зағиптар үшін спорт қозғалу, бағдар ұстану, компенсаторлы және сенсорлық жүйелерді дамыту, қорқынышты жеңу қабілетін тудыратын адам өмірінің басты көрсеткіштерін жетілдіретін ең күшті оңалту құралы және дамудың негізі болып табылады. Қазіргі таңда зағиптар мен нашар көретіндер арасында жеңіл атлетика, жүзу, еркін күрес және дзюдо, шаңғы, мини-футбол сияқты спорт түрлері бойынша халықаралық жарыстар ұйымдастырылады. Спортпен, дене шынықтырушылық жаттығулармен айналысу, сондай-ақ битерапиясы қозғалыс координациясын жақсартып, бағыт-бағдар ұстануға тез үйренуге және денесін басқаруға көмектеседі. Дене шынықтырумен қатар би сабағын қатар алып жүргендердің физикалық потенциалының жоғары екендігі байқалған. Бұл қосылыстың ерекшелігі – дене мен есту қабілетінің гармониялық дамуы. Дене шынықтырумен және бимен айналысатын зағиптар немесе нашар көретіндер қозғалыстарында өздерін еркін, айқын және сенімді сезінеді.

Бимен айналысу психотерапевтік бағыттылыққа да ие. Бәрінен бұрын, бұл – өзін жаңа сапада эмоционалды сезінуі және өзін тұлға ретінде сыйлауы. Сонымен қатар, би сабағының бірден-бір міндеті – көзі көрмейтін мүге-

дектерді тұлғааралық қарым-қатынасқа қосу, психологиялық жайлылықты орнату және моральды тәуелсіздікті қалыптастыру. Сабак күйзелісті және қоршаған ортаға және өзіне ашуын шешудің күшті құралы болып табылады (Definition of rehabilitation).

Ағзаның компенсаторлық бейімделуі соқырларға тек қана ірі объектілердің түстерін ғана емес, сонымен қатар пішінін айыру мүмкіндігін тудыратын фотосезімталдылық кодын бөледі. Мұндай қабілетке ие соқыр адам үлкен заттарға жақындай бергенде олардың кедергісін сезеді, кейде объектінің көлемі мен материалын анықтай алады.

Терімен сезіну және есту қызметін пайдалануға негізделген тифлотехникалық құрылғылар зағип жандарға көмек береді: аялдамаларда, өтпелдерде, ішкі және сыртқы информаторлар, көлік құралдарының және ішіндегі рельефті (Брайль бойынша) жазбалар, есік ашылуының электронды жүйесі және т.б.

Зағип жандардың ең үлкен мүмкіндіктерінің шектеулерінің бірі – уақыт пен кеңістікті анықтай алмауы. Бағытқа икемділігі қоршаған орта жағдайын, алынған ақпаратты өңдеу және жағдайды адекватты анықтау тікелей және жанама қабылдау арқылы жүзеге асырылады.

Бағдарлау қабілеттілігі мыналарды қамтиды:

- уақытты жалпы қабылданған белгілер (тәулік уақыты, жыл мезгілі және т.б.) бойынша анықтау қабілеті;

- қай жерде тұрғанын кеңістіктік бағдар, иіс, дауыс арқылы анықтау қабілеті;

- сыртқы объектіні, жағдайды және өзін уақыттық және кеңістік қатынас бойынша орнын дұрыс жобалау қабілеті;

- өзінің жеке тұлғасын, оны мен солын айыру, дене сұлбасын бағдарлау қабілеттілігі;

- түскен ақпаратты (ауызша, ауызша емес, есту, дәм сезу, түйсіну, иістік) қабылдау және дұрыс әрекет ету қабілеттілігі.

Көзі көрмейтін адамдардың әлеуметтік-тұрмыстық және әлеуметтік ортаға бейімделуін кеңестікте қауіпсіз қозғалуына ықпал ететін түйсіктік (дене түйсігі), есту және көру, яғни бағыт-бағдар жүйесі қамтамасыз етеді.

Түйсіктік бағдар: бағыттаушы тұтқа, тұтқалардағы бедерлі белгілер, шығыңқы жазбалармен немесе Брайль шрифтімен жазылған кестелер, қабаттардың, ғимараттардың бедерлі жоспарлары және т.б.; кедергілер алдындағы едендердің бетінің ерекшеленуі (бұрылыстар, баспалдақтар, өрлеулер, кіре берістер).

Есту бағыт-бағдарлары: кірер алдындағы дауыстық шамшырақтар, радиотрансляция.

Көру бағдарлары: әр түрлі символ түріндегі арнайы жарықтандырылған көрсеткіштер және ашық, түрлі-түстердің кереғарлығын пайдаланатын пиктограммалар; есіктердегі түрлі түсті кереғарлық белгілер және т.с.с.; кестелердегі мәтіндік ақпараттар барынша қысқа болулары тиіс.

Жолдардағы құрылыстық элементтерді (баспалдақтар, лифт, вестибюльдер, кіреберістің басталуы мен аяқталуы) түрлі түсті, акустикалық және дене түйсігі кереғарлығына негізделіп жасалған бағыт-сілтеуші жүйесімен жабдықтандырылуы тиіс.

Көру бағдарлары мен басқа да визуалды ақпараттар еден деңгейінен 1,5 м кем емес және 4,5 м көп емес биіктікте қарама-қарсы фонда орналастырылуы қажет. Бағыт-бағдар жүйесі барынша ұйымдастырылған болуы тиіс.

Зағип жандарды қоғамға әлеуметтік интеграциялау барысында әлеуметтік оңалту шараларының орны ерекше. Бұл шараларды жүзеге асыру үшін зағип жандарды мынандай қосымша тифлотехникалық құралдармен қамтамасыз ету қажет.

- қозғалу және бағыт-бағдар ұстану үшін таяқ, бағдарлау жүйелері – лазерлі лакотарлар, жарықтық және т.б.;

- өз-өзіне қызмет ету үшін – мәдени-тұрмыстық және шаруашылық бағыттағы тифлоқұралдар, яғни тамақ дайындауға, тігуге, балаға күтім жасауға икемделіп жасалған құралдар;

- ақпараттық қамтамасыз ету, оқыту үшін арналған құралдар, Брайль бойынша хат тану, «сөйлейтін кітап» жүйесі, арнайы компьютерлік құрылғылар және т.б.;

- еңбек ету үшін еңбектік іс-әрекеттің түріне байланысты кәсіпорындар зағип жандарды қажетті құрылғылар мен құралдармен қамтамасыз етеді. Көздері нашар көретін адамдар үшін көру қабілетін түзететін арнайы құралдар қажет: үлкейтіп көрсететін қондырғылар, лупалар, гиперокулярлар, телескоптық, сферопризматикалық көзілдіріктер, сондай-ақ тұрмыстық, шаруашылықтық және ақпараттық бағыттағы кейбір тифлотехникалық құрылғылар. Тифлотехникалық құрылғыларды басқа реабилитациялық шаралармен пайдалану зағиптардың жан-жақты дамуларына, мәдени деңгейлерін көтеруге, шығармашылық қабілеттерін ашуға, олардың қазіргі кәсіпорындық және қоғамдық өмірге белсенді қатысу құқықтары мен мүмкіндіктерін туғызады.

Көзіне байланысты мүгедектер транспортты өз беттерінше қолдану қиындығына ұшырайды. Олар үшін тек техникалық икемделу аздық етеді, вербалды, дауыстық (бағыт көрсетуші, қауіптілікті хабарлаушы) ақпараттардың нақты болғаны өте қажет. Ал мүлде көрмейтін адам үшін қоғамдық көлікті пайдалану тек екінші адамның көмегіне қажет етеді [9]. Сондықтан да мүгедектерге қоғамдық ортада әрдайым көмек көрсетуге дайын болуымыз қажет. Жалпы, мүгедектерге көмек көрсетудің этикетін халықтың игергені өте маңызды.

Қорытынды

Әлемде зағиптардың саны күн санап өсіп келеді. 2020 жылы зағиптардың саны 75 миллионды құрайтын болады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мамандары бұл жағдайды жақсы қырына ауыстыратын шұғыл шаралар қолдану қажет деп дабыл қағуда. ДДҰ-ның (Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы) мәліметтері бойынша қазіргі таңда зағиптардың саны 37 млн құрайды және олардың 125 миллионының көру қабілеттері өте төмен.

Сарапшылардың айтуынша, төрттен үш жағдайда соқырлықты емдеуге болады екен. Ол үшін заманауи біліктендірілген көмек қажет. Қазіргі медицина мен диагностикалаудың жаңа әдістері көз ауруының кез келген түрін анықтай алады. Дұрыс диагностика қою арқылы көптеген көз ауруларының алдын алуға, емдік шараларды жүзеге асыруға мүмкіндік бар (Всемирный день слепых stcmp.ru/stati/eu7Einge). Бұл жүре пайда болатын соқырлықтың үлесін азайтудың бірден-бір жолы болып табылады.

Әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік технологиялар саласындағы мемлекеттің белсенді әлеуметтік саясаты зағиптардың санын азайту, зағиптар мен нашар көретіндерді қоғамға бейімдеудің және интеграциялаудың басты шарты болып табылады.

Көзі көрмеуіне байланысты мүгедектерді өзін-өзі дамыту негізінде әлеуметтік бейімдеу мен оңалтудың тиімділігіне қол жеткізу үшін мынандай іс-әрекеттер жиынтығы қажет: көз кемістігіне байланысты мүгедектерді жұмыспен қамту және позитивті әлеуметтік топтарға қосу арқылы олардың әлеуметтік статусын қалпына келтіру; материалдық және тұрғын-үй қажеттілігімен қамтамасыз ету; олардың отбасы мүшелерімен жағымды тұлғааралық байланыстары мен қарым-қатыстарын қалпына келтіру; адамның микро-, мезо- және

макродеңгейдегі белсенділігі мен өз бетінше әрекет етуін жоғарылату. Көз кемістігіне байланысты мүгедектер мәселесін зерттеу олардың қоғамға интеграциялануы үшін көптеген шаралар кешенінің қажеттілігін көрсетеді. Олардың қоғамда өздерін толыққанды мүше ретінде сезінулері үшін тек мемлекет тарапынан ғана емес, сонымен қатар қоғамда өмір сүруші әрбір адам тарапынан қолдау қажет. Әрбір адам мүгедектерге көмек көрсету этикетінің сауаттылығынан хабардар болғаны маңызды. Осының негізінде мүгедектердің әлеуметтік көңіл-күйін, әлеуметтік сезінуін, қоғамға енуін жақсарта аламыз. Біздің қоғамда – Қазақстанда мүгедектердің қоғамнан окшауланбай бәрімен бірдей өмір сүрулері үшін әлі де толықтай жағдай жасалмаған.

Мүгедектер ұдайы мемлекет назарында бола тұрса да, олардың мұңы азаймай келеді. Әрбір әлеуметтік объектіге немесе тұрғын үйге мүгедектер жете бермейді. Синхронды дыбыс дабылдары бар арнайы бағдарламалар, жол белгілері мен нұсқағыштар, негізінен, орталық көшелерге орнатылған. Барлық қоғамдық орындарда жеделсаты (лифт) қондырылмаған. Қала көшелерінде бөгде адамның көмегісіз жүрген мүгедектерді кездестіре алмайсыз. Өйткені, олар қоғамдық көлік қызметтерін пайдалана алмайды, биік тротуардан өзі түсіп не-

месе бағдарламалары дыбыс дабылдарымен жабдықталмаған көшені кесіп өте алмайды. Есту және көру бойынша мүгедектердің көпшілігі радио мен теледидарлардағы ақпараттық және көркем бағдарламаларға қолы жете бермейді, кітапханалар арнайы қаріп пайдаланылған әдебиеттермен қамтамасыз етілмейді. Көптеген тұрғын үйлерде мүгедектер арбаларын түсіру және көтеру үшін бейімделген жеделсаты мен пандустар жоқ, сол себепті қамқөңіл жандардың өз беттерімен дүкен, аурухана, дәріханаларға баруға мұршасы жетпейді. Бос уақыттарын өткізу және демалу нысандарын жиі пайдалану мүмкіндігіне де қол жеткізбей келеді (Ариппай, Әбдікерова, 2014).

Сондықтан біз айналамыздан мүгедектерді өте сирек кездестіреміз. Кездестіргеннің өзінде оларға аяушылық танытып, өзімізді қалай ұстау керектігін де, қандай көмек көрсете алатындығымызды да білмейміз. Өйткені бізде мүгедектер арнайы мектептерде білім алады. Инклюзивті білім беру жүзеге асырылмаған. Жоғары оқу орындарында олардың бірен-сараны ғана жоғары білім алады. Оның өзінде жоғары оқу орындарында мүгедектерге қажетті барлық жағдайлар толықтай жасалмаған. Бұл мәселелерді шешу уақытты және белсенді әлеуметтік саясатты талап етеді.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995жыл, 30 тамыз.
- 2 Sood S, Nada M, Nagpal RC. Psychosocial implications of blind child. *Indian J Community Med.* 2004;29:94–5.
- 3 <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000039>. Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы. 2005 жыл, 13 сәуір, № 39 Заң.
- 4 The convention on the rights of persons with disabilities. 1975y.
- 5 Правовые основы медико-социальной экспертизы: учебное пособие для студентов средних специальных учебных заведений / Е. В. Епифанова. – Краснодар: Академия знаний, 2017. – 306 с.
- 6 Абдикерова Г.О. Әлеуметтік жұмыс: оқу құралы/ Жалпы редакциясын басқарған профессор Г.С. Әбдірайымова. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 548 б.
- 7 Foxall et al. Predictions of loneliness in low vision adults. *Western J Nursing Research*1992; 14:86-89.
- 8 Гельмутдинова М. Сабитова Г. Зрячим о незрячих. В помощь реабилитации инвалидов по зрению. – Казань, 2012, 256 с.
- 9 Холостова Е.И. Социальная работа с инвалидами: учебное пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и С°», 2006. – 260 с.
- 10 Электронный ресурс: Knpk.kz
- 11 Lisi F. The visually impaired and their social integration in the field of work / *International Congress Series* 1282 (2005) 1158–1162
- 12 Электронный ресурс: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/rehabilitation>. Definition of rehabilitation.
- 13 Электронный ресурс: vos.org.gu. Реабилитация слепых.
- 14 Mishra S. Occupational therapy in community based rehabilitation. *The Indian Journal of Occupational therapy.*2003;35:13–6.
- 15 Sharma AK, Vashist P. Community based rehabilitation in primary health care system. *Indian Journal of Community Med.* 2002;27:139–41
- 16 Punani B, Rawal NS, Sajit J, editors. *Manual on Community Based Rehabilitation.* Ahmedabad: Blind Peoples Associations; 2004.
- 17 Vanneste G. Community Based Rehabilitation: An Introduction. *Journal Community Eye Health.* 1998;11:49–50.

- 18 Карагозова И. Социально-педагогическая реабилитация незрячих и слабовидящих школьников во внеурочной работе средствами физической культуры // <http://festival.1september.ru>
- 19 Электронный ресурс: stcmp.ru/stati/eu7Einge. Всемирный день слепых
- 20 Ариппай Н.А., Әбдікерова Г.О. Мүмкіндігі шектеулі топтарды әлеуметтік қорғау // ҚазҰУ хабаршысы. Психология және социология сериясы. №4 (51). 2014. 195-204бб.

References

- 1 Qazaqstan Respublikasyning Konstitutsiyasyi [Constitution of Republic of Kazakhstan]. 1995 жыл [year], 30 тамыз [august].
- 2 Sood S, Nada M, Nagpal RC. Psychosocial implications of blind child. *Indian J Community Med.* 2004;29:94–5.
- 3 <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000039>. Qazaqstan Respublikasynda mygedekterdi әлеуметтік khorg'au turaly [Social protection of invalids in the Republic of Khazakhstan]. 2005 жыл [year], 13 сәуір [april], N 39 Zang [Law].
- 4 The convention on the rights of persons with disabilities. 1975y.
- 5 E.V. Epiphanova. (2017) Pravovyye osnovyi mediko-sotsialnoy ekspertizyi : uchebnoe posobie dlya studentov srednih spetsialnyih uchebnyih zavedeniy [Legal frameworks of medicine-social examination :train aid for the students of the middle special educationalestablishments]. – Krasnodar: Academy of knowledge, 306 p.
- 6 Abdykerova G.O. (2014) Aleumettyk zhmys: okhu khu'raly [Social work: tutorial]. Under the leadership Abdiraïymova G. S., Almaty: The khazakh university. 548p.
- 7 Foxall et al. Predictions of loneliness in low vision adults. *Western J Nursing Research* 1992; 14:86-89.
- 8 Gelmutdinova M., Sabitova G. (2012) Zryachim o nezryachih. V pomosch reabilitatsii invalidov po zreniyu [Sighted about blind. In a help rehabilitations of handicaps on sight.]. Kazan', 256p.
- 9 Holostova E.I. (2006) Sotsialnaya rabota s invalidami: Uchebnoe posobie [Social work with handicaps: tutorial]. Moscow: Publishing and trading Corporation «Dashkov and C^o», 260 p.
- 10 Electronic resource: Knpk.kz
- 11 Franco Lisi. The visually impaired and their social integration in the field of work // *International Congress Series* 1282 (2005) 1158–1162
- 12 Electronic resource: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/rehabilitation>. Defination of rehabilitation.
- 13 Electronic resource: vos.org.ru. Rehabilitation of blinds.
- 14 Mishra S. Occupational therapy in community based rehabilitation. *The Indian Journal of Occupational therapy.* 2003;35:13–6.
- 15 Sharma AK, Vashist P. Community based rehabilitation in primary health care system. *Indian Journal of Community Med.* 2002;27:139–41
- 16 Punani B, Rawal NS, Sajit J, editors. *Manual on Community Based Rehabilitation*. Ahmedabad: Blind Peoples Associations; 2004.
- 17 Vanneste G. Community Based Rehabilitation: An Introduction. *Journal Community Eye Health.* 1998;11:49–50.
- 18 Karagozyna I. Sotsialno-pedagogicheskaya reabilitatsiya nezryachih i slabovidyaschih shkolnikov vo vneurochnoy rabote sredstvami fizicheskoy kulturyi [Socially-pedagogical rehabilitation of blind and cecutientschoolchildren in extracurricular work by facilities of physical culture] // <http://festival.1september.ru>
- 19 stcmp.ru/stati/eu7Einge 5. Vsemirnyiy den slepyih [World day blind].
- 20 N.A. Aryppay, Г.О. Abdykerova. (2014) Mumkyndigi shekteuli toptardy aleumettik korgau [The Social support of invalids] // *The Bulletin of KazNU. Psychology and sociology series.* №4 (51). 2014. pp. 195-204.

Шнарбекова М.К.¹, Абдирайымова Г.С.²

¹PhD докторант, e-mail: shnarbekova.meruert@gmail.com, тел.: +7 707 388 8349

²доктор социологических наук, профессор,
e-mail: gulmira.abdiraimova@kaznu.kz, тел.: +7 707 388 8349
кафедра социологии и социальной работы,

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

МОЛОДЕЖНЫЕ ПРАКТИКИ В ВЫБОРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Данная статья посвящена анализу социальных практик в сфере высшего образования, сложившихся в постсоветский период в странах Центральной Азии, в частности в Казахстане. Авторы связывают эти практики с реакцией системы образования на трансформацию условий ее функционирования после распада Советского Союза. Высшее образование стран Центральной Азии претерпело большие изменения: децентрализацию и расширение экономической свободы учебных заведений (Казахстан); консолидацию ресурсов и приспособление к новым условиям рынка труда (Таджикистан); сохранение положительного опыта и попытку внедрения европейских стандартов (Кыргызстан); введение системы жёсткого контроля бюджета вузов (Узбекистан). Стратегия в системе высшего образования в Казахстане и Кыргызстане была направлена на ее «внутреннее и внешнее» расширение, тогда как Узбекистан и Таджикистан поддерживают развитие гибкой системы профессионально-технического образования, основанного на спрос. Распад советской системы существенно повлиял на Казахстан: разрыв многочисленных связей с ведущими бывшими советскими вузами повлек за собой необратимые процессы в изменении всей инфраструктуры высшей школы страны. Огромное негативное влияние оказало тяжелое, на тот момент, социально-экономическое положение республики. В статье анализируются молодежные практики в выборе высшего образования, сложившиеся в независимом Казахстане. Представлены основные результаты качественного исследования.

Ключевые слова: высшее образование, молодежные практики, экономические барьеры, выбор высшего образования, профессиональный выбор.

Shnarbekova M.K.¹, Abdiraimova G.S.²

¹PhD student, e-mail: shnarbekova.meruert@gmail.com, tel.: +7 707 388 8349

²Doctor Sociological Science, Professor, e-mail: gulmira.abdiraimova@kaznu.kz, tel.: +7 707 388 8349
department of sociology and social work, al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Youth practices of higher education choice

This article is devoted to the analysis of social practices in the field of higher education, formed in post-Soviet Central Asian countries, with specific references to Kazakhstan. The authors link these practices to the reaction of the education system to transformation of its functioning conditions, after the collapse of the Soviet Union. Higher education in Central Asian countries has undergone great changes: decentralization and expansion of economic freedom of educational institutions (Kazakhstan); consolidation of resources and adaptation to the new conditions of the labor market (Tajikistan); preservation of positive experience and an attempt to implement the European standards (Kyrgyzstan); the introduction of rigid control of the budget of universities (Uzbekistan). The strategy in the higher education system in Kazakhstan and Kyrgyzstan was aimed at its "internal and external" extension, while Uzbekistan and Tajikistan support the development of a flexible system of vocational education based on demand. Kazakhstan was significantly affected by the collapse of the Soviet system: breaking ties with many leading former Soviet universities entailed irreversible processes in changing of the entire infrastructure of higher school in the country. The article analyzes the youth patterns of higher education choice and the influ-

ence of family capital. The main results of a qualitative study of a university and a specialty choice in the context of the social class are presented.

Key words: higher education, youth practices, economic barriers, higher education choice, professional choice.

Шнарбекова М.К.¹, Абдирайымова Г.С.²

¹PhD докторант, e-mail: shnarbekova.meruert@gmail.com, тел.: +7 707 388 8349

²әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор,
e-mail: gulmira.abdirayymova@kaznu.kz, тел.: +7 707 388 8349
әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Жоғары білімді таңдаудағы жастар тәжірибелері

Осы мақалада посткеңестік Орталық Азияда, соның ішінде Қазақстанда жоғары білім беру жүйесіндегі қалыптасқан әлеуметтік тәжірибелерге талдау жасалынады. Авторлар аталған тәжірибелерді Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі білім беру жүйесінде орын алған трансформациялық өзгерістерге реакциясының нәтижесі ретінде қарастырады. Орталық Азия елдерінің жоғары білім беру жүйесі үлкен өзгерістерге ұшырады: деорталықтандыру мен жоғары оқу орындарының экономикалық еркіндігін кеңейту (Қазақстан); ресурстарды консолидациялау мен еңбек нарығының жаңа шарттарына бейімделу (Тәжікстан); еуропалық стандарттарды енгізу мен оң тәжірибені сақтау (Қырғыстан); жоғары оқу орындарының бюджетін қатаң түрде қадағалау (Өзбекстан). Қазақстан мен Қырғыстандағы жоғары білім беру жүйесіндегі стратегия оның «ішкі және сыртқы» кеңеюіне бағытталған, ал Өзбекстан мен Тәжікстан кәсіптік-техникалық білім берудің сұранысқа негізделген икемді жүйесіне ұмтылады. Кеңес Одағының құлдырауы Қазақстанға елеулі ықпал етті: бұрынғы кеңестік жоғары оқу орындарының көбімен байланыстардың тоқтатылуы еліміздің жоғары мектеп инфраструктурасының толығымен өзгеруіне әкелді. Бірақ сол кездегі республиканың ауыр әлеуметтік-экономикалық жағдайының кері әсері болды. Мақалада тәуелсіз Қазақстанда жоғары білімді таңдаудағы жастардың тәжірибелері зерттелінеді. Сапалық зерттеудің негізгі нәтижелері ұсынылған.

Түйін сөздер: жоғары білім беру, жастар тәжірибелері, экономикалық барьерлер, жоғары білімді таңдау, кәсіби таңдау.

Введение

В период независимости Казахстан не только институционально трансформировал рынок образовательных услуг, но и провел значительные законодательные и финансовые реформы, в том числе расширив спектр платного обучения. Политика национальных и государственных вузов, особенно в последнее десятилетие, стала направлена на расширение приема студентов на платной основе. В Казахстане интенсивно проводятся реформы, направленные на обеспечение интеграции казахстанского высшего образования в европейское пространство. Однако, внедрение европейских стандартов усложняет внутреннюю содержательную систему университетского образования, так как новые возможности пока только развиваются, а старые стремительно сокращаются. В целом, в стране с 2004 года на 31% произошло сокращение количества вузов, в том числе и частных. Если в 2004/05 гг. количество вузов составляло 181, то в 2016/17 гг. их число достигло 125. Ведущие вузы сосредоточены в таких крупных городах, как Алматы (40) и Астана (14). Количество частных ВУЗов

на 54% превышает число государственных, но контингент студентов в них практически одинаковый: 236700 и 216879 человек соответственно, то есть в 2015 г. общая численность студентов ВУЗов с частной формой собственности лишь на 4,3% превышает контингент государственных. В целом, в 2015/2016 гг. контингент обучающихся ВУЗов республики составил более 450 тысяч студентов. Обучение казахстанских студентов преимущественно платное (68,9%), в 2015-2016 уч. году, по данным Комитета статистики Министерства национальной экономики РК 28% студентов получают бесплатное образование за счет государственных образовательных грантов (таблица 1).

Проведенное исследование подтверждает, что ориентация на получение высшего образования получает распространение практически среди всех основных групп казахстанского общества, особенно среди молодежи. В качестве «нормы» она распространилась и на те слои общества, которые ранее не рассматривали для своих детей поступление в университет в качестве реальной перспективы. Новые возможности позволяют обучаться бесплатно на основе государствен-

ного гранта, обучаться по обмену за рубежом, проходить стажировку в рамках академической мобильности. Однако, наблюдаются социальная дифференциация в доступности качественного высшего образования и увеличение экономиче-

ских барьеров его получения для молодежи из различных социальных сред и групп. Подобные различия в доступности способствовали формированию «элитных» и «массовых» университетов в образовательном пространстве Казахстана.

Таблица 1 – Численность высших учебных заведений РК в разрезе форм собственности и обучения

Формы собственности	Контингент	Доля (%)
Республика Казахстан	459 369	100,0%
Государственная собственность	216 879	47,21%
Частная собственность	236 700	51,53%
Иностранная собственность	5 790	1,26%
Формы обучения	Человек	Доля (%)
За счет государственных образовательных грантов	128 536	28,0%
За счет государственного образовательного заказа	14 416	3,1%
За счет оплаты образовательных услуг	316 417	68,9%

Экономическая доступность высшего образования определяется также возможностями обучения на платной основе и использования платных форм подготовки (репетиторство) к получению государственного гранта, который позволяет обучаться бесплатно, но требует высокого балла по вступительным экзаменам.

Концептуализация выбора высшего образования

Взаимосвязь образовательного выбора, академической успеваемости и социального класса определяется многочисленными зарубежными исследованиями. В Казахстане, однако, выбор высшего образования стал предметом дискуссий только в течение последнего десятилетия. Отсутствие эмпирических исследований по изучению процесса выбора высшего образования молодежью и влияния социального класса в контексте казахстанского общества предполагают, что выводы данного исследования будут очень интересными.

Теория культурного капитала определяет важность социализации через культурные практики, такие как интерес к искусству, к классической музыке, посещения театров и музеев, чтение книг. Согласно теории, молодежь, которая не знакома с таким типом социализации, будет рассматривать школу как «враждебную» среду. И как следствие, она не стремится к получению высшего образования (собственный выбор), и если молодежь решит получить его, то не достигает ожидаемых результатов (косвенное исклю-

чение) или может быть не признана учителями (выбор учителя) (Kalmijn, 1996). Культурный капитал, особенно стартовый, будучи наиболее «скрытым» и наиболее социально-значимым, главным образом наследуется семьей (Bourdieu, 1979) или по термину Бурдьё проявляется через семейный «габитус» (Michael, 2011:2). Культурные практики семей среднего класса содействуют сохранению запросов на высшее образование (Lamont, 1988).

Р. Будон различает первичные и вторичные эффекты экономического капитала в сфере образования. Первичные эффекты определяются влиянием семейного капитала на академические успехи (Erikson, 1996). Молодежь высшего и среднего классов лучше учатся, чем их сверстники рабочего класса, так как такие семьи обеспечивают лучшими условиями для развития (Dhesi, 2001; 16). В результате, высокие академические результаты определяют их дальнейший более амбициозный образовательный выбор (Herman, 2009). Вторичный эффект определяется влиянием семейного капитала на образовательный выбор молодежи в независимости от их академических успехов. Если даже у них одинаковая успеваемость, молодые представители среднего класса стремятся к более высокому уровню образования, чем их сверстники рабочего класса (Jackson, 2007). Семьи с различным уровнем капитала по-разному оценивают аналогичные затраты, издержки и риски образовательного выбора своих детей (Kloosterman, 2009). Именно

эти различия являются источником неравенства в образовании (Boudon, 1973). Семейный капитал позволяет «инвестировать» образование ребенка (Hansen, 2008), а также расширяет возможности выбрать желаемое профессиональное образование (Bourdieu, 1966). Родители высоко-го и среднего классов могут предоставлять своим детям качественное образование, что, в свою очередь, позволяет им занимать более высокие социальные позиции в перспективе. Получение качественного высшего образования для молодежи среднего класса выступает зачастую способом сохранения социального положения семьи (Stocké, 2007). Через рычаги образования родители среднего класса передают свое социальное положение и статус своим детям. Таким образом, образование способствует сохранению социального порядка в обществе (Bourdieu, 1977). В основе выбранной нами конструкции модель образовательного выбора включает детерминанты (персональные характеристики ребенка, семейный капитал, социальный класс) и зависимые факторы (выбор уровня образования, профессии и образовательного учреждения).

Исследования эффектов экономического капитала на выбор свидетельствуют о том, что образовательный выбор является результатом не только образовательных устремлений, но и экономических возможностей. Согласно исследованиям, несмотря на то, что различия в устремлениях в получении высшего образования среди учащейся молодежи из семей с различным уровнем дохода незначительны, фактическое зачисление намного ниже среди молодежи из семей с низким уровнем дохода, что дает основание предполагать, что их стремления не реализуются или реализуются только частично (Rosa, 2006). В аналогичном контексте Terenzini и его коллеги подчеркивают, значимые различия в уровне получения высшего образования между выпускниками школ очень низкого и очень высокого социально-экономического статусов с тождественными академическими показателями (Terenzini, 2001). Hearn утверждает, что доход семьи является самым решающим неакадемическим фактором образовательного выбора. Данное утверждение обосновывается тем, что обучение в престижных вузах, как правило, стоит дороже чем в других, и поэтому семейный доход напрямую влияет на выбор вуза. Он отмечает, что «скорее всего, барьеры получения образования в престижных вузах являются материальными, нежели социальными» (Hearn, 1990:138). Большинство выпускников школ из семей с низ-

ким уровнем дохода выбирают определенный вуз по причине низкой стоимости обучения. Также повышение стоимости обучения выступает как одна из причин растущего разрыва в уровне поступления в вузы и получения высшего образования между учащейся молодежью из семей с высокими доходами и их сверстниками из семей с низкими доходами (Kinzie, 2004). Известный социолог Т. Парсонс определяет, что разумнее предположить, что молодежь с высоким статусом и успеваемостью имеет больше шансов поступить в вуз, чем их сверстники с низким статусом и низкой успеваемостью, но важнее отметить те группы, чей статус не соответствует их способностям (Parsons, 1959). Это менее критично, когда учащиеся с высоким статусом имеют сравнительно невысокий уровень академических показателей, так как их среда характеризуется восходящей мобильностью, и нисходящая мобильность, несмотря на низкий уровень способностей является менее возможным, чем для молодежи с низким социально-экономическим статусом. Кроме того, учащиеся с высоким социально-экономическим статусом, но с низкой академической успеваемостью имеют дополнительные резервы в виде вузов и колледжей с невысокими академическими стандартами и требованиями. Учитывая это обстоятельство, крайне важно, акцентировать внимание на учащихся с низким социально-экономическим статусом, но высоким уровнем способностей.

Hofferth, опираясь на теорию Coleman в рамках своего исследования, приходит к выводу, что возможность получения родителями потенциальной помощи со стороны друзей в процессе выбора в значительной степени характерно для семей с высоким уровнем дохода, чем с низким. Взаимоотношения со сверстниками как одна из форм социального капитала оказывает влияние на выбор. Выпускники школ, чьи друзья планируют получить высшее образование, более склонны иметь тождественные образовательные устремления (Choy, 2002).

Методология

В статье представлены результаты глубинного интервью с родителями учащихся 11-го классов (всего – 120). Информанты – представители разных профессий, с различным уровнем образования, социального статуса и экономического благосостояния. Состав и структура семей разнообразны: многодетные, разведенные, одинокие родители, состоящие в браке, в том числе и

в гражданском и др. Средний возраст родителей – 35 лет. Интервью были проведены в 2016 году на государственном и русском языках, по выбору опрашиваемых. Интервьюируемые были уведомлены о конфиденциальности и анонимности проводимого социологического исследования. В среднем каждое интервью продолжалось от 45 минут до 1,5 часа. Анализ данных проведен с использованием программы для управления данными качественного исследования Nvivo 7. Имена информантов в статье изменены.

Результаты

Стоимость обучения: сколько можем заплатить? Политика расширения доступности образования скрывает в себе многие неоднозначные процессы дифференциации, происходящие в системе высшего образования. Возможности получения «элитного» образования существенно неравны для лиц из разных социальных групп. По данным МОН РК, средние расходы на обучение в национальных вузах в два раза выше, чем в остальных вузах государственного и частного уровня. Стоимость обучения одного студента в национальных вузах составляет 635 000 тенге (US\$ 2050, курс на 24.04.17), в других вузах – около 350 000 тенге (US\$1130). В международном Назарбаев университете – US\$18 800. Платность образования является в той же мере дискриминирующим инструментом, сколь и нивелирующим. За обучение в вузе готовы платить семьи как высокого, так и низкого социальных статусов. Правда, семьи более высокого социального статуса выбирают более престижные вузы и специальности по предпочтениям и наклонностям ребенка, в том числе и за рубежом. Также им характерно сильное стремление на послевузовское обучение (магистратура и PhD докторантура).

«Мы до сих не можем принять окончательного решения с выбором страны обучения, что является постоянной дискуссией в семье. Хотим, чтобы наш сын пошел по пути науки и окончил не только магистратуру, но и PhD докторантуру в будущем. Если говорить о стоимости оплаты, готовы платить до US\$ 12 000. Елнур (имя сына – примечание авторов) хочет учиться в Казахстано-Британском техническом университете» (старое название вуза – примечание авторов)» (интервью №1).

«Наша семья не испытывает материальных затруднений. Хотим, чтобы Аслан (имя сына – примечание авторов), самое главное, получил качественное образование в престижном

вузе, независимо от стоимости обучения. После планируем поступать в магистратуру. При выборе вуза особое внимание уделяем престижности вуза, возможности получения качественного знания. Аслана интересует специальность «Юриспруденция», и он хочет поступить на данную специальность. Наш выбор пока остановился на казахстанском университете КИМЭП» (интервью №4).

«Минимум то, что наша дочь должна получить – это высшее образование. У меня и моего мужа высшее образование. Считаю, что получение качественного образования очень важно. Наша дочь учится в частной школе и определенные знания у нее есть, также, учитывая знания иностранного языка, мы планируем, что она поступит в зарубежный вуз. Айжан (имя дочери – примечание авторов) хочет поступить в Сеулский национальный университет, на специальность «Медицина». Готовы платить большие деньги, до US\$ 15 000-25000. Будем поддерживать дочку до окончания даже послевузовского обучения» (интервью №10).

«Высокооплачиваемая работа» – основной мотив, способствующий семьям низкого социально-экономического статуса «дать» образование детям. В наибольшей степени в этом уверены те, кто имеет «среднее образование» и «средне-специальное образование». Но ввиду ограниченных финансовых возможностей – резко сужается спектр выбора образовательных учреждений. Большинство из них соглашаются с тем, что высшее образование требует материальных вложений. Однако они вынуждены рассматривать более бюджетные варианты, такие как обучение в колледже, в менее престижных вузах. Для них приемлемая стоимость обучения равна 200 000 – 300 000 тенге (US\$ 650-970). В основном родители ориентируют своих детей на государственные гранты, и выбор будущей специальности не связан с конкурентными преимуществами и высокой мотивацией их детей.

«Думаем, наш сын поступит в колледж. Самое главное получить хоть какое-нибудь образование, а потом посмотрим. Но наш сын имеет стремление к получению высшего образования. Сейчас пытаемся ему объяснить, что он может в дальнейшем продолжить учебу» (интервью №72).

«Мы понимаем важность получения высшего образования, но не можем себе позволить выделить деньги из семейного бюджета на образование ребенка. Я не работаю, хотя имею высшее образование, муж тоже с высшим об-

разованием, занимается частным предпринимательством. Поэтому ежемесячный доход не постоянен. С выбором вуза еще не решили» (интервью №121).

«Мы еще не решили в какой вуз или колледж будем поступать. Желательно, чтобы наш сын получил высшее образование, но, если не получится – посмотрим, что будем делать дальше». Побробуем, поступить в колледж на основе государственного гранта по специальности с низкой конкуренцией» (интервью №120).

«Желательно, чтобы наш сын получил высшее образование (бакалавриат), а послевузовское образование (магистратуру) мы не рассматриваем. Выбрали направление «Экология», с точной специальностью еще не решили. Посмотрев баллы по государственному конкурсу прошлого года, заметили, что в данном направлении конкурс не такой высокий, что увеличивает наши шансы на получение гранта» (интервью №66).

Выбор вуза: куда пойти учиться? В исследовании приняли участие родители старшеклассников частных (платных) городских школ. Анализ их образовательных устремлений показывает, что учащиеся частных городских школ стремятся поступать в зарубежные вузы. Высокий образовательный капитал и преимущество в знании иностранного языка (большинство из них имеют сертификат IELTS) дает им возможность для обучения в зарубежных вузах. Родители готовы выделить из семейного бюджета средства на обучение за рубежом.

«Планируем поступать в London, в School of Economics по специальности «Экономика и бизнес». Самое главное для нас, чтобы сын получил качественное образование в престижном вузе, независимо от стоимости обучения. Готовы платить за обучение ребенка до US\$50 000» (интервью №2).

«Хотим, чтобы наш сын получил качественное образование. После окончания высшего образования, планируем продолжать учиться по магистерской и затем докторской программам. Готовы платить до US\$ 30 000. Думаем учиться в зарубежном вузе, но для начала Алибек (имя сына – примечание авторов) пройдет полугодовую стажировку в Lancaster University» (интервью №12).

«Сын будет учиться в Capital University of medical sciences по специальности «Медицина». При выборе вуза особое внимание обращаем на рейтинг университета и возможность получения качественного знания» (интервью №35).

«Наша дочка хочет учиться по специальности «Инженер». Планируем поступать в Венский Технический Университет. Финансовых затруднений не испытываем, можем платить до US\$ 45 000. Алуа (имя дочери – примечание авторов) учится в частной школе, у нее очень высокий уровень академической подготовки, хорошо владеет английским языком» (интервью №11).

Источники информации о вузе. Результаты показывают, что в образовательном выборе у выпускников сельских школ важную роль играет социальный капитал. Многие информанты отмечали, что их родственники, знакомые работают в этой профессиональной сфере и они являются своего рода «советчиками» в выборе будущей специальности. В сельской местности и в малых городах имидж университета и специальности формирует ближайшее окружение.

«Планируем поступать в среднее специальное учебное заведение (в колледж, техникум). С выбором учебного заведения еще не решили, но думаем поступать в Алматинский. Алма (имя дочери – примечание авторов) хочет учиться по специальности «Юриспруденция», дочь привлекает престиж специальности. К тому же наши знакомые работают в этой сфере» (интервью №105)

Школа – вуз: село – город. По данным Комитета по статистике 2016 г., число сельских школ в три раза превышает количество городских. Но несмотря на большое количество, в сельской местности все же имеет место быть нехватка специализированных и углубленных школ, большинство из них являются общеобразовательными школами. Ежегодно наблюдается перемещение потока выпускников сельских школ в крупные города Казахстана: Алматы и Астана. 80% студентам, обучающихся в университетах, предоставляются бесплатные общежития (стоимость в год составляет – от \$220USD до \$310), 10% снимают квартиры в аренду и еще 10% живут у родственников и знакомых, что позволяет в значительной степени экономить деньги на проживание. В последние годы отмечаются сдвиги в поселенческих различиях. Заметен явный сдвиг в пользу доступности высшего образования в крупных мегаполисах г.Алматы, г.Астана, г. Шымкент и др. По численности студентов на 2016-2017 гг. Алматы занимает лидирующую позицию (130 761 чел.), что почти в два раза больше студентов, обучающихся в Южно-Казахстанской области. У выпускников сельских школ особенно выражены сильные устремления «получить образование» в крупных городах, для

чего ими выбираются «достижимые» специальности, на которые государством выделяется наибольшее количество грантов.

«Для нас приемлемый размер оплаты 200 000 тенге, посмотрим подходящий железнодорожный колледж или институт. Сын хочет получить специальность «железнодорожника» и учиться в Казахской академии транспорта и коммуникаций им.М. Тынышпаева» (г. Алматы), однако для нашей семьи это будет не приемлемым – оплата за обучение очень высокая. Желательно, чтобы он закончил колледж в г. Алматы, поработал, а потом посмотрим» (интервью №110).

«Вуз еще не выбрали, но с городом уже решили: будем поступать в университет г. Алматы. Рассматриваем варианты КазНУ им. аль-Фараби или КазНПУ им. Абая. Алияр (имя сына – примечание авторов) хочет поступить на специальность «Юриспруденция» (рабочий класс, интервью №117).

Необходимо отметить, что образовательные ориентации старшеклассников и их родителей с низким социально-экономическим статусом зачастую «завышены» и не соответствуют экономическим возможностям семьи. Примером может выступать интервью №117, в котором старшеклассник и его родители делятся планами поступить в национальные вузы по специальности «Юриспруденция», однако количество выделяемых грантов ограничено, а стоимость обучения очень высокая. В данном аспекте корректными являются наблюдения ученых о том, что стремления выпускников школ с невысоким уровнем ресурсного потенциала семьи не реализуются или реализуются частично.

Заключение

В целом различия в уровне дохода существенно влияют на доступность высшего об-

разования. Семьи высокого социально-экономического статуса готовы «инвестировать» в образование своих детей-выпускников, для них также характерна ориентация на получение послевузовского образования (магистратура и PhD докторантура). Причем процесс «инвестирования» начинается еще до получения высшего образования. Соответственно, формируя высокий стартовый капитал заранее, что дает им возможность реализовать амбициозные образовательные перспективы и повышает свою конкурентоспособность на образовательном рынке. Хорошее знание иностранного языка и соответствующий экономический капитал семьи также позволяет молодым людям формировать устойчивую стратегию «успешности».

Обучающиеся различных территориальных школ четко различаются по устремлениям и возможностям получения высшего образования. Выпускники городских школ ориентированы на получение качественного образования в «престижных» университетах страны и дальнего зарубежья, тогда как «сельские» школьники нацелены на получение «доступного» образования в крупных городах страны. Молодые люди, обладающие относительно худшими возможностями поступления в университеты, концентрируются на «непрестижных» факультетах, специальностях с невысоким конкурсом. Доступность высшего образования во многом определяется возможностями не только поступить в вуз, но и успешно закончить весь курс обучения. Главными причинами «прерывания обучения» являются: неспособность к обучению, адаптация к нагрузкам, дополнительные затраты на проживание (оплата жилья, транспортные расходы и т. п.) и др.

Фактор значимости образования стандартный для всех выпускников школ, основой которого является связь образования с заработком и социальным статусом, но с определенным акцентом в различных социальных средах и группах.

Литература

- 1 Kalmijn, Matthijs, and Gerbert Kraaykamp. (1996) Race, Cultural Capital, and Schooling // *Sociology of Education*. – №69. – P. 22-34.
- 2 Bourdieu P. (1979) *La distinction. Critique social du judgment*. – Paris: Ed. de Minuit. – P. 109–185.
- 3 Tzanakis M. (2011) Bourdieu's social reproduction thesis and the role of cultural capital in educational attainment: a critical review of key empirical studies // *Educate~ // The journal of doctoral research in education*. – Vol. 11. – № 1. PP. 76–90.
- 4 Lamont, M., and Lareau A. (1988) Cultural Capital: Allusions, Gaps and Glissandos in Recent Theoretical Developments // *Sociological Theory*. – №6. – P. 153-168.
- 5 Erikson, R. and Jonsson, J. (1996) *Can Education be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective*. – Boulder: Westview Press.
- 6 Dhesi, A. S., (2001) Expectations and post-school choice: some data from India // *Education + Training*, 43(1). – Pp. 14-24.

- 7 Herman G. van de Werfhorst (2009) Education, inequality, and active citizenship. Tensions in a differentiated schooling system. Working paper, 59 p.
- 8 Jackson, M., Erikson, R., Goldthorpe, J.H. and Yaish, M. (2007) Primary and Secondary Effects in Class Differentials in Educational Attainment: The Transition to A-Level Courses in England and Wales // *Acta Sociologica*, 50(3): 211–29.
- 9 Rianne Kloosterman, Stijn Ruiter, Paul M. de Graaf and Gerbert Kraaykamp (2009) Parental education, children's performance and the transition to higher secondary education: trends in primary and secondary effects over five Dutch school cohorts (1965–99) // *The British Journal of Sociology*, №60 (2), Pp. 377-398
- 10 Boudon, R. (1973) L'inégalité des chances, La mobilité sociale dans les sociétés industrielles. Paris, Colin, 237 p.
- 11 Hansen, M. (2008) Rational Action Theory and Educational Attainment. Changes in the Impact of Economic Resources // *European Sociological Review*, 24 (1), pp.1-17.
- 12 Bourdieu, P. (1966) L'école conservatrice // *Rev. fr. Social*, №3.
- 13 Stocké, V., (2007) Explaining Educational Decision and Effects of Families' Social Class Position: An Empirical Test of the Breen-Goldthorpe Model of Educational Attainment// *European Sociological Review*, 23 (4), P. 505-519.
- 14 Terenzini, P., Cabrera, A., Bernal, E. (2001) Swimming against the tide: The poor in American higher education. New York: College Entrance Examination Board. p. 897
- 15 Hearn J. (1990) Pathways to attendance at the elite colleges. The high status track: Studies of elite schools and stratification. Albany, New York: State University of New York Press., pp. 121–147
- 16 Kinzie J., Palmer M., Hayek J., Hossler D., Jacob S. (2004) Cummings H. Fifty years of college choice: Social, political and institutional influences on the decision-making process. Indiana: Lumina Foundation for Education. № 5(3), p. 66
- 17 Parsons T. (1959) The school class as a social system: Some implications of its function in American society. *Harvard Educational Review*, 29(4), 297-318.
- 18 Choy S. (2002) Access and persistence: Findings from 10 years of longitudinal research on students. Washington, DC: American Council on Education, p. 5

3-бөлім
ШЕТЕЛДІК ӘРІПТЕСТЕРДІҢ МАҚАЛАЛАРЫ

Раздел 3
СТАТЬИ ЗАРУБЕЖНЫХ КОЛЛЕГ

Section 3
ARTICLES OF FOREIGN COLLEAGUES

**Нүсіпжанова Б.Н.¹, Бердібаева С.Қ.², Гарбер А.И.³,
Бердібаев С.Қ.⁴, Тұяқова У.Ж.⁵**

¹Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы,

Қазақстан, Алматы қ., e-mail: bibigul-08.08@mail.ru, тел.: +7 701 353 4213

²психология ғылымдарының докторы, профессор. Жалпы және қолданбалы психология кафедрасы,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қазақстан, Алматы қ., e-mail: berdybaeva_sveta@mail.ru, тел.: +7 777 237 4977

³PhD докторы, доцент, Заманауи ғылымдар университеті, Оңалту клиникасы,

Германия, Гессен қ., e-mail: aljonagarber@mail.ru, тел.: +49 (177) 267 9755

⁴Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті,

Қазақстан, Астана қ., e-mail: berdybaev@mail.ru, тел.: +7 777 237 4977

⁵педагогика және психология магистры, жалпы педагогика және психология кафедрасы,

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік өңірлік университеті, Қазақстан, Ақтөбе қ.,

e-mail: ulbosun70@mail.ru, тел.: +7 701 614 4585

**А. АНТОНОВСКИЙДІҢ САЛЮТОГЕНЕЗ КОНЦЕПЦИЯСЫНДАҒЫ
ДЕНСАУЛЫҚ МОДЕЛІ ЖӘНЕ СТРЕСС**

Мақалада А. Антоновскийдің салютогенез концепциясындағы денсаулық моделі және стресс жайлы талданады. Медицинада үш жүз жыл бойы анықталып келе жатқан патогенез (грекше *pathein* – азап шегу, *genesis* – шығу тегі) парадигмасы ауру, ауырып қалу азабын айта отырып, сол аурудың шығуын зерттейді, сол аурумен қалай күресуге болады, оның алдын қалай алуға болады деген сұрақтар алдыңғы жоспарда болмайды.

Салютогенез физикалық, жан және рухани денсаулықты негізге алады. «Салютогенез» латынның «*salus, salutis*» – «денсаулық, айығу» және гректің «*genesis*» – «шығу тегі» атты сөздерінен құралған. Салютогенез адам стресстердің әсеріне қарамастан әрі соматикалық әрі психикалық дені сау болып қала алады деген идеяны басшылыққа алады.

А. Антоновский әртүрлі этностық топтардағы израиль әйелдерінің климактерлі кезеңге бейімделуін зерттейді. Сондай топтардың бірінде нацистік концлагерде болған еврей әйелдері болды. А. Антоновский келесі фактіні анықтайды, сол әйелдер концлагердің жауыздығы мен сұмдығын көре отырып денсаулықтарын сақтай алған. Осыны байқаған А. Антоновский салютогенез позициясы тұрғысынан келесі сұрақты тұжырымдайды: ауыр стресске қарамастан неге кейбір адамдар дені сау болып қала береді?

А. Антоновский келесі жағдайды анықтады, сол әйелдердің біразы бақылау тобына (ешқашанда концентрациялық лагерьде болмаған әйелдер) қарағанда соншалықты жарақаттанған тәжірибелеріне қарамастан бейімделуі олардан кем болмаған, олар психикалық дені сау және бақытты, жас ерекшеліктеріне орай болатын өзгерістерді де жақсы өткізген. Олардың күйлері стресстің күшімен анықталмаған, олар стресске қарамастан дені сау болып әрі стрессті өз пайдасына шеше білуге көмектескен факторлармен анықталды.

А. Антоновский аса қатты айқын көрінген басты сапаны «*sense of coherence*» – «байланысқан, орамды сезімді», яғни өмірлік өзара байланыстарды бөліп алды. А. Антоновский байланысқан, орамды сезімдерді «тұлғаның жалпы бағдарлануы» деп анықтайды, ол үш факторларға негізделеді: түсінілген, басқарылатын және ұғынылатын.

А. Антоновскийдің салютогенез концепциясындағы үш факторды – түсіну (түсінерлік сезім); орындалу (басқара алу); ұғыну туралы айта отырып, осы үш аспект қабілеттерге айналады, соны когеренттілік сезімі (келісімділік, байланыстырылған, орамдылық) деп түсіндіре отырып, адам өзінде және қоршаған әлемде мағыналық өзара байланыстарды басынан өткізеді. Адам өзін және әлемді танығанда, ішкі тіректі, ұғынылған бір нәрсені жасай алатын жасаушы (творец)

ретінде сезінген кезде оның тәні, жаны, рухани әлемі, әлеуметтік жағы неғұрлым сау болуға мүмкіндігі көп болады, өмірлік қиындықтарға сынып кетпейді. Когеренттілік сезімі стресстерді дұрыс қолдануға көмектеседі.

Когеренттілік сезімі іштен және сырттан келетін алғашқы конструкт, стимул ол реттелінген болып саналады. Біздің организмнің, психиканың ресурстары сол стимулдар талап ететін талаптарға толық жауап бере алады. Ол стимулдар – шақырулар (вызов) оларды қабылдай білу керек, оған энергияны салу қажет, қарсыласа білу маңызды. «Sense of coherence» – байланысқан, орамды сезімдерге ие болғандар барлық өтіп жатқандардан белгілі бір реттілікті көреді, өтіп жатқан оқиғаларды түсіне алатынын сезінеді, өтіп жатқандарды қадағалай алуға, басқара алуға және өзіне көмектесу үшін өздерінде дағдылар, қабілеттер, ресурстар бар деп сенімді болады.

Түйін сөздер: психологиялық денсаулық, патогенез, салютогенез концепциясы, когеренттілік сезімі, психиканың ресурстары, стрессогенді факторлар, түсінерлік сезім, басқара алу, эмоциялық ұғыну

Nussipzhanova B.N.¹, Berdibayeva S.K.², Garber A.I.³,
Berdibayev S.K.⁴, Tuyakova U.Zh.⁵

¹T. Zhurgenov Kazakh National academy of arts,

Kazakhstan, Almaty, e-mail: bibigul-08.08@mail.ru, tel.: +7 701 353 4213

²doctor of psychological science, professor, department of general and applied psychology, al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: berdybaeva_sveta@mail.ru, tel.: +7 777 237 4977

³PhD, associate professor of the University of Modern Sciences, psychotherapist of the rehabilitation clinic Hessen, Germany, co-director of the International Center for Advanced Studies and Scientific Information, Germany, Hessen, e-mail: aljonagarber@mail.ru, tel.: +491772679755

⁴L.N. Gumilev Eurasian National University, Kazakhstan, Astana, e-mail: berdybaev@mail.ru, tel.: +7 777 237 4977

⁵Master of pedagogy and psychology, The Department of General psychology and pedagogy, Zhubanov Aktobe regional state university, Kazakhstan, Aktobe, e-mail: ulbosun70@mail.ru, tel.: +7 701 614 4585

Health model in the concepts of salutogenesis of A. Antonovsky and stress

This article discusses the health model concept of salutogenesis by A. Antonovsky and stress. About three hundred years defining paradigm in medicine has been the paradigm of pathogenesis. The word “pathogenesis” is derived from two Greek words: «pathein» – suffering, and “genesis” – the origin. The main question about pathogenesis- the origin of the disease. The question of how disease occurs can be prevented stands here in the foreground.

Salutogenesis explores the physical, mental and spiritual development. The word “salutogenesis” has two components: the Latin «salus, salutis- (health) and the Greek” genesis “(origin). Salutogenesis answers the following questions: so that man is able to stay somatically and psychologically healthy, in spite of the impact of stress. A. Antonovsky studied adaptability to Menopause Israeli women from different ethnic groups. One of these groups consisted of Jewish women who survived the Nazi concentration camps. A. Antonovsky stated that some of these women were able to preserve the health, contrary to what they had to endure the horrors of the concentration camps. Having discovered this, from the standpoint of A. Antonovsky salutogenesis formulated the following question: why some people remain healthy, despite the severe stress?

A. Antonovsky found that some of these women have adapted not worse than the control group (ie women who have never visited the concentration camps), despite such a traumatic experience, they were mentally healthy and happy, well coping with the age-related changes. Their status is not determined by the strength of stress, it is a determining factor that helped them, despite the stress, to stay healthy, and even turn it to their advantage. A. Antonovsky allocated superior quality, pronounced «sense of coherence» – «a sense of connectedness,” understanding the relationships of life. A. Antonov defines a sense of connectedness as “the general orientation of the individual”, based on three factors: comprehensibility, manageability and meaningfulness.

These three aspects, becomes able to lead to the fact that A. Antonovsky called sense of coherence (consistency): the person is experiencing meaningful relationship to himself and the world around them. When a person perceives themselves and the world, feels the creator, creating something meaningful, feels internal support, then it is more likely to become healthier physically, mentally, spiritually and socially, and not break under the weight of life’s trials. Sense of coherence helps to cope with stress. Sense of coherence – the first construct, an incentive, outbound, and internal and external are ordered.

The resources of our organism and resources psyche quite meet the requirements that push these incentives. These incentives are challenges, which are to invest, to take. Those who have a “sense of coherence” see what is happening around a certain order, they feel that they can understand the events, are convinced that they have the skills, abilities, resources, to control, to control things and help yourself.

Key words: mental health, pathogenesis, concept of salutogenesis, coherent sense of mental resources, stressors, comprehensibility, manageability, meaningfulness.

Нусипжанова Б.Н.¹, Бердибаева С.К.², Гарбер А.И.³,
Бердибаев С.Қ.⁴, Туякова Ү.Ж.⁵

¹Казахская национальная академия искусств, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: bibigul-08.08@mail.ru, тел.: +7 701 353 4213

²доктор психологических наук, профессор, кафедра общей и прикладной психологии,
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: berdybaeva_sveta@mail.ru, тел.: +7 777 237 4977 ³доктор PhD, доцент, Университет современных
наук, реабилитационная клиника, Германия, г. Фессен, e-mail: ajonagarber@mail.ru, тел.: +49 (177) 267 9755

⁴Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Казахстан, г. Астана, e-mail: berdybaev@mail.ru, тел.: +7 777 237 4977

⁵магистр педагогики и психологии, кафедра общей педагогики и психологии,
Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова, Казахстан, г. Актюбе,
e-mail: ulbosun70@mail.ru, тел.: +7 701 614 4585

Модель здоровья в концепции салютогенеза А. Антоновского и стресс

В статье рассматривается модель здоровья в концепции салютогенеза А. Антоновского и стресс. Около трехсот лет определяющей парадигмой в медицине была парадигма патогенез. Слово «патогенез» образуется из двух греческих слов: «pathein» – страдания и «genesis» – происхождение. Главный вопрос патогенеза – происхождение болезни. Вопрос о том, как возникает болезнь и как ее можно предотвратить, стоит на переднем плане.

Салютогенез изучает физическое, душевное и духовное развитие человека. Слово «салютогенез» имеет две составляющие: латинскую «salus, salutis» (здоровье) и греческую «genesis» (происхождение). Салютогенез отвечает на следующие вопросы: благодаря чему человек способен остаться соматически и психологически здоровым, несмотря на воздействие стресса.

А. Антоновский изучал приспособляемость к климатическую среду израильских женщин из разных этнических групп. В одну из этих групп входили еврейские женщины, пережившие нацистские концентрационные лагеря. А. Антоновский констатировал, что некоторые из этих женщин смогли сохранить здоровье вопреки тому, что им пришлось пережить ужасы концентрационных лагерей. Обнаружив это, А. Антоновский с позиций салютогенеза сформулировал следующий вопрос: почему некоторые люди остаются здоровыми, несмотря на тяжелый стресс?

А. Антоновский обнаружил, что часть этих женщин адаптировалась не хуже, чем контрольная группа (т.е. женщины, никогда не бывавшие в концентрационных лагерях), несмотря на столь травматический опыт, они были психически здоровы и счастливы, хорошо спарывались с возрастными изменениями. Их состояние не определялось силой стресса, оно определялось факторами, которые помогли им, несмотря на стресс, остаться здоровыми и даже обратить его себе на пользу.

А. Антоновский выделил главное качество – ярко выраженное «sense of coherence» – «чувство связанности», понимание жизненных взаимосвязей. А. Антоновский определяет чувство связанности как «общую ориентацию личности», основанную на трех факторах: постижимость, управляемость и осмысленность. Эти три аспекта, становясь способностями, приводят к тому, что А. Антоновский назвал чувством когерентности (согласованности): человек переживает смысловые взаимосвязи в себе самом и окружающем мире. Когда человек познает себя и окружающий мир, ощущает себя творцом, создающим нечто осмысленное, чувствует внутреннюю опору, тогда у него больше шансов стать более здоровым телесно, душевно, духовно и социально и не сломаться под грузом жизненных испытаний. Чувство когерентности помогает совладать со стрессами. Чувство когерентности – первый конструкт, стимул, исходящий из внутреннего и внешнего, являются упорядоченными.

Ресурсы нашего организма и ресурсы психики вполне отвечают тем требованиям, которые выдвигают данные стимулы. Эти стимулы – вызовы, в которые стоит вложиться, принять. Те, кто обладают «sense of coherence», видят во всем происходящем определенный порядок, ощущают, что могут понять происходящие события, убеждены, что у них есть навыки, способности, ресурсы, чтобы контролировать, управлять происходящим и помочь себе.

Ключевые слова: психологическое здоровье, патогенез, концепция салютогенеза, когерентное чувство, ресурсы психики, стрессогенные факторы, постижимость, управляемость, осмысленность.

Кіріспе

Психологияда денсаулық ұғымына екі түрлі ықпал негізделген. Дағдарыс психологиясында патогенді парадигмаға қарсы салютогенді па-

радигма дамуда. Патологиялық ықпалда адамдар не үшін ауырады соның себептеріне екіпін жасалса, салютогенезде адамдар ешнәрсеге қарамастан олар дені сау болып қалады деген идеяға сүйенеді. Денсаулық ол тек аурулар мен

физикалық кемшіліктердің болмауы емес, ол физикалық, психологиялық және әлеуметтік жағымдылықтың толық күйі, ішкі гармония мен адамның теңгерілуі.

Медицинада үш жүз жыл бойы анықталып келе жатқан патогенез (грекше *pathein* – азап шеу, *genesis* – шығу тегі) парадигмасы ауру, ауырып қалу азабын айта отырып сол аурудың шығуын зерттейді, сол аурумен қалай күресуге болады, оның алдын қалай алуға болады деген сұрақтар алдыңғы жоспарда болмайды. Дағдарыс жағдайында адам өзінің меншікті ресурстарын пайдаланып туындаған қиындықты жеңеді. Салютогенді парадигма туралы айтпас бұрын «өзіне нану (сену) арқылы тірі қалу» атты концепцияны жасаған В. Франклге тоқталсақ, ол логотерапия теориясын қалыптастыра отырып, өзі тап болған лагердегі қиын өмір оны өмірдің шартсыз мағынасы болатыны жайлы концепцияны жасауға әкелді [1].

Лагердегі қиын азап өмірде «мен енді өмірден ешнәрседе күтпеймін» деген ойларды жеңуде келесі сұрақты шешу қажеттілігі туындайды, адамға қуаныш беру мүмкіндігінен айырылған өмір барлық ресурстарын тауысты, енді адам өз өміріне не ұсына алады, өмір ешнәрсе бере алмаса, адам ол жұбына өзі болмысты тірілту үшін не істей алады» деген В. Франклдің ойларынан кейін осы салютогенез дүниеге келді. Салютогенез ұғымын израильдік медициналық социология профессоры Аарон Антоновский ұсынды (1923 жылы АҚШ-да туылған, 1994 жылы Израильде қайтыс болған). Салютогенез физикалық, жан және рухани денсаулықты негізге алады. «Салютогенез» латынның «*salus, salutis*» – «денсаулық, айығу» және гректің «*genesis*» – «шығу тегі» атты сөздерінен құралған.

Ендеше салютогенездің басты сұрағы денсаулықтың шығу тегі жайлы болып отыр. Осы мағына жаңа парадигманы, жаңа зерттеу бағытын жасауға арқау болды. Салютогенез адам стресстердің әсеріне қарамастан әрі соматикалық әрі психикалық дені сау болып қала алады деген идеяны басшылыққа алады [2]. Адамдардың стрессогенді факторларды сәтті жеңе алуы олардың психикалық денсаулықтарын қамтамасыз етеді. Стресстерге орнықты бола алатын, оларға төтей алатын факторларды іздеу керек, олар психологиялық болып саналады деді А. Антоновский [3], мысалы стресске қатысты оптимизмнің болуы ол тұлғалық қырлардың бірі, әлеуметтік ортаға байланысты, мәселен әлеуметтік қолдаулар алу немесе физикалық орта, мысалы ауыз судың таза болуы.

Теориялық-әдіснамалық шолу

А. Антоновский әртүрлі этностық топтардағы израиль әйелдерінің климактерлі кезеңге бейімделуін зерттейді [4]. Сондай топтардың бірінде нацистік концлагерде болған еврей әйелдері болды. А. Антоновский келесі фактіні анықтайды, сол әйелдер концлагердің жауыздығы мен сұмдығын көре отырып денсаулықтарын сақтай алған. Осыны байқаған А. Антоновский салютогенез позициясы тұрғысынан келесі сұрақты тұжырымдайды: ауыр стресске қарамастан неге кейбір адамдар дені сау болып қала береді? Зерттеу барысында А. Антоновский келесі жағдайды тапты, сол әйелдердің біразы бақылау тобына (ешқашанда концентрациялық лагерде болмаған әйелдер) қарағанда соншалықты жарақаттанған тәжірибелеріне қарамастан бейімделуі олардан кем болмаған, олар психикалық дені сау және бақытты, жас ерекшеліктеріне орай болатын өзгерістерді де жақсы өткізген. Олардың күйлері стресстің күшімен анықталмаған, олар стресске қарамастан дені сау болып әрі стрессті өз пайдасына шеше білуге көмектескен факторлармен анықталды.

А. Антоновский аса қатты айқын көрінген басты сапаны «*sense of coherence*» – «байланысқан, орамды сезім», яғни өмірлік өзара байланыстарды бөліп алды. А. Антоновский байланысқан, орамды сезімдерді «тұлғаның жалпы бағдарлануы» деп анықтайды, ол үш факторларға негізделеді: түсінілген, басқарылатын және ұғынылатын.

А. Антоновскийдің пікірінше, индивидумда когеренттілік сезімнің қаншалықты көрінуі оның «денсаулық-ауру» шкаласындағы оның позициясын анықтайды [3]. Яғни осы орамдылық сезімге ие адамдар барлық өтіп жатқан оқиғалардан белгілі бір реттілікті жөнді көреді және өтіп жатқандарды басқара алатын, қадағалайтын дағдылар, қабілеттер, ресурстар бар деп сеніп, әрі өзіне көмектесе алатынына сенімді болғандар.

А. Антоновский олардың дені сау болғандарын жоғарыда аталған орамдылық сезімімен түсіндіреді, оның үш факторын толық талдайды [3]:

1. Түсінерлік сезім (*comprehensibility*). Өтіп жатқандардың бәрі түсінікті және оны индивид айқын, ойланылған, реттелінген деп қабылдағанда бастан өтетін күй. Өмір процесінде тәжірибенің ішкі және сыртқы деректерінен келген стимулдар, олар құрылымдасқан, талқылауға көнетін әрі болжанатын стимулдар,

болып жатқан оқиғалардың бәрі өзіме түсінікті деп соған сенеді (яғни түсінерлік, аңдарлық (постижимость)).

Осы аңдарлық, түсінерлік сезім күйі, адам келген стимулдардың мағынасы бар, құрылымдалған, айқын, келісілген, реттелген ақпараттар екенін қаншалықты дәрежеде ұғына алады соған байланысты болады (керісінше ақпараттарды хаосты, ретсіз, кездейсоқ, болжанбайтын деп қабылдау емес). Түсінерлік сезімі бар адам әлемді толық аңғарайын, түсінейін деп ұмтылуы міндетті емес, алайда оны түсінерлік принциппен қарайды, ол белгісіздік жағдайлардан қашпайды, керісінше одан реттілік пен мағына табуға болады деп сенімді болады.

2. Басқара алу (manageability). Индивид өзімен жеткілікті ресурстар бар мен күресе аламын деп сезінгенде болатын күй. Сол стимулдармен шақырылған қажетті нәрсеге сәйкес келе алатын ресурстардың адамның өзінде болуы, яғни адам болып жатқан жағдайларды қадағалай алады (басқара алу – управляемость). Басқара алу, адам болып жатқан жағдайды шеше алуға мүмкіндік беретін ресурстарды қандай дәрежеде қарай алады соған байланысты болады.

Бұл жерде адамда болатын ішкі ресурстармен қатар әрі өзі қадағалай алатын сыртқы ресурстар туралы да сөз болып отыр. Адам қандайда бір бақытсыздықтың алдын алуға қабілеттімін дегенге емес өзінің ішкі меншікті күштері мен қабілеттерін қолдана алуға немесе Құдайдың, достарының, жақындарының көмегіне арқау жасай аламын деп сенеді, сөйтіп ол бақытсыздықты жеңе алады.

3. Эмоциялық ұғыну (meaningfulness). Не өтіп жатқанға өзінің қатысы бар екенін сезген кездегі күй. Өзіне қойылатын талаптар бір ішкі шақыру болып табылады, соның арқасында адам соларға ресурстарды және өзін салады (ұғынушылық). Осы ұғынушылық деген ол өмір мағынасын эмоциялық қайғыру, эмоциялық төзушілік. Адам өмірдің оның алдына қойған мәселелері мен талаптарына өзін белсенді арнау керек екенін сезінеді, өз энергиясын жұмсайды, олар оған шақыру (вызов) болып саналады, одан тайсалмайды.

Эмоциялық ұғыну адамға әлемнің ретсіз ғана емес, адам үшін әрі парықсыз емес екенін көрсетеді. Мәселен егер адам үшін жұмыс ұғынылған, ұғынымды болса, онда ол жұмыс міндетті түрде оған қуаныш және ішкі қанағаттану әкелуге міндетті емес, алайда қандай да бір субъективті мақсатты жүзеге асыру үшін қажетті құрал ретінде қарастырылады.

Салютогенез денсаулыққа деген саналы қатынасты балалық шақтан есейгенге дейін, үлкейген кезді қоса отырып жасайды. Қарсыласу күшін зерттеу адамның дамуы үшін тұқымқуалаушылық пен өмір деңгейі ең шешуші емес, негізгісі денсаулық үшін маңыздысы ол адамдардың бір-біріне қатынасы, мысалы бала белгілі бір өмір кезеңінде тіпті бір ғана адамға ғана жақсы қатынас жасаса да, ондай баланың жаны жайлы, жаны сау болады екен, тіпті баланы ұрсада, оған жаман қатынас жасаса да ол бірге қайғыруға, жаны ашуға бейім болып тұрады.

А. Антоновскийдің пікірінше, гуманистік психологияны құрушы, аса ірі ғалымдардың бірі А. Маслоу адамдардың денсаулығы мен дені сау адамдардың мәнділігін зерттей отырып, дені сау жан дүниенің дамуы үш принципті сақтаумен байланысты деп атады.

1. Тәнге байланысты алсақ, конфликтілі жағдайды жеңе алу қабілеті, соның арқасында күш алу. Яғни адам өзінің тәні мен жанына түсетін жүктемелердің шекарасын ажырата білуі керек және оны ары қарай кеңейтіп отыруы қажет, мәселен антропософты (антропософия – грекше адам және даналық, діни мистикалық ілім теософиядан бөлінген, 1912 жылы Рудольф Штейнер ашқан, өзіндік даму әдісі, ойлау арқылы рухани таным жасау) медицина бойынша бала міндетті түрде балалыққа тән аурулармен ауруы керек, сонда оның иммунды жүйесі жасқы дамиды, өзін реттеуге, өзін-өзі жазуға бейім етеді. Әрине бала сол аурумен күресуге күші жете ме деген сұрақтың туындауы заңды, ол жағдайда дәрігер көмекке келеді.

2. Ал жан әлеміне келсек, онда барлық өтіп жатқан оқиғалар мен жағдайларға қатысты өзара байланыс сезімі қажет. Аз болсын көп болсын сол өзара байланыстар арқылы өмірдің мағынасын табады. А. Антоновскийдің пікірінше, когеренттілік сезімі (байланыстырылу, орамдылық) тәрбиенің арқасында баланың дүние танымы дамиды соның негізінде әлем толығымен мағыналы, түсінікті және қол жетімді бола бастайды. Бұл әсіресе қатыгез өмірге тап болған балаларға аса қажет, соғыс жағдайы тағы басқа жағдайлар, оларда қорқыныш сезімін, өзінің қайғыруларын немесе үлкендермен бірге соларды қайғыруды басынан кешкенде аса маңызды болып саналады.

3. Ең шешуші үшіншісі рухани қарсыласу, яғни адамның дамуының өту барысы мен мағынасына сенім қалыптасқанның арқасында пайда болатын қарсыласу сезімі. Көптеген адамдар Құдайға, адами прогреске деген сенімді жоғалтып, депрессияға түседі, негативті,

зұлымдықты, деструкцияны қайта жасайтын мағынаны тауып, оны түсіне білу маңызды [5].

А. Маслоу 1933-1945 жылдары неміс концлагерінде болған, өте ауыр жан мен тән жарақатын алған адамдарды емдеумен айналысты. Ол келесі жағдайға қатты көңіл бөледі, оның пациенттерінің көпшілігі мығым денелі болған жоқ, концлагерде барлық күштерін сарып еткен, олар рухани, діни, әдеби және әлеуметтік құндылықтарды тірек еткен, міне осы жағдайлар олардың тірі қалуына себепші болуы мүмкін. А. Маслоу дені сау адамдардың басқа адамдардан айырмашылығы бар екеніне көңіл аударады.

А. Маслоу бойынша дені сау адамдардың белгілері төмендегідей: олар болмысты өте жақсы қабылдай алуға қабілетті; олар өздеріне, басқаларға және табиғатқа өте жақсы қатынасты жасай алады; олар табиғи, спонтанды және қарапайым; олар автономды және белсенді; олар негізгі өмірлік сәттіліктерге құрметпен, қуанышпен қарайды, олардың құндылығын мойындайды; оларға мінездің демократиялық қырлары тән; олар ниеттес, тілектес сезімдерін игерген; оларда этикалық нышандар қатты білінеді; олардың әзілдері шымшыма емес, философиялық сипатқа ие; барлық дені сау адамдар творчествоға сөзсіз бейім болады.

Талқылаулар

Сонымен біз Қазақстандық психологияда әлі танымал болмай жатқан және қолданыс таба қоймаған салютогенездің психологиялық мәні туралы талдаймыз. Салютогенез концепциясы ағылшын тілді елдерде өткен ғасырдың 20-жылдарында қолданыс таба бастаса, ал Германияда ол туралы тек 90-жылдары ғана сөз ете бастады. А. Антоновскийді салютогенез концепциясын жеке тұлғалық дамуда, әлеуметтік топтарды зерттеуде қолданылды.

Жоғарыда талданғандай А. Антоновскийдің салютогенез концепциясындағы үш фактор-түсіну (түсінерлік сезім) – өзінді және әлемді түсінуге тануға болады деген адамдағы сенімділік; орындалу (басқара алу), өзінің қабілетсіздігіне және өз өміріңді өзің немесе басқалардың көмегімен құра алатынына сенім; ұғыну, өмірлік тәжірибені қайта жасау процесінде мағынаны табуға қабілеттілік туралы айта отырып, осы үш аспект қабілеттерге айналады, соны А. Антоновский когеренттілік сезімі (келісімділік, байланыстырылған, орамдылық) деп түсіндіре отырып, адам өзінде және қоршаған әлемде мағыналық өзара

байланыстарды басынан өткізеді. Адам өзін және әлемді танығанда, ішкі тіректі, ұғынылған бір нәрсені жасай алатын жасаушы (творец) ретінде сезінген кезде оның тәні, жаны, рухани әлемі, әлеуметтік жағы неғұрлым сау болуға мүмкіндігі көп болады, өмірлік қиындықтарға сынып кетпейді.

Когеренттілік сезімі локус қадағалаумен, депрессиямен байланысты, әрі когеренттілік сезімі стрессерді дұрыс қолдануға көмектеседі. Когеренттілік сезімі іштен және сырттан келетін алғашқы конструкт, стимул ол реттелінген болып саналады. Біздің организмнің, психиканың ресурстары сол стимулдар талап ететін талаптарға толық жауап бере алады. Ол стимулдар – шақырулар (вызов) оларды қабылдай білу керек оған энергияны салу қажет, қарсыласа білу маңызды.

Басты ресурстар «құламауды» қамтиды: жанға жайлы әлеуметтік-экономикалық мәртебе, жақсы интеллект пен мықты білімдер, әлеуметтік қолдау, «Мен» күші, денсаулыққа қатысты профилактикалық бағдарлану (привентивті бағдарлану), тұрақты мәдени орта, қоршаған ортаның зиянды жақтары мен организмнің өзінің қарсыласуы. Пациент үшін маңыздысы тек қана аурудың барысын ғана қадағалау емес, әрі ауру мен терапия процесін жеңуде ресурстарды белсенді жұмсауды қолдана алу.

А. Антоновскийдің салютогенез концепциясы келесі маңызды сұраққа жауап береді: Адам стрессорлардың әсеріне қарамастан қалайша соматикалық және психикалық саулықты сақтай алады? А. Антоновскийдің сөзімен айтсақ, «негізгі мәселе стрессорларды алып тастау емес, ең мәндісі өмір сүруді үйрену, стресстің әсерінен жақсы өмір сүре алуға үйрену, тіпті олардың болуын өз пайдаңызға шешуге тырысу» [6].

Аурулардың – деннің саулы болу полюстеріне жылжу факторлары төмендегідей:

Аурулар	Денсаулық
Денім сау немесе аурумын Фокус – аурулар	Континумм Фокус – нақты бір адамның оқиғасы
Стрессорлар Ауруға әкелетін стресс «Қарсы ұды іздеу» Норма	Копинг стратегиялар Жалпы стресс: шешім іздеу Кез келген дерек көзді іздеу Айырмашылық

Салютогенез концепциясы бойынша денсаулықты нығайту факторларына жататындар: жете түсіну, ұғыну, басқару осыларға сәйкес айқын ақпараттар, талаптарға сәйкес болу, сізге

келген стрессті ұғыну. Осы алты факторлар бір бірімен байланыстырылған сезімде болады. Осы модельді тұлғаның жалпы бағдарлануы деп атайды. Толық талдау береміз.

1. Когеренттілік сезімі үш өзара байланысқан ұғымдардан тұрады: жете түсіну, ұғыну, басқару.

2. Денсаулыққа әсер ету жолдары: эндокринді және иммунді жүйеге жағымды әсер ету.

3. Денсаулықты белсенді ұстап тұруға мотивация.

4. Стрессті когнитивті бағалау. Осы аталған 4 фактор бір-бірімен байланыстырылады.

А. Антоновскийді салютогенез концепциясы бойынша қысқаша психодиагностикалық инструментарийлермен төменде танысуға болады. Когеренттілік сезіміне құрылған «Өмірлік бағдарлар сауалнамасы» (SoC Sense of Coherence) [6]. Сауалнама 29 пункттен тұрады (16-тура, 13-кері бағалау). Ол байланысқан, орамды немесе когеренттілік сезімін өлшейді, олардың 11-түсіне алуды, 10-басқара алуды, 8-ұғынуды белгілейді. Әрбір пункт альтернативті пікірлерге ие, олар 7 баллды шкалада бағаланады.

Сауалнаманы толтыру бойынша нұсқау келесідей. «Келесі сұрақтар Сіздің өміріңіздің әртүрлі аспектілеріне арналған. Әрбір сұраққа 7 түрлі жауап бар. Сіздің жауабыңызды көрсететін бір жауапты тандаңыз. Әрбір сұраққа тек бір ғана жауап».

1. Мен адамдармен сөйлесіп тұрғанда, олар менің айтқанымды түсінбейтіндігі туралы сезім пайда болады

2. Мен біреуден көмек сұраған кезде кейін өзімнің өтінішім туралы өкінетінмін

3. Мен күнде көретін адамдарды көргенде

4. Менің айналымда болып жатқан заттар, маған қатысты болмаса да

5. Мен жақсы білемін деп ойлаған адамдардың іс-әрекетіне таң қалуға тура келеді

6. Мен сенімді болған адамдар мені сатып кеткен кезде

7. Мен өмір туралы ойлаймын

8. Бұған дейін менің өмірім

9. Айналадағылар маған әділетсіз деп ойлаймын

10. Соңғы 10 жылдағы менің өмірім

11. Мен болашақта айналысатын нәрсе

12. Мен өзгеше жағдайға тап болған кезде не істеу керек екендігін білмеймін

13. Мен өмірде

14. Мен өзімнің өмірім туралы ойлағанда

15. Мен қиын мәселеге тап болған кезде, оның шешімін

16. Күнделікті тапсырмаларды орындаған кезде мен

17. Менің болашақтағы өмірім

18. Менімен жаман жағдайлар орын алған кезде

19. Мен өзімнің қарама-қайшы ойларым мен сезімдерімді ұғына алмаған кезде

20. Мен бірденені рахаттана жасаған кезде

21. Мен бірдеңеге қуанған кезде немесе бірденені уайымдаған, бірақ не үшін екенін білмеймін

22. Болашақта менің жеке өмірім

23. Мен сенім арта алатын адамдар әрқашан болады деп ойлаймын

24. Мен өзімнің болашағыма сенімсізбін

25. Кейде мықты мінезді адамдар да өздерін «адасқан» ретінде сезінеді

26. Мен бұрын орын алған жағдайлар туралы ойлаған кезде

27. Мен болуы мүмкін қиыншылықтар туралы ойлаған кезде

28. Мен күнделікті өмірде жасайтын заттардың маңыздылығы аз екендігі туралы сезім болады

29. Мен кейбір адамдармен араласқан кезде өз-өзімді ұстай алмаймын

А. Антоновский әдістемесі бойынша сауалнаманың кілтінде үш компонент байланысы әріптермен белгіленген: V – ұғынарлық, H – түсінушілік, B – саналылық. Сауалнамада орамдылықтың әрбір компоненті бойынша пункттердің қосындысын шығарамыз. Тікелей шкала: сауалнамада «1» жауабы = шкаладағы 1 пунктке сай келеді, «2» = шкаладағы 2 пунктке сай келеді. Кері шкала: сауалнамадағы «1» жауабы = шкала бойынша 7 пунктке сай келеді, «2» = шкала бойынша 6 пунктке сай келеді, «3» = шкала бойынша 5 пунктке сай келеді, т.с.с.

Денсаулықты бекітетін факторлардың бірі когеренттілік сезімі А. Антоновскийдің пікірінше [7] стрессті когнитивті бағалау процесіне әсер етеді. Когеренттілік (байланысқан, орамды) сезімі төмен адамдар басынан өтіп жатқан жағдайларды қауіп төндіретін деп бағалап, үлкен зорлануларды басынан кешіреді, продуктивті емес әрекет жасайды, мәселені шешуге ен-жар араласады. Когеренттілік сезімі жоғары адамдар потенциалды қауіп-қатерді шақыру ретінде қабылдайды, өзіндегі бар ресурстарды мүмкіндігінше белсенді қолданып әрекет жасайды.

Жауап номері	Компонент	Шкала
1	V	Кері
2	H	Тікелей
3	V	Тікелей
4	B	Кері
5	V	Кері
6	H	Кері
7	B	Кері
8	B	Тікелей
9	H	Тікелей
10	V	Тікелей
11	B	Кері
12	V	Тікелей
13	H	Кері
14	B	Кері
15	V	Тікелей
16	B	Кері
17	V	Тікелей
18	H	Тікелей
19	V	Тікелей
20	H	Кері
21	V	Тікелей
22	B	Тікелей
23	H	Кері
24	V	Тікелей
25	H	Кері
26	V	Тікелей
27	H	Кері
28	B	Тікелей
29	H	Тікелей

Жоғарғы когерентті адамдар кері байланысқа өте ашық болады, егер сәтсіздік болатын болса жаңа стратегияларды іздеуге мүмкіндікті алуға тырысады. Когеренттілігі төмен адамдар кері байланысты мойындамайды, мәселеден қаша береді, өзін алдайды, таңдаған стратегиясына қатты беріліп алады. Нәтижесінде жоғарғы когерентті сезімдер мәселені тиімді игеруге, зорлануды азайтуға мүмкін етеді, ал төменгі когеренттілік керісінше мәселені тиімсіз қабылдау, зорлануды сақтау, стресс шақырған бұзылысқа алып келеді. Когеренттілік сезімі адамда өмір бойы қалыптасады, алғашқы он жылдықта өте белсенді өтеді.

Байланысқан, орамды сезімдердің дерек көздері ол өмірлік тәжірибелер, олар келісімділікпен сипатталады (міндеттемелердің болмауы, өткен тәжірибені түсіндіре алмайтын не болжай алмайтын көзқарастар), баланс жасалған талаптар (индивидтің қабілетіне сәйкес келген міндеттер, бостық пен іш пысулар, шамадан асып кеткен жүктемелер), шешім қабылдауға қатысу (адамда міндеттерді таңдау, шешу тәсілі болған кезде болады).

А. Антоновскийдің әдістемесі бойынша жүргізілген 124 зерттеулерге мета талдау жасаған М. Эриксон және Б. Линдстрем [8] ішкі келісімділіктің жоғарғы көрсеткішін берді (Кронбахтың альфа коэффициенті әртүрлі зерттеулерде 0.70 пен 0.95 аралығында өзгерді), ал әдістеменің ретестілік сенімділігі өте жоғары болды ($r=0.78$). Сонғы 20 жылда әлемнің 33 тіліне аударылды, оның ішіне Азия елдері де кіреді (Жапония, Қытай, Таиланд).

Қорытынды

Сонымен қорытатын болсақ, өкінішке орай өткен ғасырдың 70-жылдары пайда болған А. Антоновскийдің салютогенез концепциясы денсаулық психологиясы мен дағдарыс психологиясында әлі өз маңыздылығына ие болған жоқ. Адам қанша стресс алса да ненің арқасында соматикалық және психологиялық денсаулықты жоғалтпайды.

А. Антоновскийдің пікірінше стресс тіпті өзінен-өзі патогенді ғана емес, белгілі бір жағдайда ол салютогенді фактор бола алады. Дағдарысты жағдайды сәтті жеңе алу адамды позитивті тәжірибені меңгеруге әкеледі. Сондықтанда адам стрессті өз пайдасына шеше алуы керек. Стресс әрекетінен сақтайтын жеке бастық сезімдер (Sense of coherence) адамның әлемді ұғынып тануға және оны басқара алуға бейімдігін көрсететін жеке бастық сипаттамалардың бірі болып табылады [7].

Адамның психологиялық денсаулығы жайлы айтқанда, психикалық бұзылу мен психологиялық аман саулық арасында жататын континумның бір нүктесі туралы айтуға болады, яғни соның арқасында нақты бір ауру күйімен қалай күресуге болады, адам қай континумда болмасын соған қарамастан дені сау полюсіне қарай жылжытатын факторларға, салютогенді факторларға ауысуы аса маңызды.

Әдебиеттер

- 1 Франкл В. Сказать жизни «Да». Психолог в концлагере. Изд-во «Альпина нон фикшн», 2013. – 240 с.
- 2 Abel T. Sense of coherence und Salutogenese. Ein Essay zur Kritik und Weiterentwicklung einer aktuellen Perspektive in der Gesundheitsforschung. /Wydler H. (Hrsg.): Salutogenese und Kohärenzgefühl. Grundlagen, Empirie und Praxis eines gesundheitswissenschaftlichen Konzepts. – Weinheim und München, 2000. – С. 197 – 201.
- 3 Antonovsky A. Salutogenese. Zur Entmystifizierung der Gesundheit. Deutsche Übersetzung von Alexa Franke. – Tübingen, 1997.
- 4 Antonovsky A., Bernstein J. Pathogenesis and Salutogenesis in War and Other Crises: Who Studies the Successful Cop? // Stress and coping in time of war: gene realizations from the Israeli experience / Ed. N.A. Milgram. – N.Y.: Brunner/Mazel, 1986. – P.52-65.
- 5 Глеклер М. Салютогенез как жизненный принцип // Антропософия в современном мире. – сентябрь 2002. – №4. – P. 28.
- 6 Antonovsky A. The Life Cycle, Mental Health and the Sense of Coherence // Israeli Journal Psychiatry and Related Sciences. – 1985. – Vol. 22. – N4. – Pp. 273-280.
- 7 Antonovsky, A. Unraveling the mystery of health. How people manage stress and stay well. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 1987.
- 8 Eriksson M., Lindstrom B. Validity of Antonovsky's sense of coherence scale: a systematic review // J. of Epidemiology and Community Health. – 2005. – Vol. 59. – N 6. – Pp. 460-466.
- 9 Aichinger A. Von der Pathogenese zur Salutogenese. In: Resilienzförderung mit Kindern. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011.- Pp 17-32
- 10 The Handbook of Salutogenesis / ed. Mittelmark MB, Sagy S, Eriksson M, et al. – Springer, 2017.
- 11 Ruckert N. Leib und Seele: Salutogenese und Pathogenese/Body and Soul: Salutogenesis and Pathogenesis. – Frank & Timme, 2006. – 248 p.
- 12 Eriksson, M., & Lindström, B. (2007). Antonovsky's sense of coherence scale and its relation with quality of life: a systematic review. Journal of Epidemiology and Community Health, 61(11), 938–944. <http://doi.org/10.1136/jech.2006.056028>
- 13 Walsh, D., McCartney, G., McCullough, S., Buchanan, D., & Jones, R. (2014). Comparing Antonovsky's sense of coherence scale across three UK post-industrial cities. BMJ Open, 4(11), e005792. <http://doi.org/10.1136/bmjopen-2014-005792>
- 14 Zirke, N., Schmid, G., Mazurek, B., Klapp, B. F., & Rauchfuss, M. (2007). Antonovsky's Sense of Coherence in psychosomatic patients – a contribution to construct validation. GMS Psycho-Social Medicine, 4, Doc03.
- 15 Söderhamn, O. and Holmgren, L. (2004), Testing Antonovsky's sense of coherence (SOC) scale among Swedish physically active older people. Scandinavian Journal of Psychology, 45: 215–221. doi:10.1111/j.1467-9450.2004.00397.x
- 16 Flannery RB Jr, Flannery GJ. Sense of coherence, life stress, and psychological distress: a prospective methodological inquiry // J Clin Psychol. – 1990. – 46(4). Pp. 415-20. Jul;46(4):415-20.

References

- 1 Frankl, B. (2013) Skazat' zhizni da. Psicholog v koncentracionnom lagere. [Say life «YES». Psychologist in concentration camp].
- 2 Abel, T. (2000) Sense of coherence und Salutogenese. Ein Essay zur Kritik und Weiterentwicklung einer aktuellen Perspektive in der Gesundheitsforschung. In: Wydler, H. (Hrsg.): Salutogenese und Kohärenzgefühl. Grundlagen, Empirie und Praxis eines gesundheitswissenschaftlichen Konzepts. Weinheim und München. P.197 – 201.
- 3 Antonovsky, A. (1997) Salutogenese. Zur Entmystifizierung der Gesundheit. Deutsche Übersetzung von Alexa Franke.
- 4 Antonovsky A., Bernstein J. (1986) Pathogenesis and Salutogenesis in War and Other Crises: Who Studies the Successful Cop? // Stress and coping in time of war: gene realizations from the Israeli experience / Ed. N.A. Milgram. N.Y.: Brunner/Mazel. P. 52-65.
- 5 Glekler M. Salutogenesis kak zhiznenniy princip [Salutogenesis as a life principle] // Antroposofia v sovremennom mire [Anthroposophic magazine in the modern world]. 4:2002.
- 6 Antonovsky, A. The Life Cycle, Mental Health and the Sense of Coherence // Israeli Journal Psychiatry and Related Sciences. 1985. Vol. 22.(4):273-280.
- 7 Antonovsky, A. (1987) Unraveling the mystery of health. How people manage stress and stay well. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- 8 Eriksson, M., Lindstrom, B. (2005) Validity of Antonovsky's sense of coherence scale: a systematic review // J. of Epidemiology and Community Health. 59(6): 460-466.
- 9 Aichinger, A. (2011) Von der Pathogenese zur Salutogenese. In: Resilienzförderung mit Kindern. VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- 10 The Handbook of Salutogenesis / ed. Mittelmark MB, Sagy S, Eriksson M, et al. – Springer, 2017.
11. Ruckert N. (2006) Leib und Seele: Salutogenese und Pathogenese/Body and Soul: Salutogenesis and Pathogenesis.

- 12 Eriksson, M., & Lindström, B. (2007). Antonovsky's sense of coherence scale and its relation with quality of life: a systematic review. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 61(11), 938–944. <http://doi.org/10.1136/jech.2006.056028>
- 13 Walsh, D., McCartney, G., McCullough, S., Buchanan, D., & Jones, R. (2014). Comparing Antonovsky's sense of coherence scale across three UK post-industrial cities. *BMJ Open*, 4(11), e005792. <http://doi.org/10.1136/bmjopen-2014-005792>
- 14 Zirke, N., Schmid, G., Mazurek, B., Klapp, B. F., & Rauchfuss, M. (2007). Antonovsky's Sense of Coherence in psychosomatic patients – a contribution to construct validation. *GMS Psycho-Social Medicine*, 4, Doc03.
- 15 Söderhamn, O. and Holmgren, L. (2004), Testing Antonovsky's sense of coherence (SOC) scale among Swedish physically active older people. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45: 215–221. doi:10.1111/j.1467-9450.2004.00397.x
- 16 Flannery RB Jr, Flannery GJ. Sense of coherence, life stress, and psychological distress: a prospective methodological inquiry // *J Clin Psychol.* – 1990. Jul;46(4):415-20.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Раздел 1 Психология Психология

<i>Berdibayeva S.K., Kukubayeva A.H., Berdibayev S.K., Abdullina G.K., Alimzhanova A. Sh.</i> Ethnic psychological features of kazakhs living abroad.....	4
<i>Валиева А.Б., Паевская Е.В.</i> Перспективы применения теории совместно-диалогической познавательной деятельности С.М. Джакупова в исследовании художественного восприятия	12
<i>Жантукеев С.К.</i> Эмпирическое исследование психолого-педагогических условий актуализации умений	22

2-бөлім Раздел 2 Социология Социология

<i>Биекенов К.У., Авсыдыкова Қ.А., Сарыбаева И.С.</i> Духовный потенциал гуманитарных знаний в сфере модернизации общественного сознания	34
<i>Мурзабекова А.А.</i> The role of university in organizing the students leisure.....	43
<i>Нұран Д.Н.</i> Соқырлық әлеуметтік мәселе ретінде: зағип жандардың қоғамға интеграциялануы	61
<i>Шнарбекова М.К., Абдирайымова Г.С.</i> Молодежные практики в выборе высшего образования	60

3-бөлім Раздел 3 Шетелдік әріптестердің Статьи зарубежных мақалалары коллег

<i>Нүсіпжанова Б.Н., Бердібаева С.Қ., Гарбер А.И., Бердібаев С.Қ., Тұяқова У.Ж.</i> А. Антоновскийдің салютогенез концепциясындағы денсаулық моделі және стресс	70
--	----

CONTENTS

Section 1 Psychology

<i>Berdibayeva S.K., Kukubayeva A.H., Berdibayev S.K., Abdullina G.K., Alimzhanova A. Sh.</i> Ethnic psychological features of kazakhs living abroad.....	4
<i>Valieva A.B., Paevskaya E.V.</i> The prospects for applying the theory of co-dialogical cognitive activity of S. M. Jakupov in the study of an artistic perception.....	12
<i>Zhantikejev S.K.</i> Empiric research of pedagogy psychological terms of actualization of abilities.....	22

Section 2 Sociology

<i>Biekenov K.U., Avsydykova K.A., Sarybaeva I.S.</i> Spiritual potential of humanitarian knowledge in the sphere of modernization of public consciousness.....	34
<i>Myrzabekova A.A.</i> The role of university in organizing the students leisure.....	43
<i>Nuran D.N.</i> Blindness as social problem: integration of blind person to society.....	51
<i>Shnarbekova M.K., Abdiraimova G.S.,</i> Youth practices of higher education choice	60

Section 3 Articles of foreign colleagues

<i>Nussipzhanova B.N., Berdibayeva S.K., Garber A.I., Berdibayev S.K., Tuyakova U.Zh.</i> Health model in the concepts of salutogenesis of A. Antonovsky and stress	70
--	----

УСПЕЙТЕ ПОДПИСАТЬСЯ НА СВОЙ ЖУРНАЛ

АКЦИЯ!!!

**Каждому подписчику
ПУБЛИКАЦИЯ СТАТЬИ
БЕСПЛАТНО!!!**

- Акция действительна при наличии квитанции об оплате годовой подписки.
- Статья должна соответствовать требованиям размещения публикации в журнале.
- Статья печатается в той серии журнала, на которую подписался автор.
- Все нюансы, связанные с публикацией статьи, обсуждаются с ответственным секретарем журнала.

Издательский дом
«Қазақ университеті»
г. Алматы,
пр. аль-Фараби, 71
8 (727) 377 34 11, 221 14 65

АО «КАЗПОЧТА»
г. Алматы,
ул. Богенбай батыра, 134
8 (727 2) 61 61 12

ТОО «Евразия пресс»
г. Алматы,
ул. Жибек Жолы, 6/2
8 (727) 382 25 11

ТОО «Эврика-пресс»
г. Алматы,
ул. Кожамкулова, 124, оф. 47
8 (727) 233 76 19, 233 78 50